

NORGES BANK

Finansiell stabilitet

2 | 09

desember

Norges Banks rapportserie nr. 5-2009

Finansiell stabilitet

2/09

Norges Bank

Oslo 2009

Adresse: Bankplassen 2
Post: Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo
Telefon: 22 31 60 00
Telefaks: 22 41 31 05
Reg nr: 0629/7
e-post: central.bank@norges-bank.no
Internett: <http://www.norges-bank.no>

Sentralbanksjef: Svein Gjedrem
Visesentralbanksjef: Jan F. Qvigstad

Ansvarlig redaktør: Svein Gjedrem
Omslag og grafisk utforming: Burson-Marsteller
Sats og trykk: 07 Lobo Media AS
Teksten er satt med 10,5 pt Times New Roman / 9,5 pt Univers

ISSN 1502 - 2765 (trykt)
ISSN 1503 - 884X (online)

Norges Banks rapporter om finansiell stabilitet

Finansiell stabilitet innebærer at det finansielle systemet er robust overfor forstyrrelser i økonomien, slik at det er i stand til å formidle finansiering, utføre betalinger og omfordele risiko på en tilfredsstillende måte.

Det følger av sentralbankloven og betalingsystemloven at Norges Bank skal bidra til at det finansielle systemet er robust og effektivt. Norges Bank overvåker derfor finansinstitusjonene, verdipapirmarkedene og betalingsystemene for å avdekke utviklingstrekk som kan svekke stabiliteten i det finansielle systemet. Skulle det oppstå en situasjon der den finansielle stabiliteten trues, vil Norges Bank og andre myndigheter om nødvendig iverksette tiltak som kan styrke det finansielle systemet.

Erfaringsmessig bygger grunnlaget for finansiell ustabilitet seg opp i perioder med sterk vekst i gjeld og formuespriser. Bankene har en sentral rolle i kredittytning og betalingsformidling – og de skiller seg fra andre finansinstitusjoner ved at de finansierer virksomheten med innskudd fra publikum. Bankene er således viktige for finansiell stabilitet. I rapporten «Finansiell stabilitet» legger vi derfor vekt på utsiktene for bankenes inntjening og soliditet og hvilke risikofaktorer de står overfor.

Rapporten utgis to ganger i året. Hovedkonklusjonene i rapporten oppsummeres i et eget brev til Finansdepartementet. Brevet behandles i Norges Banks hovedstyre. Norges Banks «Årsrapport om betalingsystem» gir en bredere oversikt over utviklingstrekk i det norske betalingsystemet.

Innhold

Leder	7
1 Utsiktene for finansiell stabilitet	8
1.1 Den økonomiske situasjonen	8
1.2 Risikobildet for finansiell stabilitet i Norge	11
1.3 Bedre regulering av finansnæringen	14
Ramme: Andre tiltak som drøftes for å bedre reguleringen av finansnæringen	21
Ramme: Kapitalbehov under den norske bankkrisen tidlig på 1990-tallet	22
Ramme: Vanskelig å sammenlikne bankers kapitaldekning	23
Utdypinger	24
A Bedring i de internasjonale finansmarkedene	25
Ramme: Ønske om økt bruk av sentrale motparter	29
Ramme: Betalingssystemene har fungert godt	30
B Forsiktig optimisme hos norske finansinstitusjoner	31
C Noe bedre utsikter for norske låntakere	37
C.1 Foretakene	37
C.2 Husholdningene	42
Ramme: Skipsfart – en utsatt næring	46
D Stresstesting av bankenes tap og resultater	49
Vedlegg	54
Vedlegg 1: Ordforklaringer	54
Vedlegg 2: Oversikt over utdypinger 2004 – 2009	58
Vedlegg 3: Tabeller	59

Rapporten er basert på informasjon fram til og med 25. november 2009

Leder

Bedre regulering

Finanskrisen har vist at bankene i mange land hadde for lite kapital og at de ikke var robuste da markedene for finansiering sviktet. Det siste fikk norske banker merke i fjor høst og i vinter. Bare kort tid etter at Lehman Brothers gikk konkurs, oppstod det stor uro om finansieringen også i norske banker. Omfattende tiltak fra myndighetene måtte til for at de skulle klare seg gjennom høst- og vintermånedene.

Erfaringer fra bankkrisen tidlig på 1990-tallet førte til høyere krav til kapital i norske banker. Kravene til hva som godtas som kjernekapital er strengere enn i andre land, og alle finansforetak blir pålagt kapitalkrav. Videre må alle aktiva i et konsern tas med når kapitalkrav blir beregnet. Det kan i tillegg se ut til at norske bankers styring av risiko for tap har vært bedre enn i banker i andre land. Det har også vært en fordel at Bankenes sikringsfond forvalter midler som kan trekkes på i en krise.

Det har så langt i denne nedgangskonjunkturen ikke blitt en soliditetskrise i de norske bankene. Lettelser i den økonomiske politikken har dempet fallet i aktiviteten. Bankene er nå dessuten i ferd med å øke kjernekapitalen vesentlig. Da blir det lettere for bankene å skaffe nye lån, bære tap og formidle kreditt. Stresstester kan tyde på at bankene vil oppfylle kravene til kapitaldekning også dersom utviklingen i økonomien skulle bli vesentlig verre enn vi venter.

Likevel er det lærdom å trekke av våre og andre lands erfaringer. Bedre regulering av likviditet og kapital vil redusere hvor ofte det vil oppstå kriser i fremtiden og omfanget av dem. Det finansielle systemet vil være tjent med at det stilles krav til bankene at de har nok likvide eiendeler til å håndtere lengre perioder med svikt i markedene.

Boliglån krever nå svært lite egenkapital i bankene, og samtidig subsidieres investeringer i bolig over skattesystemet. Det fører til høyere gjeldsopptak i husholdningene og gir perioder med finansielle ubalanser. Det er her viktig at regulering og tilsyn ikke bare begrenser risikoen i hver enkelt bank, men også risikoen i hele det finansielle systemet.

Utenlandske banker har stor aktivitet i det norske finansmarkedet. Samarbeid mellom nordiske myndigheter, og hensyn tatt til europeiske standarder, om bankregulering, tilsyn og krisehåndtering vil kunne bidra til at reglene blir praktisert likt og tilstrekkelig stramt over landegrensene.

Svein Gjedrem
1. desember 2009

1. Utsiktene for finansiell stabilitet

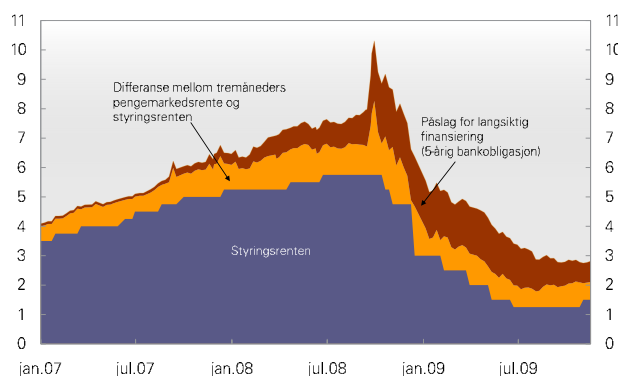
Utsiktene for finansiell stabilitet på kort og mellomlang sikt har bedret seg noe siden forrige rapport. Bankene er i ferd med å styrke soliditeten. Det bedrer bankenes evne til å bære tap og til å formidle kreditt. I fjor høst og i vinter var det krevende for bankene å skaffe finansiering. Likviditetsrisikoen er på kort sikt dempet av tiltak fra myndighetene. Aktiviteten i verdensøkonomien øker, men fra et lavt nivå. Her hjemme har omfattende penge- og finanspolitiske tiltak begrenset nedgangen i aktiviteten og tapene for bankene. Det ser nå ut til at det ikke kommer til å utvikle seg en soliditetskrise i det norske bank-systemet. Med mindre norsk økonomi blir utsatt for nye vesentlige forstyrrelser, venter vi at bankenes resultater vil holde seg oppe. Krisen har avdekket svakheter i det finansielle systemet og i reguleringen av bankene, også her hjemme. Det er viktig at bankene bedrer sin likviditetsstyring. Når finanskrisen er bak oss, venter vi at kravene til egenkapital øker ute og hjemme. I tillegg venter vi at bankene blir mer likvide og i større grad finansierer seg med innskudd fra kunder og langsiktige lån. Da vil bankene være bedre rustet neste gang markedene svikter. Ny og strengere regulering av bankenes likviditet vil bidra til dette.

1.1 Den økonomiske situasjonen

Omfattende tiltak mot finanskrisen har virket

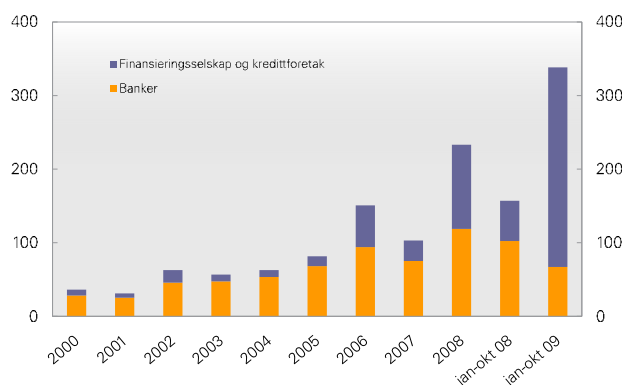
Myndigheter verden over iverksatte omfattende penge- og finanspolitiske tiltak for å håndtere finanskrisen og begrense fallet i produksjon og sysselsetting. I tillegg ble spesielle tiltak iverksatt for å bedre bankenes egenkapital og tilgang på finansiering. Aktiviteten er i ferd med å ta seg opp, men fra et svært lavt nivå, og arbeidsledigheten er høy i mange land. Krisetiltakene har dempet ustabiliteten i finansmarkedene, og utsiktene for finansiell stabilitet ute er bedre enn for et halvt år siden.

Figur 1.1 Kostnader ved pengemarkedsfinansiering og langsiktig finansiering. Prosent. Uketall. Uke 1 2007 – uke 48 2009

Kilder: DnB NOR Markets og Norges Bank

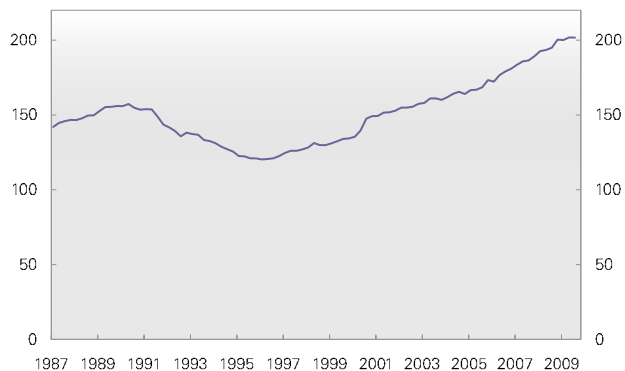
Figur 1.2 Obligasjonsutstedelser fra finansinstitusjoner i Norge. ¹⁾ Milliarder kroner. Årstall. 2000 – 2008. 2009 fram til 31. oktober

¹⁾ Alle VPS-registrerte utstedelser
Kilde: Stamdata

Også i Norge har myndighetene iverksatt en rekke tiltak som har virket godt. Lettelser i penge- og finanspolitikken har begrenset nedgangen i aktiviteten og tapene for bankene. Tiltakene har også redusert likviditetsrisikoen i bankene. Bankene er blitt tilført langsiktig finansiering gjennom bytteordningen for obligasjoner med fortrinnsrett (OMF) og lån i sentralbanken. I tillegg har Norges Bank tilført bankene rikelig likviditet. Risikopåslagene for både kort- og langsiktig markedsfinansiering har falt betydelig, se figur 1.1. Fra januar til november 2009 har finansinstitusjonene i større grad finansiert seg i obligasjonsmarkedet enn de gjorde i tilsvarende periode i 2008, se figur 1.2.

Figur 1.3 Kreditt (K3) til Fastlands-Norge. Prosent av BNP Fastlands-Norge. Kvartalstall. 1. kv. 1987 – 3. kv. 2009¹⁾

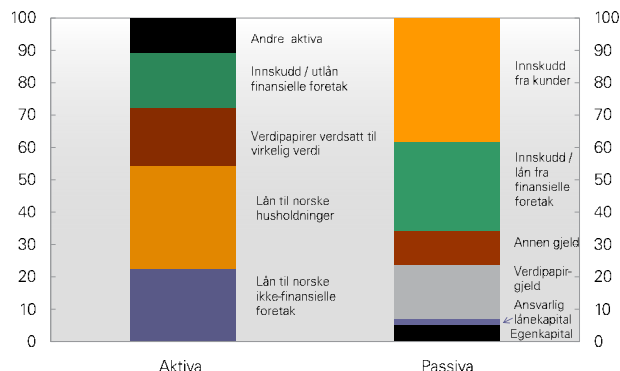

1) For 3. kvartal 2009 benyttes augusttallet for K3
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Etter hvert som situasjonen i finansmarkedene har normalisert seg, er tiltakene blitt faset ut. Norges Bank har i høst ikke tilført kronelikviditet gjennom valutabytteavtaler og likviditet i utenlandsk valuta. Lån med lang løpetid ble sist tilbudt i februar i år. Bruken av bytteordningen ble faset ut i løpet av høsten.

I tillegg har Norges Bank sendt på høring planlagte endringer i retningslinjene for sikkerhet for lån i sentralbanken. De midlertidige lettelsene som ble innført i fjor høst vil bli reversert. Videre har Norges Bank varslet at adgangen til å bruke bankpapirer som sikkerhet for lån vil bli ytterligere begrenset.

Figur 1.4 Bankenes¹⁾ eiendeler og finansiering. Prosent. 30. september 2009

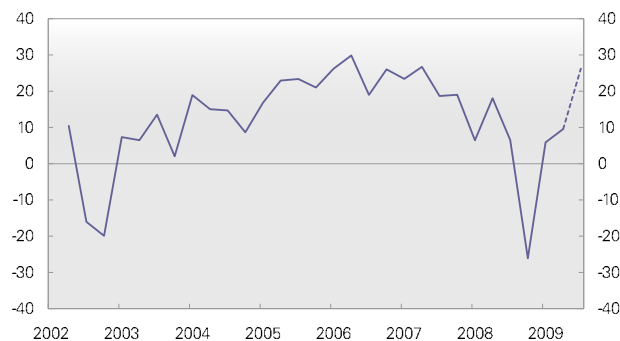

1) Alle banker i Norge. Datterbanker og filialer i utlandet av norske banker inngår ikke i statistikkgrunnlaget
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Fortsatt utfordringer for norske banker

Anslagene for den økonomiske utviklingen i denne rapporten bygger på analysene i Pengepolitisk rapport 3/09 fra oktober. De norske bankenes resultater er bedret siden forrige rapport om finansiell stabilitet, men utviklingen fremover kan fortsatt bli krevende. Aktivitetsnivået i norsk økonomi er ventet å ta seg opp, men bare gradvis og fra et lavt nivå. Aktivitetsnivået ute er ventet å bli moderat fremover. Det vil påvirke den økonomiske stillingen til bankenes låntakere. Svak utvikling i aktivitetsnivået kan svekke lønnsomheten og gjeldsbetjeningsevnen (se ordforklaringer i vedlegg 1) i foretakene.

Figur 1.5 Egenkapitalavkastning¹⁾ for børsnoterte foretak²⁾. Prosent. Kvartalstall. 1. kv. 2002 – 3. kv. 2009

1) Annualisert ordinært resultat før skatt i prosent av gjennomsnittlig egenkapital
2) Utvalget består av 146 ikke-finansielle børsnoterte foretak per 2. kvartal 2009. Statoil inngår ikke i utvalget.
Fremskrivning for 3. kvartal 2009 er basert på publiserte kvartalsrapporter til ikke-finansielle foretak i OBX-indeksen per 25. november 2009
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Gjelden til norske foretak og husholdninger er høy i forhold til den samlede verdiskapingen i fastlandsøkonomien, se figur 1.3. Ved utgangen av tredje kvartal i år utgjorde lån til norske foretak 23 prosent og lån til norske husholdninger 32 prosent av bankenes samlede eiendeler, se figur 1.4. En stor andel av boliglånene til norske husholdninger er overført til bankeide kredittforetak.

Bankenes kredittrisiko på lån til foretak har avtatt noe siden forrige rapport, se utdyping C. Foretakenes soliditet er i utgangspunktet nokså god, og resultatene har bedret seg noe i år etter svake resultater i fjor høst, se figur 1.5. Samtidig har antall konkurser falt i løpet av året. Bankenes kredittrisiko på lån til næringseiendom og skipsfart er betydelig. Gjeldsbetjeningsevnen innen næringseiendom og skipsfart falt i 2008 og er fremdeles lav. Næringseiendom og skipsfart står for en stor andel

av bankenes utlån til foretak, se figur 1.6. Bankenes tap på utlån vil derfor trolig øke noe i 2010.

I de andre landene i Norden og i de baltiske landene har den økonomiske aktiviteten falt betydelig mer enn i Norge. Det medfører høy kreditt risiko for banker med utlån i disse landene.

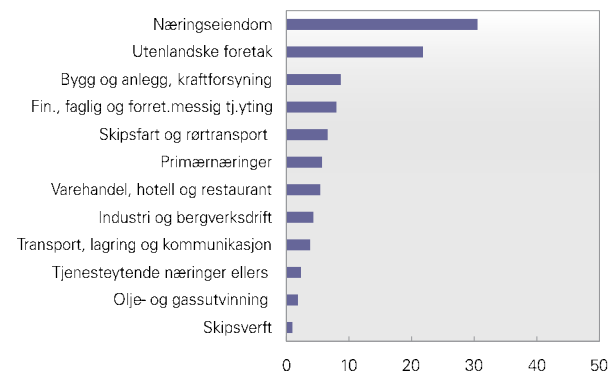
Foretakenes gjeldsvekst har falt markert i 2009. Nedgangen er ifølge Norges Banks utlånsundersøkelse drevet av både svakere låneetterspørsel og strammere kredittpraksis. Det er nå blitt lettere for foretak å skaffe finansiering. Bankene rapporterte at de har lettet noe på sin kredittpraksis overfor foretakene i tredje kvartal, og de forventet ytterligere lettelse i fjerde kvartal, se figur 1.7. Markedsfinansiering er også blitt billigere og mer tilgjengelig for norske foretak i 2009. Risikopåslagene for markedsfinansiering er likevel høyere enn før finanskrisen, særlig for foretak i de mest risikofylte næringene.

Bankenes kreditt risiko på kort sikt på lån til husholdninger har avtatt siden forrige rapport, se utdyping C. Husholdningene har hatt god inntektsvekst og sparer mer av sin disponible inntekt. Bedre økonomiske utsikter vil trolig føre til at sparingen vil falle de kommende årene. Husholdningenes gjeldsbelastning (gjeld i prosent av disponibel inntekt) er samtidig høy, og vi venter at den vil stige noe fremover, se figur 1.8. Gjeldsbelastningen varierer sterkt mellom husholdningene. Stadig flere husholdninger har en gjeldsbelastning som gjør dem sårbare når renten øker, inntekt faller bort eller prisen på bolig faller.

Økt soliditet bedrer bankenes evne til å bære tap

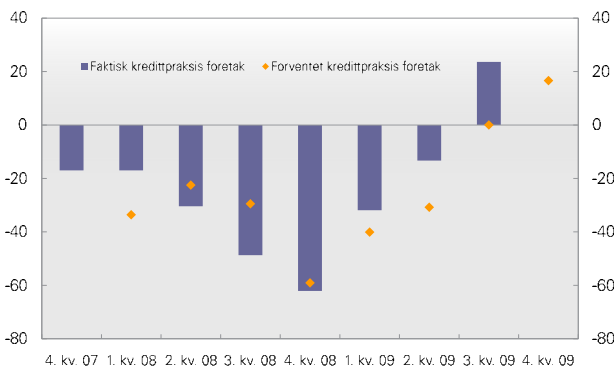
I forrige rapport fremhevet vi at bankene hadde behov for mer kjernekapital. De norske bankene er nå i ferd med å styrke sin soliditet, både gjennom tilbakeholdt overskudd, kjernekapitaltilskudd fra Statens finansfond og egenkapitalutstedelser i markedet. Statens finansfond tilbyr kjernekapital til norske banker. 34 banker har søkt. Tilgangen til kjernekapital hos Statens finansfond har gitt bankene mulighet til å styrke soliditeten uten å selge eiendeler eller redusere utlånsaktiviteten. Det bedrer bankenes evne til å bære tap og til å formidle kreditt. Økt soliditet reduserer prispåslaget på finansiering i markedet. Tilliten

Figur 1.6 Bankene og kredittforetakenes utlån fordelt på næringer¹⁾. Tall i prosent av totale utlån til foretak, 3. kv. 2009

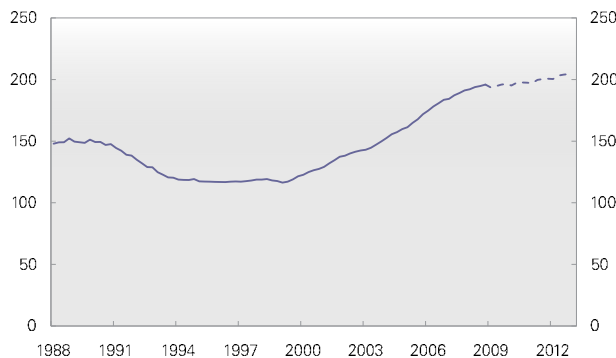
1) Om lag 2/3 av bankgjelden til utenlandske foretak er til skipsfart
Kilde: Norges Bank

Figur 1.7 Bankenes kredittpraksis overfor foretak. Nettotall. Prosent. Kvartalstall. 4. kv. 2007 – 4. kv. 2009

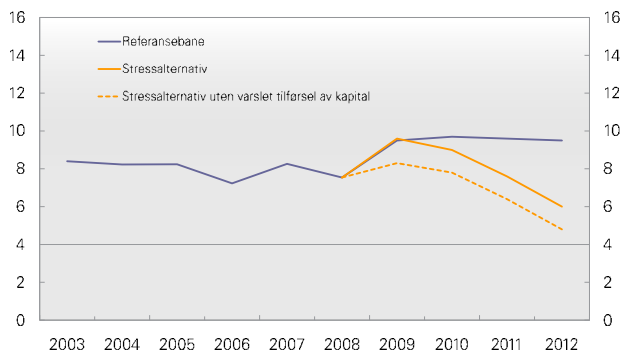
1) Negative tall innebærer innstrammning i kredittpraksis
Kilde: Norges Bank

Figur 1.8 Husholdningenes gjeldsbelastning. Prosent. Kvartalstall. 1. kv. 1988 – 4. kv. 2012¹⁾

1) Fremskrivinger for 1. kvartal 2009 til 4. kvartal 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.9 Kjernekapitaldekning for de fem største norske bankene¹⁾ og Nordea Bank Norge. Prosent. Årstall. 2003 – 2012²⁾

1) DnB NOR Bank, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN og SpareBank 1 Nord-Norge
2) Fremskvinger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

til de norske bankene har også økt. At noen banker har skaffet kapital i det ordinære kapitalmarkedet, tyder på at markedet nå fungerer på en mer normal måte.

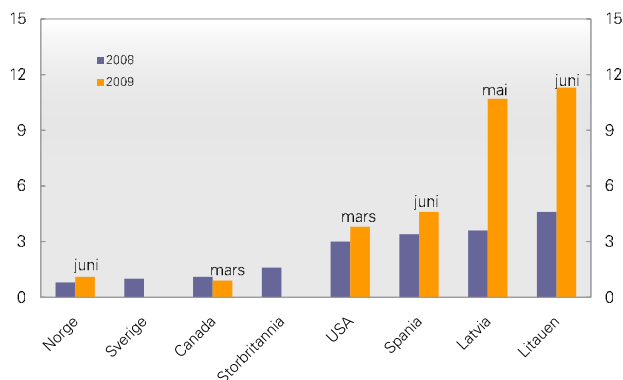
Bankenes kjernekapitaldekning vil være tilstrekkelig til å yte normal utlånsvirksomhet dersom utviklingen blir som Norges Bank venter fram til 2012, se figur 1.9. Stress-testing av bankenes tap og resultater tyder på at bankene vil oppfylle dagens krav til kjernekapitaldekning også dersom flere av risikofaktorene for finansiell stabilitet i Norge inntreffer samtidig, se utdyping D side 49.

1.2 Risikobildet for finansiell stabilitet i Norge

Veksten i norsk økonomi har tatt seg raskere opp enn vi la til grunn i forrige rapport om finansiell stabilitet. Omfattende penge- og finanspolitiske tiltak har dempet nedgangen i produksjonen og sysselsettingen. Det er derfor utsikter til at utlånstapene til bankene blir lavere enn vi anslo sist.

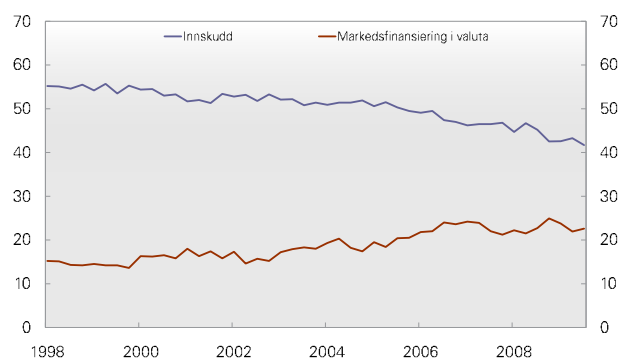
Risikobildet har endret seg noe. Siden sist er de internasjonale finansmarkedene blitt mer stabile ved hjelp av tiltak fra offentlige myndigheter. Risikopåslagene i penge- og obligasjonsmarkedene har falt, og aktiviteten har tatt seg opp. Banker verden over er tilført ny risikokapital som har bedret deres evne til å bære tap og redusert faren for at systemviktige finansinstitusjoner går overende. Samtidig er aktiviteten i verdensøkonomien i ferd med å ta seg opp, men fra et svært lavt nivå.

Figur 1.10 Misligholdte lån i prosent av totale lån. Kvartalstall. Desember 2008 og siste observasjon i 2009

Kilde: IMF

Figur 1.11 Bankenes¹⁾ finansieringskilder. Prosent av forvaltningskapital. Kvartalstall. 1. kv. 1998 – 3. kv. 2009

1) Alle banker med unntak av utenlandske datterbanker og utenlandske filialer i Norge
Kilde: Norges Bank

Fortsatt knapphet på finansiering

For de norske bankene har finanskrisen først og fremst vært en likviditetskrise. Konjunkturedgangen i Norge har vært mild sammenliknet med andre land, og beholdningen av misligholdte lån i norske banker er lav, se figur 1.10. Norske banker ble rammet under finanskrisen fordi de har basert sin utlånsvekst i for stor grad på markedsfinansiering, også fra utenlandske kilder, se figur 1.11. Finanskrisen har vist at omfattende kortsiktig finansiering er risikabelt, særlig dersom bankene er for avhengige av finansiering fra bestemte markeder. Norske bankers finansiering er ikke blitt mer langsiktig siden forrige rapport,

og bankene er fremdeles sårbare dersom tilgangen på markedsfinansiering igjen blir vanskelig.

Skulle det komme nye kollapser i det internasjonale finansielle systemet, vil tilgangen på lån her hjemme bli negativt påvirket. I enkelte land er banksektoren svært stor i forhold til den samlede økonomien, slik at det vil kunne være vanskelig for myndighetene å redde bankene dersom de får alvorlige problemer. Dersom aktørene i finansmarkedene og myndigheter ikke klarer å avverge at flere store, systemviktige finansinstitusjoner kollapser, vil det kunne øke likviditetsrisikoen for finansinstitusjoner ute og hjemme. Redusert tilgang på finansiering kan føre til at bankenes kredittpraksis blir strammet til ytterligere.

Hendelser som utgjør en risiko for det finansielle systemet, kan oppstå både i USA og i Europa. Det internasjonale valutafondet (IMF) peker på Sentral- og Øst-Europa, der nordiske banker har omfattende virksomhet, som et risikoområde. Dersom én eller flere av de store nordiske bankene skulle få alvorlige problemer, vil det trolig gi høyere finansieringskostnader også for norske banker.

Fortsatt svak vekst ute

Lavkonjunkturen i verdensøkonomien er den dypeste i etterkrigstiden. Selv om situasjonen nå ser ut til å ha stabilisert seg, er det fortsatt en fare for at veksten kan forbli lav i en lengre periode fremover, og i verste fall bli negativ igjen.

I mange land har statens lånebehov økt vesentlig i nedgangskonjunkturen. Store statlige gjeldsopptak har økt faren for at land får problemer med å nedbetale statsgjelden. Mange stater står dessuten overfor sterk vekst i offentlige utgifter fordi befolkningen blir eldre. For å redusere faren for statsfinansielle kriser, må statene stabilisere og bygge ned gjelden sin. Det kan fremskynde utfasingen av krisetiltak, samt gi økte skatter eller reduserte offentlige utgifter. Det kan bidra til å holde veksten ute lav i en lengre periode fremover. Da vil også norsk økonomi bli berørt. Norske låntakeres gjeldsbetjenings- evne vil kunne bli svakere enn vi venter nå. Eventuelle

kraftige fall i oljeprisen vil gjøre prosjekter i oljeindustrien mindre lønnsomme og redusere aktivitetsnivået i oljerelatert næringsliv i Norge.

Med en eventuell lengre og dypere lavkonjunktur vil norske bankers utlånstap kunne bli høyere enn vi nå ser for oss. Større utlånstap kan føre til at mange banker forsøker å bedre sin soliditet ved å holde igjen på utlånene. Da kan også gode investeringsprosjekter bli utsatt, og nedgangen i realøkonomien forsterkes. Det rammer i neste runde bankene selv.

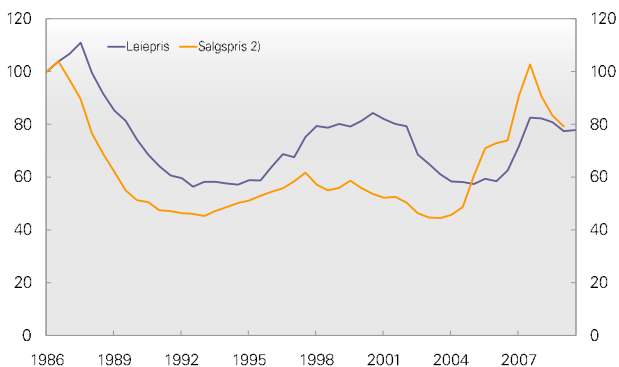
Fare for økte tap på utlån til næringsseiendom

Vi har i flere rapporter fremhevet at optimismen i eiendomsmarkedet lenge var stor. Siden 2007 har reelle markedspriser og leiepriser for næringsseiendom vært på vei ned, se figur 1.12. Markedsaktørene venter nå at leieprisene vil flate ut på dagens nivå. Inntjeningen til de børsnoterte næringsseiendomsselskapene er fremdeles svak. Fall i markedspriser reduserer verdiene av bankenes pant. Det bidrar til å gjøre næringsseiendomsselskapene avhengige av aksjeutstedelser for å overholde lånebetingelser på bankgjeld.

Det er en fare for at den svake utviklingen, med økende kontorledighet og fall i prisene på nye leiekontrakter, vil fortsette fremover som følge av lav aktivitet i tjenesteytende næringer. Ved en nedgang i detaljhandelen kan flere butikklokaler bli ledige. Lønnsomheten til eiendomsforetak som eier hotellbygg kan svekkes ved redusert belegg. Det lave rentenivået bidrar til lave finansieringskostnader for eiendomsforetak, men mange har bundet renten på en stor andel av sin gjeld. En stor andel av gjelden til næringsseiendom forfaller i 2012. Ved fortsatt stram kredittpraksis fra bankene og lave overskudd vil næringen møte betydelige utfordringer når denne gjelden skal refinansieres.

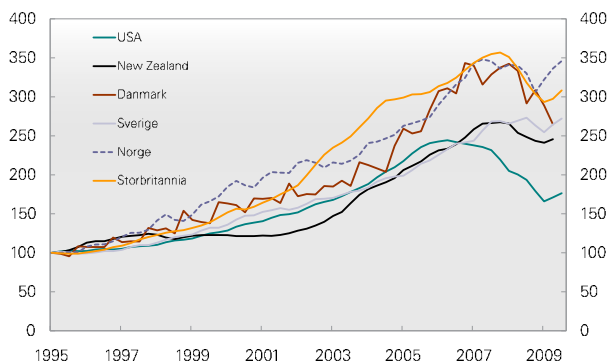
Siden eiendomsforetak ofte er høyt belånte og står for en stor andel av bankenes samlede utlån, vil en større nedgang i eiendomspriser og ytterligere svekket lønnsomhet slå ut i økte utlånstap for bankene.

Figur 1.12 Reelle leie- og markedspriser for kontorer.¹⁾ Indeksert. 1986=100. Halvårstall. Juni 1986 – november 2009

1) God standard sentralt i Oslo
2) Siste observasjon er juni 2009
Kilder: OPAK, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.13 Boligpriser i utvalgte land. Indeksert. 1. kv. 1995 = 100. Kvartalstall. 1. kv. 1995 – 3. kv. 2009

Kilder: Thomson Reuters, Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Pöyry, Finn.no, Eiendomsmeglerforetakenes forening og Norges Bank

Fare for høye tap på utlån til skipsfart

I forrige rapport pekte vi på at nedgangen i verdenshandelen har ført til lavere inntekter for mange selskaper innen skipsfart. Redusert etterspørsel og bygging av mange nye fartøy har skapt overkapasitet i flere deler av skipsfartsnæringen, se ramme side 46. Det har ført til markante fall i fraktratene, redusert lønnsomhet og dermed redusert gjeldsbetjeningsevne for mange selskaper innen skipsfart. Fallet i fraktratene har også redusert markedsprisene på fartøy. Det reduserer panteverdiene og øker belåningsgraden.

Overkapasiteten i skipsfartsnæringen er et langsiktig strukturelt problem. Forventet vekst i verdensøkonomien og verdenshandelen vil trolig ikke kompensere for det økende overskuddet av skip de nærmeste årene. Jo lengre det lave aktivitetsnivået i verdensøkonomien og de lave fraktratene vedvarer, desto flere rederier vil få fallende gjeldsbetjeningsevne, likviditetsproblemer og fallende panteverdier.

De store bankene i Norge har betydelige utlån til norske og utenlandske foretak innen skipsfart. En svekket evne til å betjene gjeld og fallende panteverdier innen skipsfart kan påføre bankene høye tap i tiden fremover.

Overoptimisme i boligmarkedet

I tidligere rapporter har vi pekt på husholdningenes høye gjeldsbelastning. Gjeldsbelastningen har fortsatt å øke siden forrige rapport, og vi venter at den fortsatt vil stige noe fremover (se figur 1.8). Det henger først og fremst sammen med de høye og stigende boligprisene, se figur 1.13. Boligprisene falt i andre halvår av 2007 og gjennom 2008 etter en lang periode med vekst. Siden bunnen i desember 2008 har boligprisene igjen steget mye. Målt i forhold til konsumpriser, byggekostnader, husleier og disponibel inntekt er boligprisene høye historisk sett. Med en periode med kraftig boligprisvekst bak oss, er det mulig at både banker og husholdninger kan ha et for optimistisk syn på boligprisutviklingen fremover.

Stadig flere husholdninger har en gjeldsbelastning som gjør dem ekstra sårbare for et høyere rentenivå eller bortfall av inntekt. Det kan gi store fall i boligprisene

og økt sparerate. Økt finansiell sparing bedrer husholdningenes evne til å tåle høyere renter eller bortfall av inntekter. Det vil over tid bidra til finansiell stabilitet. Men dersom sparingen skulle øke brått og bli værende høy over en lengre periode, vil det redusere etterspørselen og svekke bedriftenes inntjening. Det kan øke bankenes utlånstap.

Det er også en fare for at husholdningene har en for nærsynt vurdering av renten ved opptak av gjeld til kjøp av bolig. Det er den langsiktige renteutviklingen som er relevant ved boligkjøp, i tråd med perspektivet på investeringen og nedbetalingstiden. De som kjøper bolig, og bankene som yter lån, må ta høyde for at den flytende boliglånsrenten over tid i gjennomsnitt vil være rundt 6 prosent og tidvis høyere. Husholdningene kan velge en mer stabil og forutsigbar utvikling i sine renteutgifter ved å velge fast rente.

1.3 Bedre regulering av finansnæringen

Den globale finanskrisen har avdekket svakheter i det finansielle systemet. Bankene hadde for lite kapital i forhold til den risikoen de tok, og de hadde for lite likvider og stabil finansiering. Bedre regulering av likviditet og kapital vil redusere hyppigheten og omfanget av nye finansielle kriser. Baselkomiteen for banktilsyn er i ferd med å utarbeide anbefalinger om strengere regulering av bankers kapital og likviditetsstyring. Baselkomiteen vurderer også hvordan kapitalreguleringene kan utformes slik at de i mindre grad enn før bidrar til at bankenes atferd forsterker svingningene i den økonomiske aktiviteten. Ny regulering blir deretter innført i EU og EØS.

I Norge har kapitalreguleringene vært noe strengere enn i andre land, basert på erfaringene fra bankkrisen tidlig på 1990-tallet. Alle finansinstitusjoner er pålagt kapitalkrav, og kravene til hva som kan inngå i kjernekapitalen er strengere enn i andre land. Videre må alle aktiva i konsernet tas med i beregningen av bankers kapitalkrav. Det har gitt bankene et mer solid utgangspunkt til å møte krisen. Det har vært en fordel at Bankenes sikringsfond forvalter midler som kan benyttes i en krise. Fondet kan

også gi støtte ved å skyte inn kapital i en kriserammet bank. Medlemskontingenten bør utformes slik at bankene tilfører mer kapital til ordningen uten at det settes et lavt tak på størrelsen på sikringsfondet.

De viktigste lærdommene fra finanskrisen er:

1. Bankenes likviditetsstyring har ikke vært robust overfor svikt i penge- og kapitalmarkedene

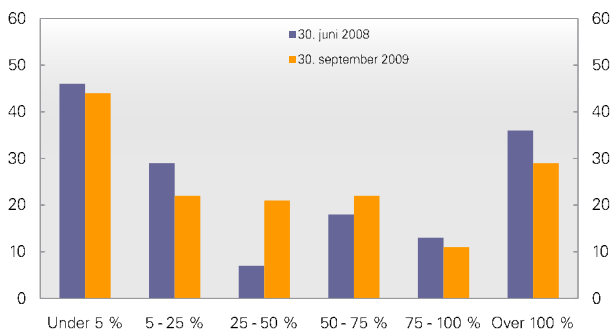
Finanskrisen har vist at bankenes likviditetsstyring ikke har vært robust når penge- og kapitalmarkedene svikter. Det bør innføres minstekrav til hvor mye likvide eiendeler en bank må ha for å kunne klare perioder med svikt i markedene for finansiering. I tillegg bør det innføres minstekrav til hvor stabil finansieringen må være.

I dag stilles det ikke kvantitative krav til bankens likviditet eller finansieringsstruktur. Reglene krever kapital for bankenes eiendeler, men det tas ikke hensyn til hvordan eiendelene er finansiert eller hvor lette de er å omsette. Det vurderes nå å innføre felles krav til hvor mye likvide eiendeler en bank må ha for å kunne overleve i en stresset situasjon. Eiendeler som skal kunne regnes som likvider, bør lett kunne omsettes – også i situasjoner med stress i markedene. Erfaringene fra finanskrisen viser at mange av eiendelene bankene holdt for likviditetsformål, ikke har vært særlig likvide.

Ett av de første landene til å foreslå strengere krav til bankenes likviditet er Storbritannia. I Storbritannia vil tilsynsmyndighetene bare godta at bankenes likviditetsbuffer inneholder statspapirer av høy kvalitet og innskudd i sentralbanken. Tilsynsmyndighetene i Storbritannia har foreslått krav om at bankene skal kunne greie seg gjennom en periode med stengte pengemarkeder og betydelig uttrekk av kundeinnskudd uten tilførsel av ny likviditet fra sentralbanken. Beregninger viser at bare 29 av de 149 bankene i Norge hadde en likviditetsbuffer i tredje kvartal i år som var stor nok til å overholde kravet i en liknende stresstest, se figur 1.14.

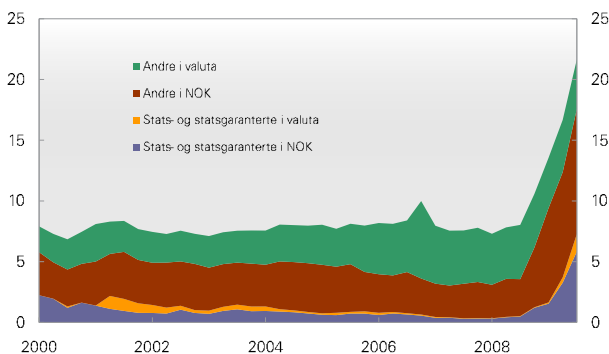
Norske banker bør bli mer likvide for å sikre at de er bedre rustet neste gang markedene svikter og tilgangen på finansiering svekkes. Selv om norske banker har benyttet

Figur 1.14 Fordeling av bankene¹⁾ etter størrelsen på likviditetsbufferen²⁾ i prosent av krav i stresstest³⁾. Antall banker, 30. juni 2008 og 30. september 2009

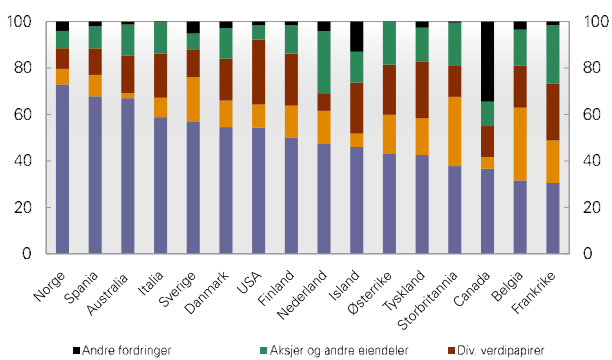
1) Alle banker i Norge
 2) Statspapirer og innskudd i Norges Bank
 3) (Statspapirer + innskudd i Norges Bank) / (Markedsfinansiering med løpetid under 1 måned + 5 prosent av kundeinnskudd med løpetid under 1 måned) > 100 %
 Kilde: Norges Bank

Figur 1.15 Norske bankers¹⁾ obligasjons- og sertifikatbeholdning. Prosent av forvaltningskapital. Kvartalstall, 1. kv. 2000 – 3. kv. 2009

1) Alle banker med unntak av utenlandske datterbanker og utenlandske filialer i Norge
 Kilde: Norges Bank

Figur 1.16 Aktivasiden til banker og kredittforetak¹⁾. Prosent. Utgangen av 2007

1) Konsoliderte tall unntatt Canada, Island, USA og Storbritannia
 Kilde: OECD

bytteordningen til å øke sin beholdning av statskasserveksler, eier de fremdeles lite norske og utenlandske statspapirer, se figur 1.15. Samtidig utgjør utlån en høy andel av norske bankers aktiva sammenliknet med andre land, se figur 1.16. Utlån er lite likvide eiendeler. Det kan skape utfordringer for norske banker når det innføres krav til hvor mye likvide eiendeler en bank må ha.

Norges Bank har sendt på høring planlagte endringer i retningslinjene for sikkerhet for lån i Norges Bank. De midlertidige lettelsene i retningslinjene som ble innført i fjor høst, vil bli reversert. Videre har vi varslet at adgangen til å bruke bankpapirer som sikkerhet for lån vil bli ytterligere begrenset. I dag kan inntil 35 prosent av en banks låneadgang være basert på pant i obligasjoner og sertifikater utstedt av andre norske banker. Det er uheldig at pantsetter og pant er fra samme sektor. Samtidig har norske banker en konkurranseulempet i forhold til utenlandske banker under dagens retningslinjer. Låneadgangen til norske banker er begrenset av kvoten på 35 prosent for norske bankpapirer, mens låneadgangen til utenlandske banker ikke er begrenset av kvoter på utenlandske bankpapirer. Utenlandske bankpapirer vil derfor komme inn under samme begrensning fra 1. desember 2010. Fra 15. februar 2012 vil vi fjerne adgangen til å bruke bankpapirer som sikkerhet for lån. Det innebærer at mange banker må endre sammensetningen av sin likviditetsportefølje. Bankene bør benytte dette til å vri sammensetningen av likviditetsporteføljen i retning av mer likvide papirer.

I tillegg vil det stilles krav til hvor stabil finansieringen må være. Finanskrisen har vist at banker ikke bør gjøre seg avhengige av løpende tilgang på finansiering fra bestemte markeder. Norske banker har en relativt høy andel stabil finansiering. Sammenliknet med andre land finansierer norske banker seg i stor grad med innskudd, se figur 1.17. Innskudd er en av finansieringskildene som regnes som stabil. De fleste norske banker har dermed et godt utgangspunkt når det innføres krav til hvor stabil finansieringen må være.

Finanskrisen har også avdekket svakheter ved måten handel og oppgjør av obligasjoner og derivater gjennomføres. Etablering av robuste sentrale motparter for

slike markeder og ordninger som stimulerer til bruk av dem vil bidra til å bedre finansiell stabilitet, se ramme side 29.

2. Det stilles høyere krav til bankenes kapital

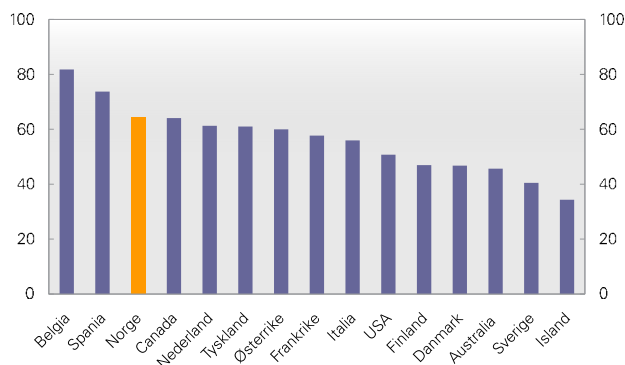
I mange tilfeller stiller markedet nå vesentlig strengere krav til bankenes kapital enn det offentlige regelverket. Reguleringen av minstekravet til bankenes kjernekapitaldekning bør endres slik at bankene holder mer kapital mot uventede tap. Det er flere måter å gjøre dette på. Foruten høyere krav til kjernekapitaldekning, kan strengere krav til hva som regnes som kjernekapital øke evnen til å bære tap. En annen mulighet er å innføre minstekrav til finansinstitusjoners egenkapital i forhold til forvaltningskapitalen.

Bankene er i dag underlagt et minstekrav til kapital som sier at kjernekapitalen skal utgjøre minst fire prosent av risikovektede eiendeler. Reglene tillater at inntil halvparten av kjernekapitalen kan bestå av såkalte hybridinstrumenter, som er en blanding av gjeld og egenkapital. Resten må være egenkapital. Fondsobligasjoner og andre hybridinstrumenter kan ikke like lett som egenkapital brukes til å dekke tap ved ordinær drift og ved avvikling.

Hvis bare egenkapital (fratrasket immaterielle eiendeler) regnes som kjernekapital, vil all kjernekapital ha samme evne til å bære tap under løpende drift, og definisjonen blir enkel. Myndigheter i mange land har tilført bankene kapital, og kapitaltilførselen har i stor grad vært i form av hybridinstrumenter. Dette kan på kort sikt være et hinder for å komme fram til en felles definisjon av kjernekapital. I Norge har det vært nokså strenge restriksjoner for andelen hybridkapital som tillates å inngå i kjernekapitalen. De fleste norske banker har dermed et godt utgangspunkt dersom kravene til kvaliteten på kjernekapitalen strammes inn, se figur 1.18.

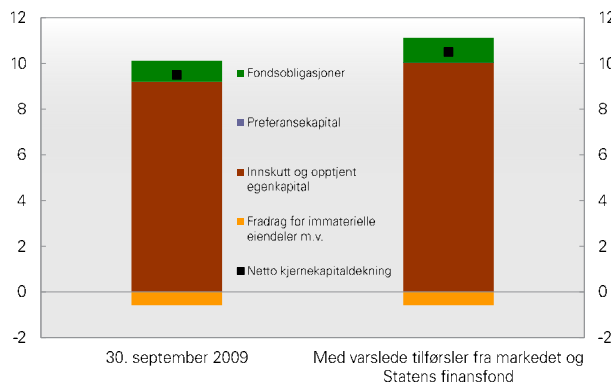
Det kan innføres et minstekrav til finansinstitusjoners egenkapital sett i forhold til hele forvaltningskapitalen. Et slikt uveid egenkapitalkrav vil begrense gjeldsoppbyggingen i finansinstitusjonene. Et minstekrav til egenkapital setter en grense for hvor mange ganger banken kan belåne egenkapitalen. For eksempel åpner et minstekrav på 5 prosent for at en bank med egenkapital på

Figur 1.17 Innskuddsfinansiering i banker og kredittforetak. Prosent av forvaltningskapital¹⁾, 2007

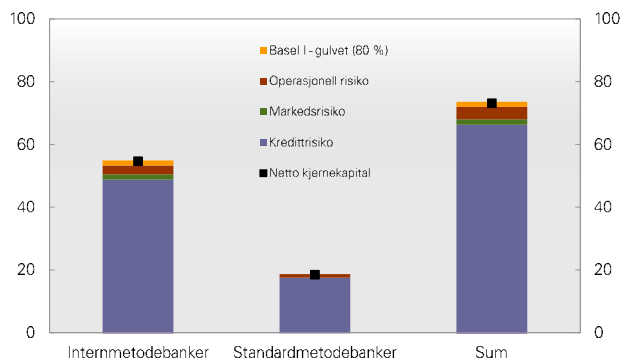
1) Konsoliderte tall med unntak av for Canada, Island og USA
Kilde: OECD

Figur 1.18 Kjernekapital i norske banker¹⁾ Prosent av risikovektet beregningsgrunnlag, 30. september 2009

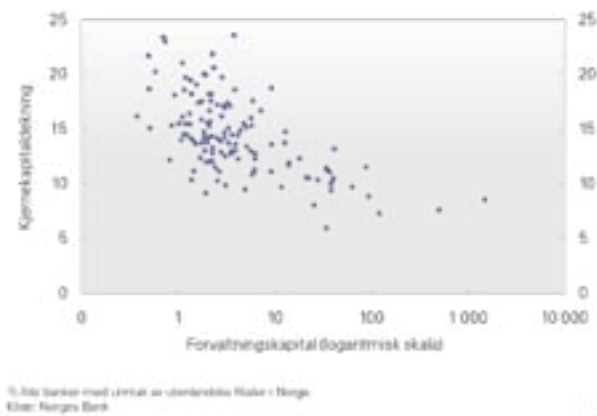
1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
Kilder: Kredittilsynet, Statens finansfond og Norges Bank

Figur 1.19 Kravet til kjernekapital etter type risiko, Norske banker¹⁾. Milliarder kroner, 30. september 2009

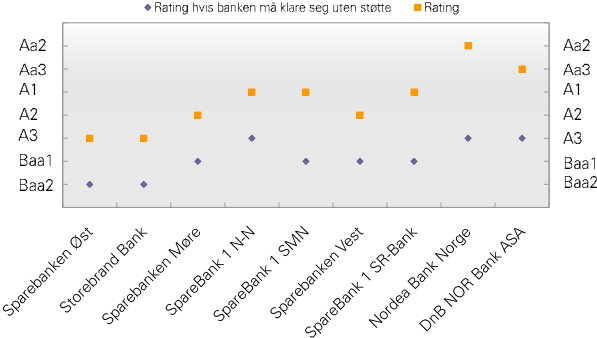

1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
Kilder: Kredittilsynet og Norges Bank

Figur 1.20 Bankenes¹ forvaltningskapital i milliarder kroner og kjernekapitaldekning i prosent, 30. september 2009

Figur 1.21 Moody's sist publiserte rating av bankenes langsiktige gjeld og innskudd, og rating hvis banken må klare seg uten støtte fra andre i en vanskelig situasjon. Bankene er rangert stigende mot høyre etter forvaltningskapital

Kilder: Moody's og bankenes internetsider

5 milliarder kroner kan låne 95 milliarder kroner fra andre finansieringskilder. Med et minstekrav på 5 prosent kan dermed egenkapitalen belånes 20 ganger. Usikkerheten i risikomodellene gjør at mange investorer legger større vekt på den enkle egenkapitalandelen framfor kjernekapitaldekningen. En økt egenkapitalandel vil isolert sett redusere risikoen for obligasjonseierne. Økte krav til egenkapital og til likviditet vil gjøre det dyrere å drive bank.

Baselkomiteen har videre foreslått strengere krav til kapital for bankenes handelsporteføljer, som består av posisjoner i finansielle instrumenter. Finanskrisen viste at risikoen knyttet til slike posisjoner har vært undervurdert. Kapital-

krav på markedsrisiko i handelsporteføljen utgjør en svært lav andel av det totale kapitalkravet til norske banker, se figur 1.19. En økning i kapitalkravene på handelsporteføljen vil derfor i liten grad påvirke norske banker.

Erfaringer fra finanskrisen tilsier strammere regulering av systemviktige banker. Vi har sett at betydelige offentlige midler er blitt brukt i mange land for å hindre at systemviktige institusjoner kolliderer. Hvor systemviktig en bank er, kan være vanskelig å måle, men avhenger av bankens størrelse, kompleksitet og hvor sammenvevd den er med andre finansinstitusjoner. Strammere regulering av systemviktige banker, for eksempel ved å innføre høyere krav til kapital i slike banker enn det som gjelder for andre banker, vil redusere antallet av og størrelsen på slike banker og sannsynligheten for at de går over ende.

I Sveits er det vedtatt at kravet til kapitaldekning for landets to store banker i gode tider skal være det dobbelte av det internasjonale minstekravet. For å unngå at tiltaket skal forsterke nedgangsperioden, gjelder det først fra 2013. I Norge og andre land har alle banker like krav til kapitaldekning, men de store har gjennomgående valgt å tøye kapitalen mer, se figur 1.20. Hensynet til systemrisiko tilsier at de store bankene burde ha høyere kapitaldekning enn andre banker.

Dersom myndighetene redder banker fra kollaps, kan det være en fare for at bankene blir oppmuntret til økt risikotaking, såkalt moralsk hasard. Kreditorer kan oppfatte at store banker i praksis er «forsikret» av myndighetene. Det ser vi også kommer til uttrykk i kredittvurderingsbyråenes vurderinger, se figur 1.21. Banker som antas å være systemviktige, får høyere gradering. Det gir bankene lavere lånekostnad, og gjør at de lettere kan øke belåningen og vokse seg enda større, se figur 1.22.

3. Dagens regulering bidrar til at bankenes atferd forsterker svingningene i økonomien

Reguleringen av finansinstitusjonene bør søke å begrense ikke bare risikoen i hver enkelt bank, men også risikoen i hele det finansielle systemet. Når bankene utarbeider sine vekststrategier, tar de i liten grad hensyn til at deres atferd kan påvirke andre banker og det finansielle systemet.

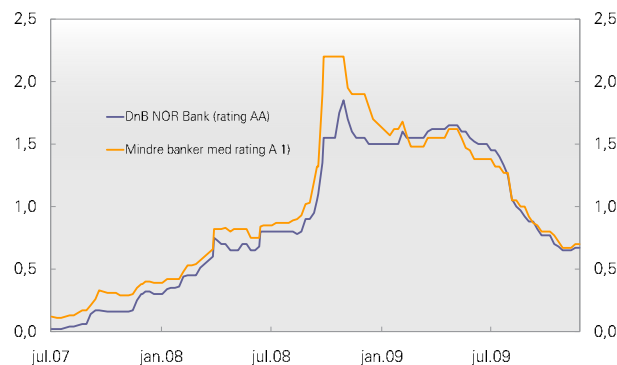
Kredittrisiko er den risikotypen som norske banker må svare mest kapital for (se figur 1.19). Under Basel II benytter de største bankene egne modeller for å beregne kapitalkrav på ulike utlånsporteføljer. Risikomodelleene har økt kjernekapitaldekningen til de største bankene, men egenkapitalandelen deres er lav, se figur 1.23. Risikoen kan beregnes etter avanserte metoder, men likevel gjenspeiler tallene som beregningene baseres på for ofte den aktuelle økonomiske situasjonen. Det tas ikke tilstrekkelig høyde for at situasjonen brått kan endre seg. Under finanskrisen har vi sett at det kan være stor avstand mellom risiko som måles på forhånd i modeller, og de faktiske utfallene som kan observeres etterpå. Det er flere eksempler på at kapitalkravene som ulike banker beregner for sammenliknbare aktiva, er svært forskjellige, se ramme side 23. Det tilsier strenge krav til offentliggjøring av informasjon som gjør det mulig for markedet å sammenlikne bankers kapitaldekningstall.

Den medsykliske virkningen av kapitalkravene under Basel II kan være betydelig. Under nedgangstider blir gjeldsbetjeningsevnen til låntakerne svekket, og verdien av bankenes pant faller. Risikoen for tap i bankene vokser. Det fører til at risikovektene som brukes til å beregne minstekravet til kapital under Basel II blir justert opp, og minstekravet til kapital øker. Jo kortere dataserier bankene bruker i sine risikomodeller, jo mer svinger kravet til kapital med konjunktorene. Utslagene kan være store. Ekstra krav til kapital i bankene i dårlige tider vil forsterke nedgangen. I oppgangstider er utslagene motsatt.

Baselkomiteen er i ferd med å utarbeide forslag til kapitalkrav som er mindre medsykliske. Regelverket bør bidra til at bankene i normale tider bygger opp gode støtdempere utover minstekravet til kapitaldekning. Da kan de ta tap når konjunktorene snur uten at de må skaffe mer egenkapital. Det kan motvirke at bankene må rasjonere kreditt i dårlige tider.

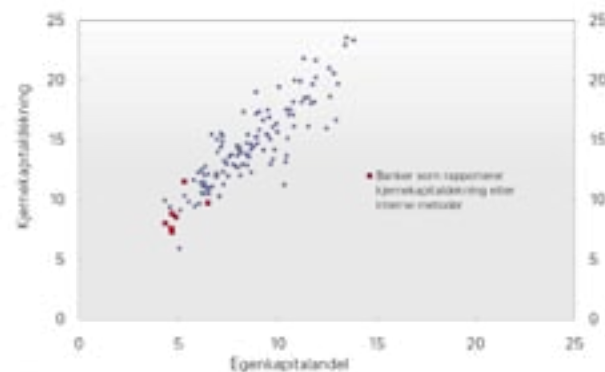
Mindre medsykliske kapitalkrav kan innføres på flere måter. Bankenes kapitalkrav kan avhenge av for eksempel kredittveksten i økonomien. Det ville pålegge bank-systemet å bygge opp kapitalreserver når kredittveksten er høy og dermed fungere som en motsyklisk faktor.

Figur 1.22 Indikative kredittpåslag for 5-årige norske bankobligasjoner. Differanse mot swaprenter. Prosentenheter. Uketall. Uke 27 2007 – uke 48 2009

1) Banker med forvaltningskapital mellom 5 og 15 milliarder NOK og rating A tildelt av DnB NOR Markets
Kilde: DnB NOR Markets

Figur 1.23 Norske bankers¹ egenkapitalandel² og kjernekapitaldekning. Prosent. 30. september 2009

1: 236 banker med priset av Jernkontor Norge i Norge
2: Etter metode for utvalgte banker
Kilde: Norges Bank

Figur 1.24 Makro- og mikrotilsyn

	Makrotilsyn	Mikrotilsyn
Formål	Forebygge uro i det finansielle systemet	Forebygge problemer i enkeltinstitusjoner
Overordnet formål	Unngå at finanssektoren skaper nedgangstider	Beskytte forbrukerne
Sammenhenger mellom institusjoner	Viktig	Ikke viktig

Kilde: BIS

Det internasjonale regnskapsorganet IASB har foreslått endringer i regnskapsreglene for verdsettelse av finansielle eiendeler som kan gjøre bankenes atferd mindre medsyklisk. Bankene bør pålegges å bokføre forventede tap over lånets løpetid, og ikke bare når det er klart at tapene inntreffer. Det vil være mer i tråd med regnskapsregler for andre typer investeringer, hvor kostnadene periodiseres i større samsvar med inntektene på investeringen. I Spania var bankene en tid pålagt å ta høyde for tap som oppstår over konjunktursyklusen. Det gir mer stabile nedskrivninger over tid. Fordelen med slike dynamiske tapsavsetninger er at de er regelstyrte og ikke krever skjønsmessige vurderinger fra tilsynsmyndigheter eller bankene.

4. Husholdningenes tilpasning i boligmarkedet er en stor utfordring for den økonomiske politikken

I Norge stimuleres etterspørselen etter bolig og boliglån kraftig over skattesystemet, og tilbudet av lån er preget av at det nesten ikke kreves egenkapital for å yte boliglån. Det skaper utfordringer for den økonomiske politikken.

I Norge har det lenge vært gunstig å investere i bolig. Det har sammenheng med skattemessig favorisering av boliginvesteringer og boligkonsum i forhold til investeringer i finansielle instrumenter. Det har gitt overinvesteringer i boligkapital og bidratt til å presse boligprisene opp. Det stimulerer til økt gjeldsopptak i husholdningene og kan således bidra til oppbygging av finansielle ubalanser over tid.

Det norske boligmarkedet er utsatt. Både høy skatte-subsidiering av eie av bolig og mye lån til flytende rente kan bidra til at aktivitet og priser svinger mye. Veksten i boligpriser de to siste tiårene har også vært svært sterk sammenliknet med land hvor boligprisene har falt kraftig under finanskrisen (se figur 1.13).

Tilbudet av lån er preget av at det nesten ikke kreves egenkapital for å yte boliglån. Bankene har i stor grad finansiert den sterke veksten i boliglån med markedsfinansiering. Det gjør bankene mer utsatte dersom tilgangen på markedsfinansiering igjen blir vanskelig. De lave risikovektene på boliglån fører dermed også til høyere likviditetsrisiko i banksystemet. Risikovektene på boliglån

bør i større grad gjenspeile systemrisikoen som følger av for sterk vekst i boliglån. Høyere risikovekter på boliglån og et krav til egenkapitalandel vil kunne dempe bankenes iver etter å yte boliglån. Det vil også en videreføring av overgangsreglene til Basel II gjøre (se ramme side 23), slik Kredittilsynet har foreslått.

Regulering som begrenser belåningsgraden på boliglån vil dempe faren for oppbygging av finansielle ubalanser og sikre bankenes panteverdier. Bankenes virksomhet vil i mindre grad forsterke konjunktorene. Grenser for belåningsgrad – eventuelt enda høyere kapitalkrav på boliglån med høy belåning – vil være mindre konkurransevridende hvis det også gjennomføres for lån i Norge fra banker fra andre nordiske land.

Regulering og tilsyn med systemrisiko

Finanskrisen har tydeliggjort behovet for makrotilsyn som reduserer faren for ustabilitet i det finansielle systemet, og dermed også i realøkonomien. Formålet med makrotilsyn er å forebygge uro i det finansielle systemet, se figur 1.24.

Regulering og tilsyn med finansinstitusjoner har i for stor utstrekning vært innrettet for å forebygge problemer i enkeltinstitusjoner, altså ut fra formålet med mikrotilsyn. Reguleringen bør ikke bare søke å begrense risikoen i hver enkelt bank, men også risikoen i hele det finansielle systemet. Det kan gi en mer balansert kombinasjon av mikro- og makroovervåking i fremtiden.

Boliglån illustrerer godt forskjellen mellom risikoen for en enkelt bank og systemrisikoen. Bankenes tap på boliglån har i løpet av de siste tiårene vært langt lavere enn deres tap på lån til foretak. Det har gitt lave kapitalkrav for boliglån under Basel II. Svært lave kapitalkrav for boliglån, gode rentemarginer og lave forventede tap har ført til sterk konkurranse mellom bankene om boliglånskundene. Men svingninger i boligmarkedet, som sammenfaller med skiftende spareatferd, er likevel en kilde til konjunktursvingninger og store tap når bankene må skrive ned verdien på lån til bedrifter som selger varer og tjenester til husholdninger.

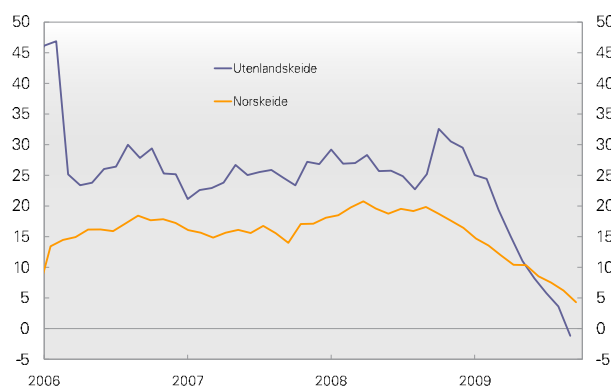
Et makrotilsyn bør disponere virkemidler som kan påvirke risiko i det finansielle systemet. Virkemidlene kan omfatte regler for kapitalkrav og likviditetskrav i bankene, eller regler for belåningsgraden på boliglån. Strengere krav til bankenes kapital, likviditet og belåningsgrader på boliglån kan begrense oppbygging av ubalanser i det finansielle systemet. Virkemidlene bør være enkle og robuste. I makrotilsynet, som i pengepolitikken, vil mekaniske regler likevel være lite egnet. Det vil være behov for et visst bruk av skjønn.

Et makrotilsyn bør sikre at bankene i normale tider bygger opp gode støtdempere. Det kan motvirke at bankene må rasjonere kreditt i dårlige tider. Dagens regler gir tilsynsmyndigheter adgang til å kreve at bankene øker sine kapitalbuffer i normale tider. Disse reglene praktiseres imidlertid ulikt over landegrensene. Bankene skal i beregningen av minstekravet til kapitaldekning i pilar II beregne kapitalbehovet for samlet risikoeksponering, og ikke bare den risiko som det skal svares kapital for i pilar I. I sine vurderinger av kapitalbehov skal bankene se fremover. Bankene skal ha buffere i forhold til minstekravet for å møte uventede tap i dårlige tider, også tap som følger av ubalanser i det finansielle systemet.

Bankenes likviditetsstyring har vært en av årsakene til at mange finansinstitusjoner har fått problemer de siste årene. Likviditetskrav bør utformes og praktiseres på en måte som gjør at bankene er robuste mot perioder hvor markedene svikter.

I EU er det vedtatt å etablere et nytt organ, Risikorådet (European Systemic Risk Board, ESRB), som skal vurdere systemrisiko og foreslå risikoreduserende tiltak. Risikorådet, hvor sentralbanksjefene i EU-landene vil sitte, skal gi advarsler og anbefalinger om tilsynsvirksomhet og regulering i Europa dersom det avdekkes risiko i det finansielle systemet. Det ble samtidig vedtatt å opprette en overordnet tilsynsmyndighet i EU (European System of Financial Supervision, ESFS). Dagens rådgivende komiteer for bank, verdipapirer og forsikring vil sammen med de nasjonale tilsynene delta i det nye mikrotilsynsorganet.

Figur 1.25 Innenlandsk kreditt til næringsmarkedet fra banker og kredittforetak i Norge. Tolvmånedersvekst. Prosent. Månedstall. Januar 2006 – september 2009

Kilde: Norges Bank

Nordisk samarbeid om regulering og tilsyn

For å sikre at ny regulering virker etter hensikten, er det viktig at reglene blir praktisert likt over landegrensene slik at banker i ulike land konkurrerer på like vilkår. Nasjonale tilsynsmyndigheter kan vegre seg for å stille strenge krav til sine banker i frykt for at deres evne til å konkurrere skal bli dårligere. Slik glidning i regelverket mot et – for lavt – felles minstenivå er viktig å unngå.

For Norge er det viktig at regulering og tilsyn praktiseres mest mulig likt i de nordiske landene. Norden er en godt egnet region til å bruke virkemidlene aktivt. Nordiske banker har virksomhet på tvers av grensene. Samtidig har de liten virksomhet utenom Norden og de baltiske landene. Utenlandske banker fra andre geografiske områder er heller ikke store i denne regionen. Det nordiske markedet har derfor forutsetninger for godt samarbeid om bankregulering og krisehåndtering mellom politiske myndigheter, tilsynsmyndigheter og sentralbanker.

Et nordisk samarbeid kan bidra til å begrense oppbygging av risiko for finansiell ustabilitet i Norden. Fra 2004 til 2008 vokste de utenlandske bankene sterkt i det norske markedet. Men under krisen har de bremset opp, se figur 1.25. Det har trolig sammenheng med at svenske og danske banker ble hardere rammet av krisen. Det har forsterket konjunktursvingningene her hjemme.

Andre tiltak som drøftes for å bedre reguleringen av finansnæringen

I kjølvannet av finanskrisen er det stor debatt blant myndigheter og akademia om hvordan nye finansielle kriser skal forebygges og håndteres. I tillegg til forslagene og tiltakene som er diskutert under kapittel 1, vil vi trekke fram følgende fire tema:

Testamente

I Storbritannia har myndighetene foreslått at store banker skal utarbeide en plan for ryddig avvikling, ofte omtalt som «testamente», slik at det blir enklere for myndighetene eller andre å drive videre de systemviktige delene av banken i en krise. Bankene må oppgi hvilke deler av virksomheten de vil selge dersom de er nødt til å samle inn ny kapital i en stresset situasjon. Uansett hvor store eller komplekse bankene er, skal myndighetene være i stand til å splitte dem opp eller legge dem raskt ned. Arbeidet med en slik plan kan avdekke at banker må omstruktureres, og dermed bidra til en hensiktsmessig avgrensning mellom ulike aktiviteter i finansiell sektor. Slike planer gjør det også mer sannsynlig og troverdig at myndighetene eller andre vil kunne ta over bare de systemviktige delene av banken i en krise,

fremfor at myndighetene blir tvunget til å redde hele bankkonsernet.

Begrenset bankvirksomhet

I Storbritannia har myndighetene diskutert muligheten til å innføre et krav om at de viktigste funksjonene til et bankkonsern samles i en enhet. Det vil begrense størrelsen på bankene og gjøre virksomheten mer oversiktlig. Enheten kan bare motta innskudd og drive betalingsformidling. Den kan ikke eie risikable eiendeler. Det vil gjøre det enkelt for myndighetene eller andre å drive videre de systemviktige delene av banken i en krise. De øvrige virksomhetene i bankkonsernet samles i en annen enhet. I USA drøftes det også mindre omfattende innstramninger i reguleringen som bare begrenser hvilke former for verdipapirhandel bankene kan delta i.

Fond for systemviktige banker

Sikringsfondet for banker i USA (FDIC) har fremmet forslag om å etablere et fond for systemviktige finansinstitusjoner. Systemviktige finansinstitusjoner skal betale en avgift til fondet basert på statens forventede kostnad av å redde dem fra kollaps. Slik kan bruken av offentlige midler og sannsynligheten for

at store systemviktige institusjoner går konkurs reduseres. En tilsvarende løsning i Norge kan være at banker som kategoriseres som systemviktige betaler en høyere avgift til Bankenes sikringsfond. En annen løsning kan være at systemviktige banker må betale en ekstra skatt til staten som gjenspeiler kostnadsbesparelsen som den implisitte statsgarantien gir banken, eller den forventede kostnaden for staten dersom banken må reddes.

Betinget kapital

Myndighetene i USA og Storbritannia har fremmet forslag til krav om at bankene skal utstede en ny form for hybridkapital, såkalt «betinget kapital». Det har Lloyds Banking Group i Storbritannia gjort. Betinget kapital konverteres til egenkapital når en på forhånd avtalt hendelse inntreffer, for eksempel at kjernekapitaldekningen eller aksjekursen til banken faller under et gitt nivå. Krav om utstedelse av slik hybridkapital vil øke bankenes buffere og redusere behovet for offentlig kapitaltilførsel i vanskelige tider. Et annet alternativ er at offentlige myndigheter har rett til å skrive ned fremmedkapital. En slik rett har allerede myndighetene i New Zealand.

Kapitalbehov under den norske bankkrise tidlig på 1990-tallet

I forbindelse med den internasjonale diskusjonen om høyere kapitalkrav til bankene kan det være nyttig å minne om størrelsen på tapene under den norske bankkrise på begynnelsen av 1990-tallet. Aksjekapitalen i de tre største norske krisebankene, Fokus Bank, Christiania Bank og Kreditkasse og Den norske Bank (DnB), ble skrevet ned til null som følge av tapene de fikk under bankkrisen.

Fokus Bank begynte å gå med underskudd i 1990. Christiania Bank

og Kreditkasse gikk også med underskudd i 1990, men det skyldtes delvis fusjoner med andre krisebanker. DnB ble dannet ved en fusjon mellom Den norske Creditbank (DnC) og Bergen Bank i april 1990, og noen mindre krisebanker ble overtatt. Den fusjonerte banken begynte å gå med underskudd i 1991.

Fokus Bank måtte ha hatt en egenkapitalandel på minst 13 prosent før krisen for å bevare noe kapital som utgangspunkt for en mulig privat rekapitalisering, se siste linje i tabel-

len under. Christiania Bank og Kreditkasse måtte ha hatt en egenkapitalandel på minst 8 prosent. DnB var del av et konsern som samlet tapte mer enn det tallene i tabellen viser, og banken måtte derfor ha hatt en egenkapitalandel på noe over 4 prosent før krisen for at konsernet skulle ha et utgangspunkt for rekapitalisering med privat hjelp.

Tabell 1 Egenkapital og underskudd i de tre største norske bankene¹⁾. Årstall. 1989 – 1992

Millioner kroner	Fokus Bank	Christiania Bank og Kreditkasse	DnB
Forvaltningskapital ²⁾	33 303	115 487	167 972
Egenkapital ²⁾	1 462	4 949	7 003
i prosent av forvaltningskapitalen	4,4 %	4,3 %	4,2 %
Akkumulerte underskudd over perioden 1990 – 1992 i prosent av forvaltningskapitalen før krisen	12,8 %	7,8 %	3,9 %

¹⁾ Tallene omfatter bare bankdelen av finanskonsernene

²⁾ Tallene gjelder året før banken begynte å gå med underskudd, dvs 1989 for Fokus Bank og 1990 for DnB og Christiania Bank og Kreditkasse

Kilde: Norges Bank

Vanskelig å sammenlikne bankers kapitaldekning

Kapitaldekning er vanskelig å sammenlikne, særlig på tvers av landegrensene. Definisjonen av både kapital (telleren) og beregningsgrunnlag (nevneren) for sammenliknbare aktiva er ulike. I tillegg kommer et midlertidig problem knyttet til at bankene er i ferd med å gå over fra Basel I-reglene for kapitaldekning til Basel II. Overgangsreglene sier nå at kapitalkrav etter Basel II-beregninger ikke kan være lavere enn 80 prosent av hva de ville vært etter Basel I. Dette gjelder i 2009, og Baselkomiteen har foreslått at det også skal gjelde etter 2009. Det betyr at mange banker fortsatt rapporterer offisielle tall som i realiteten er i tråd med Basel I-reglene. Forskjeller i kapitaldekning kan også skyldes forskjeller i hvordan overgangsordningen tolkes.¹

Mange banker rapporterer imidlertid også hva kapitaldekningen ville vært etter Basel II-reglene, der risikovektene som benyttes til å beregne kapitalkrav kan bestemmes av interne risikomodeller. Kapitalkrav beregnet med interne risikomodeller påvirkes mer av risiko enn kapitalkrav beregnet med standardmetoden. De fleste større bankene arbeider fortsatt med å bygge ut bruken av interne risikomodeller. Det varierer fra bank til bank hvor store deler av porteføljen som dekkes med interne risikomodeller. Det blir lettere å sammenlikne når alle er ferdige med å etablere risikomodeller som er godkjent etter Basel II-reglene.

Kapitalkrav for sammenliknbare aktiva

Selv når alle større banker har risikomodeller som dekker om lag de

samme segmentene av porteføljene, vil det være forskjeller i risikovektene for sammenliknbare aktiva. Ved utgangen av 2008 varierte den gjennomsnittlige risikovekten på boliglån fra 9 prosent til 17 prosent blant de største nordiske bankene. Dels kan det skyldes at risiko for tap på sammenliknbare lån er forskjellig i ulike land eller regioner. Da bør risikovektene også være forskjellige. Men det kan også skyldes at de godkjente risikomodellene er ulike og dermed gir forskjellige resultater for lik risiko. Banker som bruker standardmetoden i stedet for interne risikomodeller må bruke 35 prosent vekt på boliglån.

En viktig kilde til forskjeller i de interne risikomodellene kan være at tidsseriene som brukes til å beregne risiko har ulik lengde. Noen land tillater bruk av vesentlig kortere tidsserier enn det som følger av det ideelle kravet om at tidsserien skal dekke en hel konjunktursyklus. Grunnen kan være at lengre tidsserier ikke er tilgjengelige eller betraktes som lite representative. Risikovektene vil bli lavere dersom tidsseriene ikke inneholder data fra nedgangstider.² I Norge kreves det at bankene benytter data fra bankkrisen på begynnelsen av 1990-tallet til å beregne risiko.³

Kapitalbegrepet

Bankenes kjernekapital skal etter Basel-reglene i hovedsak bestå av ren egenkapital. Internasjonalt er dette tolket som at minst halvparten av kjernekapitalen må være innbetalt aksjekapital eller tilbakeholdt overskudd. Resten kan være ulike former for hybridkapital, som er en mellomting mellom egenkapital og lån. Det

er for eksempel tilfellet i Tyskland. En del land har imidlertid på nasjonal basis satt kvoten for hybridkapital lavere. I Norge kan hybridkapitalen ikke utgjøre mer enn 15 prosent av kjernekapitalen. I forbindelse med tilførselen av kapital i bankene de seneste to årene, er kvoten økt i mange land. I Norge er kvoten utvidet for fondsobligasjoner fra Statens finansfond, men ellers beholdt uendret.

I Norge kan fondsobligasjoner inngå i kjernekapitalen, men Kredittilsynet setter strenge krav for godkjenning. Fondsobligasjonene må:

- være evigvarende
- kunne skrives ned sammen med aksjekapitalen når kjernekapitaldekningen er lavere enn 5 prosent eller totalkapitaldekningen er lavere enn 8 prosent
- ikke være rentebærende dersom kjernekapital- eller totalkapitaldekningen er mindre enn 0,2 prosentenheter over minimumskravene

Andre land har varierende krav til godkjenning av hybridkapitalen. I EU-landene er kravene i mange tilfeller mindre stramme enn de norske.

Det pågår arbeid i EU-organene med sikte på å harmonisere kravene til godkjenning av kjernekapital, og det er sannsynlig at forskjellene da vil bli betydelig redusert. Mange av forslagene bringer kravene nærmere de norske reglene.

¹ I Norge og Sverige tolkes gulvet som en nedre grense for beregningsgrunnlaget. I Danmark tolkes gulvet som en nedre grense for kapitaldekningsprosenten.

² En analyse av dette problemet er publisert i Henrik Andersen, *Norwegian banks in a recession: Procyclical implications of Basel II*. Working Paper 2009/4, Norges Bank.

³ Bankkriseårene skal inngå ved beregning av det langsiktig gjennomsnittlige estimatet for misligholdssannsynlighet. Bankkriseårene skal også inngå ved beregning av det nedre gulvet for estimatet for tap ved mislighold.

Utdypinger

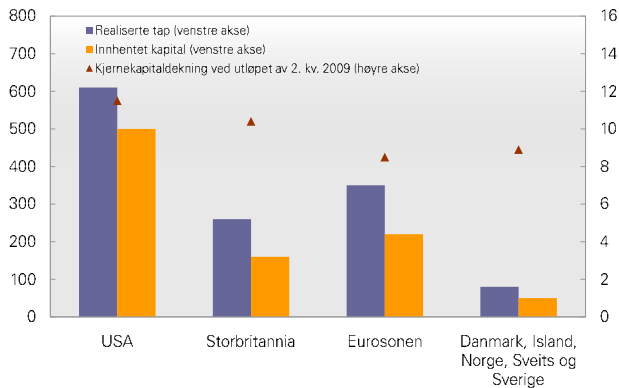
A Bedring i de internasjonale finansmarkedene

B Forsiktig optimisme hos norske finansinstitusjoner

C Noe bedre utsikter for norske låntakere

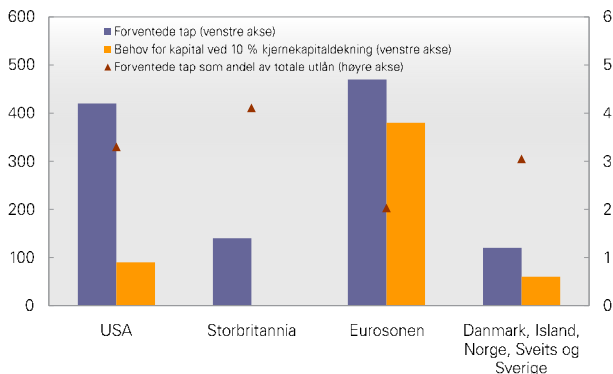
D Stresstesting av bankenes tap og resultater

Figur A.1 Tap og nedskrivninger i banker og innhentet kapital. Milliarder dollar. Kjernekapitaldekning i prosent. Sum for perioden 2007 – 2. kv. 2009

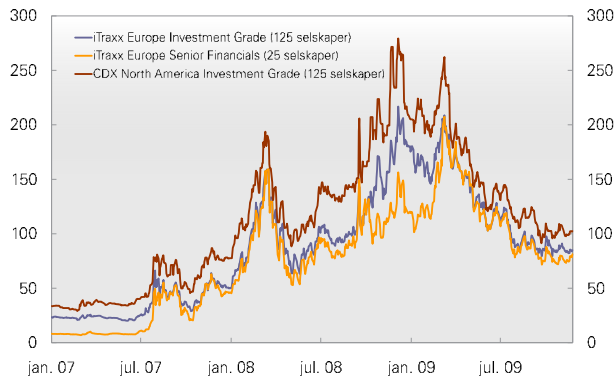
Kilde: IMF

Figur A.2 Tap og behov for ny kapital i banker. Milliarder dollar. Tap i prosent av utlån. Anslag. Sum for perioden 2. kv. 2009 – 2010

Kilde: IMF

Figur A.3 Pris på sikring mot kredittrisiko (CDS). 5 år. Basispunkter. Dagstall. 1. januar 2007 – 24. november 2009

Kilder: Bloomberg og Markit

A. Bedring i de internasjonale finansmarkedene

Risikopåslagene i de internasjonale finansmarkedene er tilbake på nivåene fra før Lehman Brothers gikk overende i september 2008, og det er enklere å låne penger i kredittmarkedene. Offentlige tiltak har bidratt til at mange viktige markeder nå fungerer tilnærmet normalt. Myndighetenes støtte til finansinstitusjonene og tiltakene mot lavkonjunkturen fører til økt offentlig gjeld i mange land, noe som kan begrense vekstpotensialet i økonomien. Bankene har styrket kjernekapitaldekningen, men det kan bli behov for ytterligere kapitaltilførsel i 2010.

Anslag for tap i finansinstitusjonene justeres ned
 Finansinstitusjoner verden over har siden høsten 2007 bokført store tap og nedskrivninger på sine utlån og verdipapirer. Det internasjonale valutafondet (IMF) reduserte i oktober sitt anslag fra april for tap i finansinstitusjonene. Fra 2007 til 2010 vil tapene utgjøre om lag 3400 milliarder dollar. Drøyt 2800 milliarder dollar av disse tapene forventes i bankene. Tap tilsvarende 1300 milliarder dollar er bokført ved utløpet av første halvår 2009, og bankene har dekket inn store deler av tapene med ny kapital, se figur A.1. IMF forventer større tap i amerikanske og britiske banker enn i banker i andre land.

IMF anslår at det kan bli behov for mer kapital i både europeiske og amerikanske banker fram til utgangen av 2010. Dersom bankene skal øke kjernekapitaldekningen til 10 prosent ved utgangen av 2010, må de samlet få tilført om lag 530 milliarder dollar i kjernekapital, se figur A.2. Uten tilførsel av ny kapital vil imidlertid kjernekapitaldekningen i gjennomsnitt forbli høyere enn minstekravet på 4 prosent.

Usikkerheten i finansmarkedene avtar

Prisene på forsikring mot mislighold av gjeld (CDS-priser) for foretak og finansinstitusjoner har falt, se figur A.3. Investorene forventer økt inntjening i foretakene, hvilket gir større tillit til at foretakene klarer å betjene sin gjeld. Dette bidrar til å redusere den effektive renten på foretaksgjelden, se figur A.4. Svingningene i aksje-markedet er nå mindre, og aksjekursene har økt betraktelig i mange land, særlig etter mars 2009, se figur A.5. Delindeksene for banker og finansinstitusjoner har økt mer enn hovedindeksene siden mars.

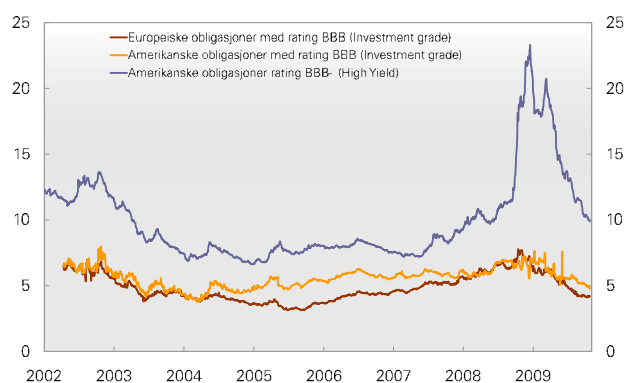
Offentlige tiltak bedrer finansiell stabilitet

Ulike lands tiltakspakker har bidratt til å redusere ustabiliteten i finansmarkedene. Lettelser i penge- og finanspolitikken har begrenset nedgangen i aktiviteten og tapene for finansinstitusjonene. Reduserte styringsrenter har bidratt til lavere markedsrenter. Omfattende tilførsel av likviditet fra sentralbanker har redusert risikopåslagene i interbankmarkedene, se figur A.6. Sentralbankene i USA og Storbritannia har gjennom omfattende oppkjøpsprogrammer gjort det lettere for finansinstitusjonene å skaffe finansiering i sertifikatmarkedet og bidratt til å holde den effektive renten på statspapirer nede. Selv om tiltakene har hatt effekt, er bankene fortsatt restriktive med å gi lån med lengre løpetider til hverandre.

Pantesikrede obligasjoner er en viktig finansieringskilde

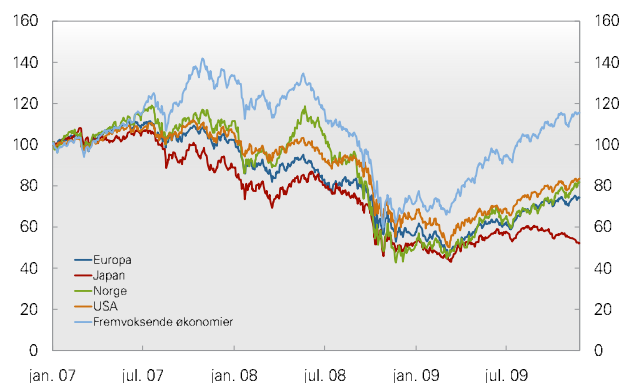
Mot slutten av 2008 ble det utstedt lite pantesikrede obligasjoner, spesielt fra banker og andre private utstedere i det amerikanske markedet. Situasjonen har bedret seg i 2009, men sammensetningen av aktørene i markedet har endret seg. Utstedelser i regi av offentlig styrte/eide institusjoner står for mer enn halvparten av den samlede verdien av utstedelser globalt i 2009. Utstedelser av mer kompliserte instrumenter, som gjeldssikrede obligasjoner (CDOer), er nesten fraværende. Ny regulering kan bidra til å redusere usikkerheten omkring verdsetting av instrumentene, og øke etterspørselen igjen. Endringer i kapitaldekningsreglene (Basel II) øker bankenes kapitalkrav på verdipapiriserte utlånsporteføljer utenfor balansen. EU-kommisjonen har også varslet at det kan komme krav om at utstederen (banken) må beholde en andel av de verdipapiriserte lånene

Figur A.4 Effektiv rente på foretaksobligasjoner, 5 år. Prosentenheter. Dagstall. 1. januar 2002 – 25. november 2009

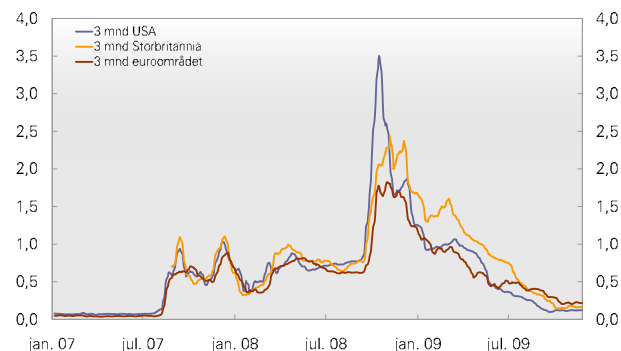
Kilde: Thomson Reuters

Figur A.5 Internasjonale aksjeindekser. Indeksert. 1. januar 2007 = 100. Dagstall. 1. januar 2007 – 25. november 2009

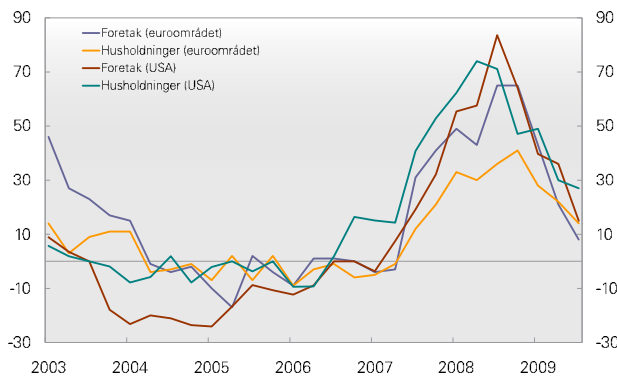
Kilde: Thomson Reuters

Figur A.6 Differanse mellom tremåneders pengemarkedsrente og forventet styringsrente¹⁾. Prosentenheter, 5-dagers glidende gjennomsnitt. Dagstall. 1. januar 2007 – 25. november 2009

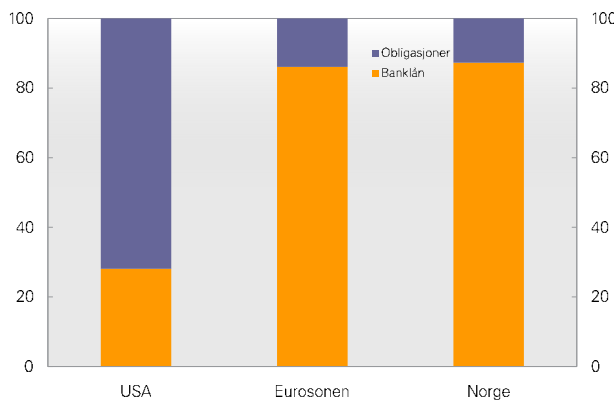
¹⁾ Forventet styringsrente er avledet fra Overnight Indexed Swap (OIS)-renter
Kilder: Bloomberg og Thomson Reuters

Figur A.7 Kredittundersøkelser i USA og euroområdet. Netto andel banker som har strammet inn kredittpraksis. Prosent. Kvartalstall. 1. kv. 2003 – 3. kv. 2009

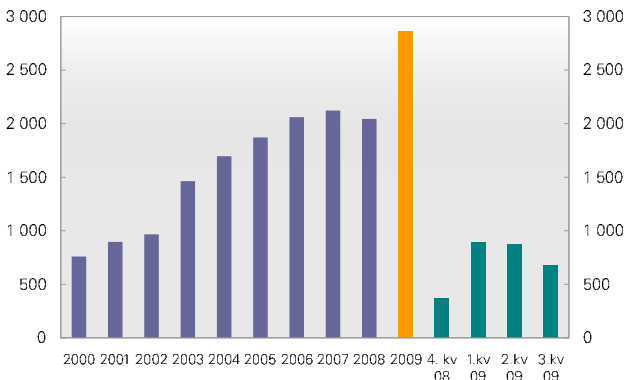
Kilder: Federal Reserve og ECB

Figur A.8 Foretakenes bank- og obligasjonslån. Andeler i prosent. Juli 2009

Kilder: Federal Reserve, ECB og SSB

Figur A.9 Utstedelser av obligasjoner fra europeiske selskaper. Utstedelser i enhver valuta solgt verden over. Omregnet til milliarder amerikanske dollar. Årstall. 2000 – 2008. 2009 fram til 25. november. Kvartalstall 4. kv. 2008 – 3. kv. 2009

Kilde: Bloomberg

på egen balanse. Regelendringene fører til at kostnaden ved å bære risikoen blir mer synlig hos utstederen, noe som reduserer usikkerheten for investoren.

Utstedt volum av obligasjoner med fortrinnsrett (covered bonds) fra europeiske institusjoner har økt i løpet av året. Den europeiske sentralbankens (ECB) oppkjøpsprogram har bidratt til å redusere risikopåslaget og øke utstedelsesvolumet for slike obligasjoner i eurosonen. Utstedelsesvolumet er også høyt for obligasjoner med fortrinnsrett i Norge, særlig obligasjoner brukt i bytteordningen. Som forvalter av Statens pensjonsfond utland har Norges Bank tatt initiativ for å styrke det europeiske markedet for slike papirer. Sammen med flere andre store investorer og med støtte fra flere sentralbanker er det etablert en sammenlutning av investorer, Covered Bond Investor Council. Formålet er å bedre likviditeten i markedet for obligasjoner med fortrinnsrett.

Fortsatt stram kredittpraksis

Kredittveksten i privat sektor var negativ i en rekke land i første halvår 2009. Lav økonomisk vekst har svekket etterspørselen etter lån fra foretak og husholdninger i mange land. Utlånsundersøkelser i regi av ECB og den amerikanske sentralbanken (Federal Reserve) viser at et flertall av bankene fortsatt strammer inn på utlånsvilkårene, se figur A.7.

Store tap på utlån og nedskrivninger av andre aktiva som bokføres til virkelig verdi har redusert kapitaldekningen og ført til omfattende behov for nedbelåning i mange finansinstitusjoner. For å oppfylle kravene til kapitaldekning og bedre soliditeten, reduserte flere banker sine balanser gjennom å selge eiendeler og redusere utlånsaktiviteten i 2009. Statlige kapitalinnskudd og private utstedelser i markedet har også bidratt til å øke kapitaldekningen i banksektoren. Behovet for ytterligere nedbelåning er dermed redusert.

Mens store foretak både kan finansiere seg hos finansinstitusjonene og i markedet, er mindre foretak og husholdninger stort sett avhengige av lån fra bankene. Bankene står for hoveddelen av utlån til foretak i Europa, se figur A.8. Foretakene har erstattet noe av finansieringen

fra bankene med obligasjoner. Hittil i 2009 er det blitt utstedt store volum av obligasjonslån både i USA og Europa, se figur A.9 og A.10. I USA og Europa har myndighetene garantert for mange obligasjoner utstedt av banker. Garantiordningene er blitt gradvis mindre brukt i 2009.

Fare for overoptimisme i finansmarkedene

Driftsresultatene og inntjeningen til amerikanske foretak overrasket positivt i tredje kvartal, men fra lave nivåer. Omsetningen til foretak i store deler av verden er fremdeles høy som følge av allerede inngåtte ordrer. Andre midlertidige effekter, som de omfattende penge- og finanspolitiske tiltakene, har også bedret foretakenes resultater. Siden forrige rapport har private investorer vist økt interesse for private obligasjoner og andre verdipapirer med høy avkastning og risiko. Det er fare for at omfattende tilførsel av likviditet bidrar til overoptimisme i finansmarkedene. På lengre sikt er foretakene avhengig av en økning i aktivitetsnivået for at omsetningen skal holde seg oppe.

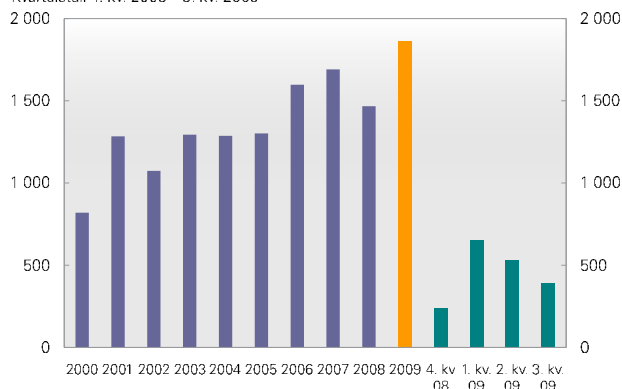
Offentlige tiltak fører til økt statsgjeld

For mange land fører de omfattende støttetiltakene og lavkonjunkturen til store statlige gjeldsopptak og underskudd på budsjettbalansen. Det globale gjeldsopptaket er det største siden 2. verdenskrig, og brutto statsgjeld i G-20 landene anslås av IMF å øke med rundt 40 prosentenheter til om lag 115 prosent av deres BNP i 2014.

Særlig USA har satt i verk mange krisetiltak for å stabilisere den finansielle sektoren. Liknende tiltak er iverksatt også i andre land, men ikke i like stort omfang som i USA. Et av Federal Reserves tiltak har vært å kjøpe verdipapiriserte lån. Liknende tiltak i andre land har ført til en sterk økning i sentralbankenes balanser, se figur A.11.

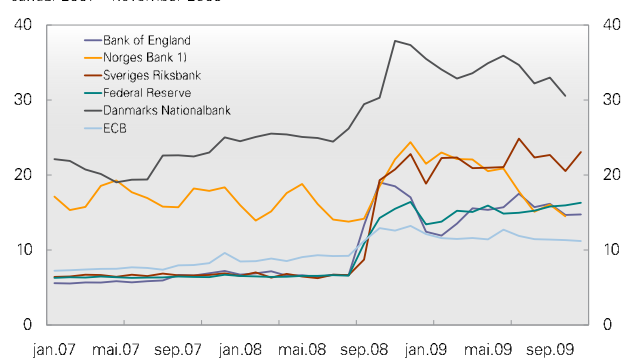
Statene har overtatt dårlige lån og finansielle forpliktelser fra finansinstitusjonene. Det har økt prisen på forsikring mot mislighold av statsgjeld, se figur A.12.

Figur A.10 Utstedelser av obligasjoner i USA, amerikanske selskaper. Omregnet til milliarder amerikanske dollar. Årstall. 2000–2008. 2009 fram til 25. november. Kvartalstall 4. kv. 2008–3. kv. 2009

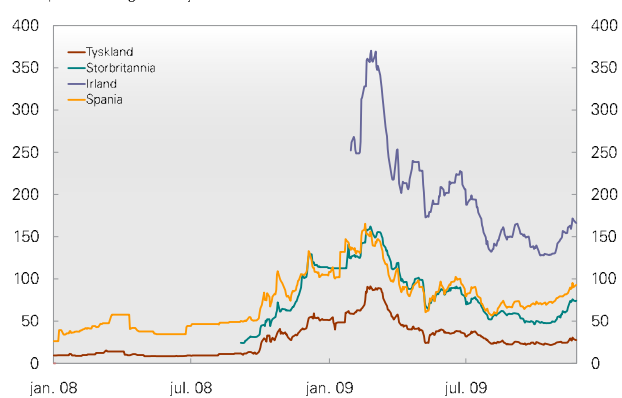
Kilde: Bloomberg

Figur A.11 Sentralbankenes balanser som prosent av BNP. Månedstall. Januar 2007 – november 2009

1) I balansen for Norges Bank er plasseringer for Statens pensjonsfond utland trukket ut
Kilder: ECB, Bank of England, Sveriges Riksbank, Federal Reserve, Danmarks Nationalbank, IMF og Norges Bank

Figur A.12 Pris på sikring mot kredittrisiko (CDS) for gjeld utstedt av stater. 10 år. Basispunkter. Dagstall. 1. januar 2008–25. november 2009

Kilde: Bloomberg

Ønske om økt bruk av sentrale motparter

En sentral motpart er en institusjon som spesialiserte seg på risiko-håndtering fra en handel er avtalt til den er gjennomført. Det skjer ved at den sentrale motparten trer inn i handelen i det øyeblikk den blir avtalt. I en aksjehandel kjøper dermed den sentrale motparten aksjen fra selgeren, og selger den til kjøperen. Motparten har ansvar for gjennomføring av begge handlene, og må ha rutiner for hva som skal gjøres om selgeren ikke kan levere aksjen eller kjøperen ikke har penger til betalingen.

Sentrale motparter har tradisjonelt vært i bruk i børshandel med verdipapirer og derivater. Ved handel med verdipapirer elimineres dermed motpartsrisikoen fra handelsøyeblikket til oppgjøret er avsluttet, vanligvis tre dager senere. I handel med derivater er det motpartsrisiko helt til avtalen faller bort, og det kan være mange måneder etter at handelen ble avtalt. I økende grad har sentrale motparter også tatt på seg oppgjørforpliktelser ved handel utenom børs. Sentrale motparter har stått ved forpliktelsene sine gjennom krisen.

I Norge er det sentrale motparter for handel med derivater. Oslo Clearing er sentral motpart i handel der verdipapirer er underliggende instrument, Nord Pool Clearing der kraftpriser er underliggende og NOS Clearing der fraktrater innen skipsfart, kraftkontrakter eller eksportprisen på laks er underliggende. Oslo Børs kommer snart til å kreve at aksje-

handel på børsen gjøres opp med sentral motpart. Oslo Clearing planlegger å tilby denne tjenesten. Det vil også LCH.Clearnet i London gjøre. Nasdaq OMX-konsernet tilbyr handel i de 25 mest likvide norske aksjene og er i ferd med å introdusere sentral motpartstjenester til Norden gjennom European Multilateral Clearing Facility (EMCF) som er etablert i Nederland.

Sentrale motparter har vist seg særlig nyttige når tilliten til ordinære motparter som banker og verdipapirforetak er svekket. Finanskrisen har derfor medført økt internasjonal etterspørsel etter tjenester fra sentrale motparter, både rettet mot oppgjør av flere produkter og flere handelstyper. Også sentralbanker og andre myndigheter har ønsket markedsbaserte initiativ for en slik utvikling. G20-møtet i Pittsburgh konkluderte med dette. I EU har Kommisjonen foreslått lavere kapitalkrav for posisjoner som gjøres opp gjennom sentral motpart. Spesielt har det vært pekt på at handel med kredittderivater ville kunne tjene på bruk av sentral motpart. Det er nå i drift to nye sentrale motparter for kredittderivater i Europa samtidig som flere kommer. Også spørsmål om global samordning av slik virksomhet diskuteres.

Bruk av sentral motpart kan ha flere fordeler¹:

- En sentral motpart bedrer styringen av risiko fordi det gir bedre informasjon om samlet risiko

knyttet til markedsverdien av avtalte handler. Dette er en fordel både for institusjoner i markedene og for myndigheter. Under finanskrisen var det vanskelig å få oversikt over slik risiko, blant annet til aktørene i kredittderivatmarkedene.

- De som handler får én og bare én motpart. Det reduserer antall motparter som må vurderes, og reduserer likviditetsbehovet til en netto posisjon overfor motparten.
- Andelen handler som gjøres opp, er høyere med sentral motpart enn uten. Den sentrale motparten sikrer at halvdelen av handler som ikke kan gjøres opp når en av partene feiler, likevel kan gjøres opp. Dette kan bidra til at en lengre kjede av transaksjoner kan gjøres opp.
- En sentral motpart vil ofte ha mer effektive og gjennomarbeidede systemer for å vurdere pant til markedsverdi. Den leverer oppgjørstjenester, og har derfor klare insentiver til å avvise markedsdeltakere som handler ut over sine rammer for finansiell sikkerhet.
- Risikostyringen til og marginer stilt hos sentrale motparter vil også bidra til bedre prising av risikoen i markedene.
- Sentrale motparter kan bidra til at de aktuelle markedene i mindre grad forsterker svingningene i økonomien. Under finanskrisen stoppet handelen opp i bilaterale markeder fordi tilliten mellom

aktuelle handelsmotparter forsvant. Dette ville ikke skjedd i samme grad om sentrale motparter hadde vært brukt. Dermed ville heller ikke verdien av stilt pant ha blitt redusert like sterkt.

Når mye av risikoen i oppgjøret samles hos én aktør, er det helt avgjørende at den er solid og veldrevet. BIS/CPSS og IOSCO definerte i 2004 gjeldende standard for risikostyring i sentrale motparter og for tilsynet med dem. Den sentrale motparten må ha en gjennomtenkt

strategi for håndtering av risiko knyttet både til motparter, prisendringer og operasjonelle forhold. For at oppgjør skal kunne gjennomføres dersom et medlem misligholder, krever sentrale motparter at også de andre aktørene som bruker motparten bidrar med kapital og garantier ved «begivenheter».

Pengefordringene mellom deltakerne og den sentrale motparten gjøres opp i en bank. Dersom banken som brukes ikke lenger kan gjennomføre oppgjør, kan det gi store problemer

for det finansielle systemet. Internasjonale anbefalinger stiller derfor svært strenge krav til sikkerhet for oppgjørsbanken. Oppgjør i sentralbanken vil alltid tilfredsstillende kravene, og Norges Bank er beredt til å ta pengeoppgjør for viktige sentrale motparter. For oppgjør som ikke kan true den finansielle stabiliteten, kan det være hensiktsmessig med en privat oppgjørsbank.

¹ Se Cecchetti et.al.: «Central counterparties for over-the-counter derivatives», BIS Review, september 2009.

Betalingsystemene har fungert godt

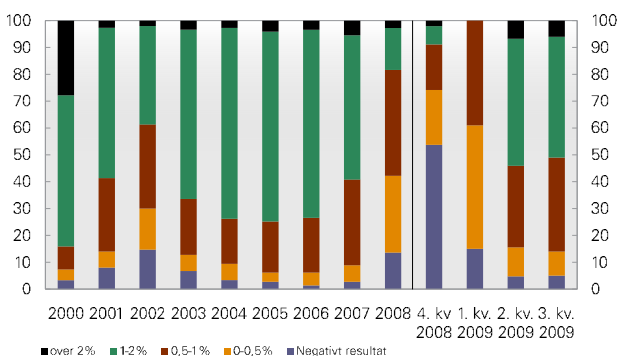
I perioder med finansiell uro er det særlig viktig at betalings- og oppgjørssystemer er robuste. Systemene har fungert godt under den siste finansuroen. Det skyldes at de er utformet med sikte på å begrense risikoen for at problemer sprer seg i systemene. Fra siste halvdel av nittitallet har det vært arbeidet mye med å etablere slike risikoreduerende tiltak. I Norge var et viktig tiltak etableringen av et bruttooppgjørssystem i sanntid i Norges Bank i 1999. Et slikt bruttooppgjør hindrer

at bankene bygger opp store posisjoner seg imellom gjennom dagen. I 2002 ble risikoen ytterligere redusert fordi bankene sluttet å godskrive kundenes konti før de selv hadde mottatt penger i oppgjøret i Norges Bank. Dette hindrer at bankene påføres kredittrisiko knyttet til kundenes betalinger.

Likvidetsrisikoen kan imidlertid tilta i perioder med finansiell uro. Fordeelingen av likviditet mellom bankene kan bli mindre effektiv hvis bankene

blir mer usikre på sine motparter. I verste fall kan det føre til at banker vil mangle likviditet til å gjennomføre betalinger. Under finansuroen begynte enkelte banker å sende betalingene sine senere på dagen enn de hadde gjort tidligere, men denne praksisen førte ikke til at det oppstod knapphet på likviditet gjennom dagen. De ulike tiltakene fra myndighetenes side bidro dessuten til at bankene hadde tilstrekkelig likviditet til å gjennomføre betalingsoppgjørene.

Figur B.1 Bankenes¹⁾ resultater før skatt. Fordeling av enkeltbanker etter resultat i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Årstall. 2000 – 2008. Annualiserte kvartalstall for 4. kv. 2008 – 3. kv. 2009

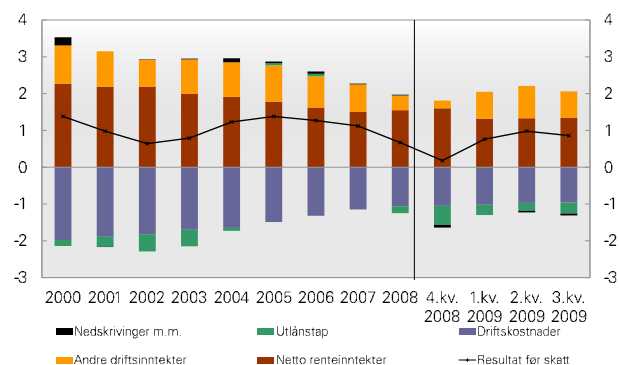

¹⁾ Alle banker i Norge
Kilde: Norges Bank

B. Forsiktig optimisme hos norske finansinstitusjoner

Etter en utfordrende periode har resultatene i de norske bankene bedret seg. Myndighetenes tiltak har styrket banknæringen. Flere banker er i ferd med å bedre kapitaldekningen. Den forholdsvis milde lavkonjunkturen i norsk økonomi har begrenset tapene så langt, men det er fortsatt høy risiko på utlån til skipsfart og nærings-eiendom, samt utlån til kunder i de baltiske landene.

Figur B.2 Bankenes¹⁾ resultater før skatt i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Årstall. 2000 – 2008. Annualiserte kvartalstall for 4. kv. 2008 – 3. kv. 2009

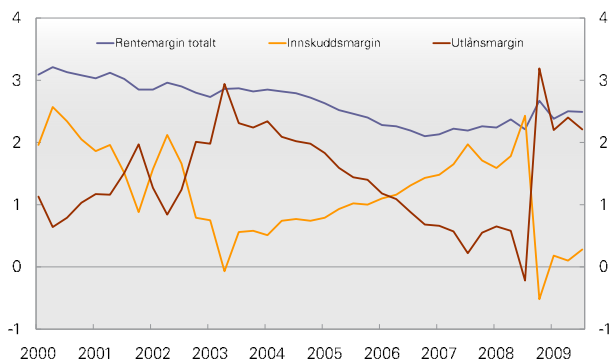
¹⁾ Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
Kilde: Norges Bank

Bedre resultater i bankene

Bankenes resultater har vært gode i de to siste kvartalene. Mens om lag halvparten av bankene hadde negative resultater i fjerde kvartal i fjor, var andelen 5 prosent i tredje kvartal 2009, se figur B.1. Færre enn 2 prosent av bankene hadde negative resultater i alle de fire siste kvartalene.

Bedringen i resultatene så langt i 2009 skyldes først og fremst en økning i andre driftsinntekter, se figur B.2. Det har blant annet sammenheng med tilbakeføringer av tidligere nedskrivninger på verdipapirporteføljen. Høy usikkerhet i valutamarkedet har ført til større avstand mellom kjøps- og salgspriser og økt kundenes behov for å sikre seg mot svingninger i valutakursen. Bankene har dermed tjent mer på handel med valuta.

Figur B.3 Bankenes¹⁾ rentemargin. Prosentenheter. Kvartalslutt. 1. kv. 2000 – 3. kv. 2009

¹⁾ Alle banker i Norge
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Bankenes kostnader har fortsatt å avta gjennom finanskrisen. Vel halvparten av innsparingen skyldes at lønnskostnadene har falt. Kostnadene har gått fra å utgjøre 3 prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital i 1991 til under 1 prosent i dag. Utviklingen i elektroniske systemer har bidratt til denne effektiviseringen. Gjennomsnittskostnaden per betaling har falt over tid. Kostnadsreduksjonen skyldes i stor grad at kundene velger elektroniske fremfor papirbaserte tjenester. Om lag en tredjedel av bankenes kostnader i betalingsformidlingen er knyttet til tjenester som medfører

håndtering av kontanter. Det er en utfordring for bankene å redusere kostnadene ved slike tjenester.

Rentemarginen (se ordforklaringer i vedlegg 1) har økt noe det siste året, se figur B.3. Det er spesielt bankenes utlånsmargin som har økt. Innskuddsmarginen har vært nær null i de tre første kvartalene av 2009. Det har sammenheng med et lavt rentenivå og sterk konkurranse. Bankene vil vegre seg mot å sette innskuddsrentene til null, og når konkurransen om innskuddsmidlene er høy, presses innskuddsmarginen ned. Det er først og fremst på utlån til foretakene at bankene har økt rentemarginen, se figur B.4. Høyere kredittrisiko har ført til at bankene har økt utlånsmarginen på lån til foretak. Bankenes netto renteinntekter som andel av gjennomsnittlig forvaltningskapital har vært om lag uendret i de tre første kvartalene i år.

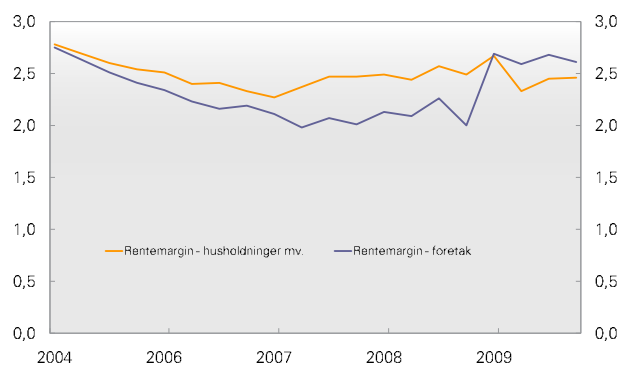
Utlånstapene i de tre første kvartalene av 2009 har vært lavere enn det vi så for oss i forrige rapport. Aktivitetsnivået i norsk økonomi har vært bedre enn i de fleste andre land, noe som kan bidra til å forklare at tapene i Norge har vært lave. Mens utlånstapene til de norske bankene utgjorde 0,45 prosent av brutto utlån i første halvår, tapte danske banker 1 prosent av brutto utlån.¹ Beholdningen av misligholdte lån i norske banker er svært lav sammenliknet med andre land (se figur 1.10).

Nordiske banker opplever store utlånstap i de tre baltiske landene. Av de norske bankene er bare DnB NOR aktiv i dette området, gjennom sin deleide datterbank DnB NORD. Ved utgangen av tredje kvartal i år var nesten 20 prosent av DnB NORs utlån i de baltiske landene misligholdt.

Bankenes faktiske konstaterte tap har holdt seg oppe selv om de gruppevise nedskrivningene har avtatt i 2009, se figur B.5. Bankene kan ta gruppevise nedskrivninger når det er klare tegn på at de vil tape på utlån til en gruppe av kunder, for eksempel innen en bestemt næring. Individuelle nedskrivninger kan bare tas når det er klare tegn til at banken vil tape på utlån til enkeltkunder, for eksempel ved mislighold av lån. Bankene tok store gruppevise nedskrivninger i fjerde kvartal 2008. I 2009

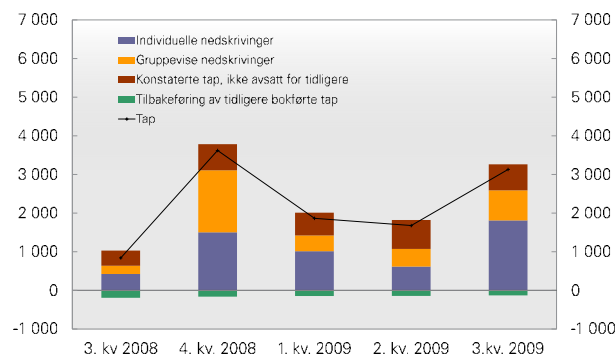
1 Kilde: Finanstilsynet i Danmark.

Figur B.4 Bankenes¹⁾ rentemargin. Prosentenheter. Kvartalstallslutt. 1. kv. 2004 – 3. kv. 2009

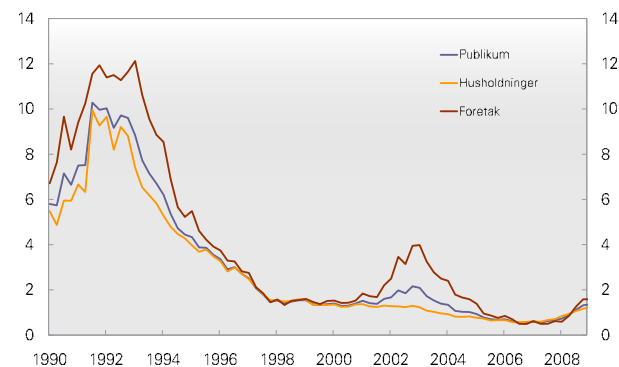
1) Alle banker i Norge
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur B.5 Bankenes¹⁾ bokførte utlånstap fordelt på ulike komponenter. Millioner kroner. Kvartalstall. 3. kv. 2008 – 3. kv. 2009

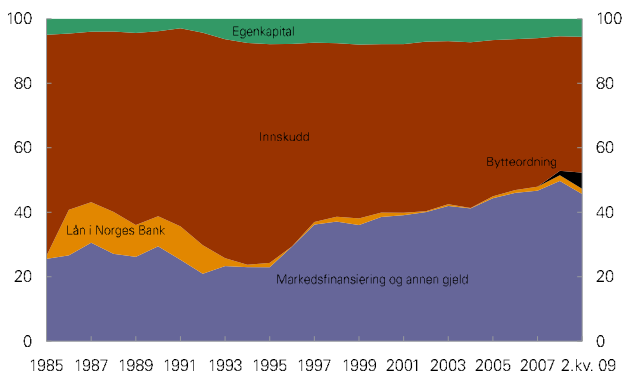
1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
Kilde: Norges Bank

Figur B.6 Bankenes¹⁾ beholdning av brutto misligholdte lån. Prosent av brutto utlån til sektorene. Kvartalstall. 3. kv. 1990 – 3. kv. 2009

1) Alle banker i Norge
Kilde: Norges Bank

Figur B.7 Finansieringskilder til banker i Norge¹⁾. Prosent av forvaltningskapital. Årstall, 1985 – 2008. Per 2. kv. 2009

1) Alle banker unntatt utenlandske filialer
Kilder: Klovland (2007), Matre (1992), Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

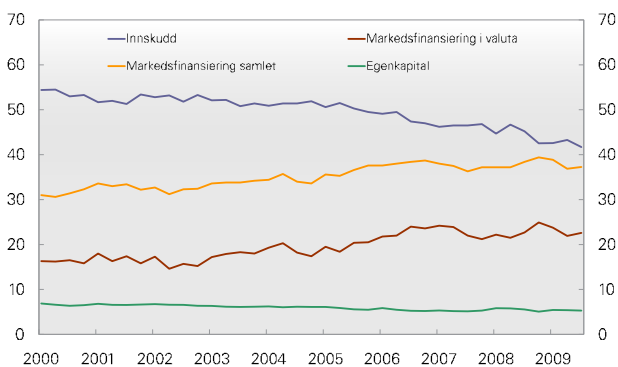
har andelen gruppevise nedskrivninger falt, mens andelen konstaterte tap og individuelle nedskrivninger har holdt seg høy.

Mens tapene på utlån har falt, fortsetter andelen misligholdte lån å stige, se figur B.6. Nivået på misligholdet er imidlertid langt lavere enn både under bankkrisen og i årene rundt 2003.

Tiltakene har virket

Tiltak fra norske myndigheter har redusert likviditetsrisikoen i bankene. Finansieringen fra Norges Bank økte under finanskrisen, se figur B.7. Norges Bank har tilbudt bankene langsiktig finansiering gjennom bytteordningen for obligasjoner med fortrinnsrett, samt lån med lengre løpetid. I tillegg ble det gjennomført en midlertidig utvidelse av hvilke papirer som kunne brukes som sikkerhet for lån i sentralbanken. Opprettelsen av Statens finansfond har gjennom å bedre bankenes soliditet bidratt til å bedre bankenes tilgang på finansiering. Tilførsel av ny kjernekapital vil gjøre det mindre risikabelt å låne til norske banker.

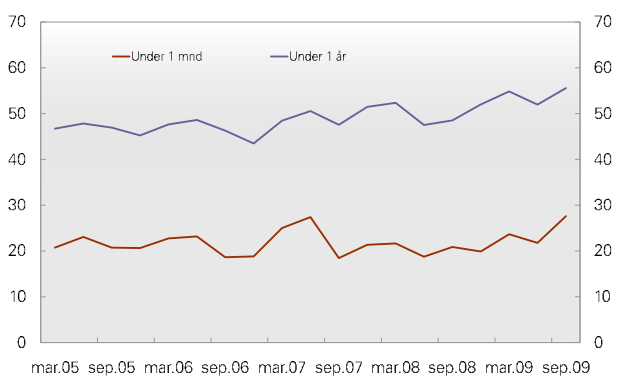
Figur B.8 Bankenes¹⁾ finansieringskilder. Prosent av forvaltningskapital. Kvartalstall, 1. kv. 2000 – 3. kv. 2009

1) Alle banker med unntak av utenlandske datterbanker og utenlandske filialer i Norge
Kilde: Norges Bank

I Norges Banks likviditetsundersøkelse har bankene siden april 2009 rapportert at finansieringen er blitt billigere og lettere tilgjengelig. Risikopåslagene på deres markedsfinansiering er fortsatt høyere enn hva de var før finansuroen startet høsten 2007 (se figur 1.1). Både i Norge og i det internasjonale markedet var risikopåslagene for langsiktig finansiering uvanlig lave våren 2007. Det er derfor lite sannsynlig at risikopåslagene skal tilbake til disse nivåene.

Figur B.9 Bankenes¹⁾ kortsiktige markedsfinansiering etter gjenværende løpetid. Prosent av total markedsfinansiering. Kvartalsslutt, 1. kv. 2005 – 3. kv. 2009

1) Alle banker med unntak av utenlandske datterbanker og utenlandske filialer i Norge
Kilde: Norges Bank

Bankenes markedsfinansiering som andel av forvaltningskapitalen sank i første halvår 2009, spesielt markedsfinansiering i utenlandsk valuta, se figur B.8. Bortfallet skyldes først og fremst at norske banker har hatt vansker med å finansiere seg i det internasjonale markedet. Samtidig har bytteordningen vært en attraktiv finansieringskilde. Utviklingen i tredje kvartal i år kan tyde på at bankene øker sin markedsfinansiering etter hvert som markedene bedrer seg ute. En høyere andel markedsfinansiering gjør bankene isolert sett mer sårbare for uro i penge- og kredittmarkedene.

Ny regulering kan bidra til at bankene i større grad må finansiere seg med innskudd, langsiktige lån og egenkapital (se kapittel 1.3). I tredje kvartal i år ble markedsfinansieringen til bankene mer kortsiktig, se figur B.9. Norske banker har en nokså god balanse mellom løpetidene på finansieringen og eiendelene sine, se figur B.10. Finanskrisen har likevel vist at ikke alle eiendeler med kort løpetid vil kunne omsettes like lett når markedene svikter. Det tilsier at bankene i større grad bør finansiere seg langsiktig.

Norske banker og kredittforetak finansierer en stadig mindre andel av sine utlån med innskudd, se figur B.11. Vel halvparten av bankenes innskudd fra kunder er dekket av innskuddssikringsordningen. Bankene finansierer en økende andel boliglån via kredittforetak som utsteder obligasjoner med fortrinnsrett. Overføringer av boliglån til kredittforetak øker isolert sett bankenes innskuddsdekning. Samtidig øker den gjennomsnittlige kreditt risikoen knyttet til bankenes gjenværende lån når boliglånene med best sikkerhet overføres til kredittforetakene. Det er spesielt de største bankene, som raskt var i stand til å benytte seg av bytteordningen, som har økt innskuddsdekningen.

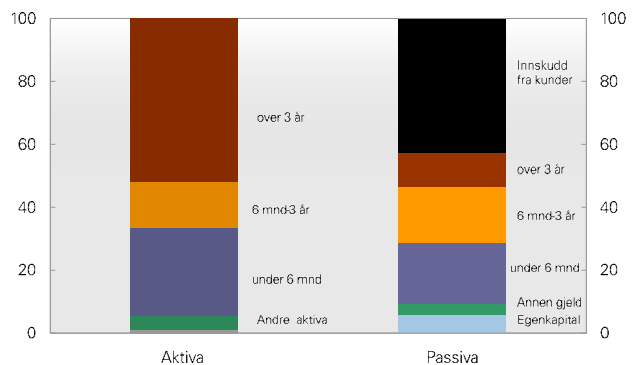
Sammenliknet med andre land har norske banker allerede høy grad av innskuddsfinansiering (se figur 1.17). Norske banker har en noe høyere andel innskuddsfinansiering enn svenske og danske banker, se figur B.12. Det har bidratt til at norske banker ble mindre rammet enn banker i andre land da markedene sviktet.

Styrket soliditet

I forrige rapport fremhevet vi at bankene hadde behov for mer kjernekapital. Kjernekapitalen i de største bankene økte noe i første halvår av 2009. Denne økningen ble imidlertid ikke vurdert som tilstrekkelig av kredittvurderingsbyråene, og flere av de største bankene fikk lavere vurdering. Kjernekapitaldekningen falt dessuten for et flertall av de mindre bankene, se figur B.13.

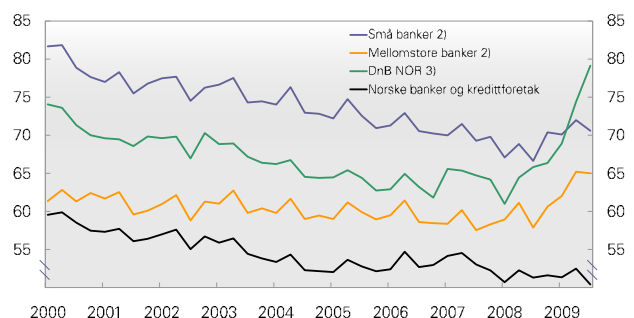
34 banker har søkt Statens finansfond om støtte for å øke sin kjernekapitaldekning. Noen norske banker har også valgt å gå til markedet for å øke sin kjernekapital. Etter

Figur B.10 Løpetid på bankenes¹⁾ eiendeler og finansiering. Prosent. Utgangen av 3. kv. 2009

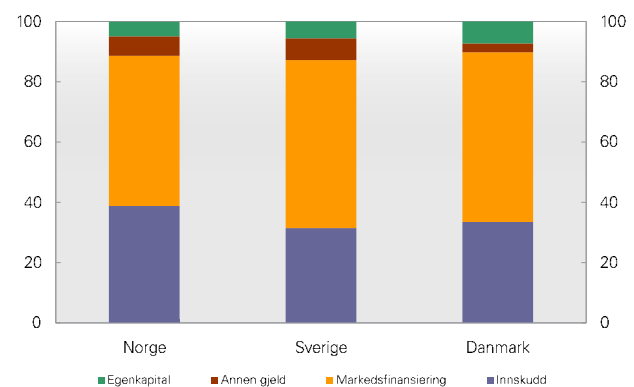
¹⁾ Alle banker i Norge med unntak av utenlandske filialer og datterbanker
Kilde: Norges Bank

Figur B.11 Bankenes¹⁾ innskuddsdekning. Innskudd fra kunder i prosent av brutto utlån til kunder. Kvartalstall. 1. kv. 2000 – 3. kv. 2009

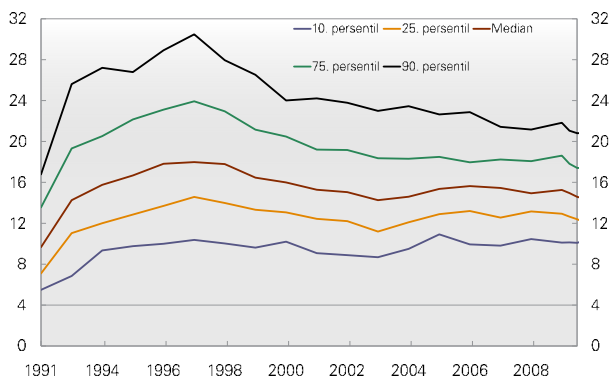
¹⁾ Alle banker med unntak av utenlandske datterbanker og utenlandske filialer i Norge
²⁾ Skiltet mellom mellomstore og små banker er satt ved en forvaltningskapital på 10 milliarder kroner ved utgangen av 2006
³⁾ DnB NOR Bank ASA (morbank) og Nordlandsbanken
Kilde: Norges Bank

Figur B.12 Bankenes finansieringskilder. Prosent av forvaltningskapital. Utgangen av 3. kv. 2009

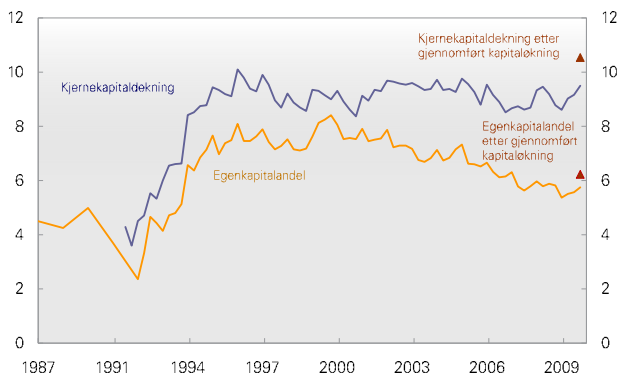
Kilder: Statistisk sentralbyrå i Norge og Sverige, Norges Bank og Danmarks Nationalbank

Figur B.13 Bankenes¹⁾ kjernekapitaldekning. Prosent. Årstall 1991 – 2008. Kvartalstall 1. kv. 2009 – 3. kv. 2009

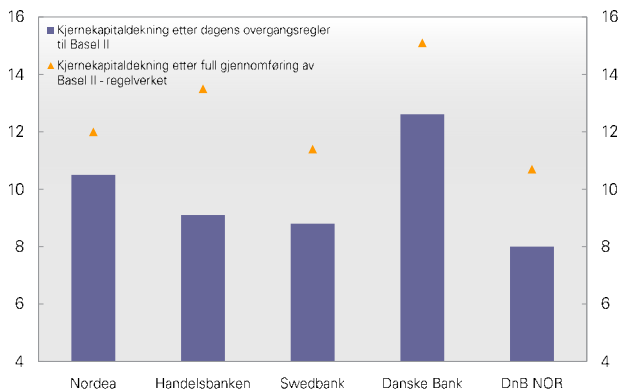
1) Alle banker unntatt filialer i Norge av utenlandske banker
Kilder: Kredittilsynet og Norges Bank

Figur B.14 Bankenes¹⁾ kjernekapitaldekning og egenkapitalandel. Prosent. Kvartalstall. 4. kv. 1987 – 3. kv. 2009

1) Alle banker i Norge unntatt utenlandske filialer i Norge. EK-andel før 1990 er for alle banker
Kilder: Kredittilsynet og Norges Bank

Figur B.15 Kjernekapitaldekning på konsernnivå. Prosent. Utgangen av 3. kv. 2009

Kilder: Nordea, Handelsbanken, Swedbank, Danske Bank og DnB NOR

at gjennomføringen av utstedelser og utbetalinger fra Statens finansfond er fullført, kan kjernekapitaldekningen for norske banker samlet øke med opptil én prosentenheter og egenkapitalandelen med 0,5 prosentenheter, se figur B.14. Før den varslede egenkapitalutstedelsen har DnB NOR en lav kjernekapitaldekning sammenliknet med andre nordiske banker, se figur B.15. Sammenlikninger av kjernekapitaldekning over landegrensene må for øvrig gjøres med varsomhet, se ramme side 23.

Utsiktene fremover

Dersom utviklingen blir som Norges Bank venter, vil bankenes resultater falle i 2010, for deretter å øke noe fram til 2012, se utdyping D. Bankenes kjernekapitaldekning vil da være tilstrekkelig til å drive normal utlånsvirksomhet.

Bankenes resultater fremover vil i stor grad avhenge av utviklingen i tap på utlån og netto renteinntekter. Utlånstapene vil trolig stige på kort sikt. Over tid har bankenes tap gjennomgående vært høyere i fjerde kvartal enn i de andre kvartalene i året. Det taler for at tapene i 2009 kan øke. Samtidig er det sannsynlig at tapene i stor grad følger utviklingen i økonomien for øvrig. Erfaringsmessig har tap på utlån vært høye i flere kvartaler etter perioder med lav eller negativ vekst i den samlede verdiskapingen, se figur B.16. Den internasjonale regnskapsstandarden IFRS krever objektive bevis på tapshendelser før lånene kan skrives ned. Det kan bidra til at tapsføringen kommer sent.

Bankenes kredittrisiko på lån til foretak har avtatt noe siden forrige rapport, se utdyping C. Situasjonen i næringseiendom og skipsfart er imidlertid fortsatt utfordrende. Dette er næringer med spesielt mye banklån. Nedskrivninger på lån til næringseiendom utgjør rundt 20 prosent av bankenes totale nedskrivninger, selv om nedskrivningene i prosent av utlån til næringen fortsatt er lave. Vi venter at bankenes tap på utlån til internasjonal skipsfart vil stige kraftig fremover. I referansebanen kommer 35 prosent av tapene i 2012 fra internasjonal skipsfart. Det er først og fremst de største bankene som har store lån til skipsfart.

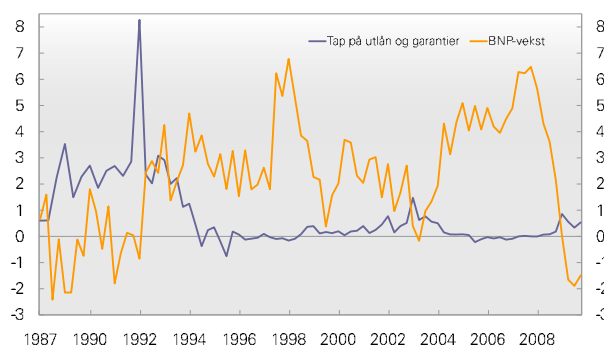
Bankenes kredittrisiko på kort sikt på lån til husholdninger har avtatt noe siden forrige rapport. Samtidig fortsetter husholdningene å øke sin gjeldsbelastning, noe som på sikt kan påføre bankene økte tap, se utdyping C.

Netto renteinntekter og provisjonsinntekter er kjernen i bankenes virksomhet. De siste kvartalene har de vært lave, historisk sett. Fremover vil bankene trolig måtte øke disse inntektene for å holde resultatene sine på samme nivå som før finansuroen. Bankenes inntektsøkning i 2009 har i hovedsak kommet fra andre driftsinntekter og vært knyttet til den spesielle markedsituasjonen vi har hatt i år. Etter hvert som usikkerheten i finansmarkedene avtar, kan inntjening på valutahandel og kursgevinster synke. Samtidig kan det ventes en økning i provisjonsinntektene, som historisk sett har vært høyere i gode tider.

Livsforsikringsselskapene ser tegn til bedring

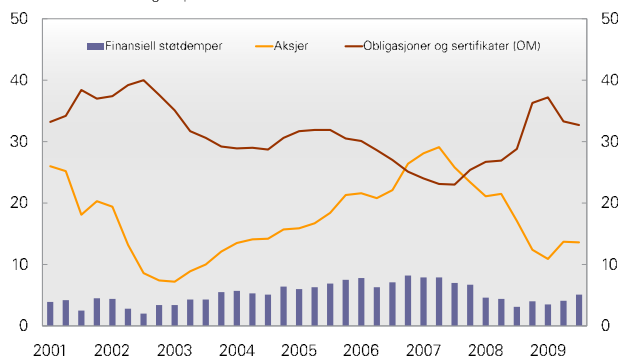
Livsforsikringsselskapene hadde positive resultater i de tre første kvartalene av 2009. Dette bidro til at bufferkapitalen økte, se figur B.17. Det var imidlertid stor spredning i resultatene til de ulike selskapene. Mye av oppgangen følger av gevinster på derivater. Oppgang i aksjekursene har bidratt til å øke resultatet i 2009, men den lave aksjeandelen har begrenset effekten av denne oppgangen. Selskapene har tapt på verdinedgangen på eiendom. Det lave rentenivået begrenser avkastningen på rentepapirer. Forsikringsforpliktelsene skal til enhver tid være dekket av selskapenes eiendeler. Livsforsikringsselskapene må derfor garantere en årlig avkastning. Dersom det lave rentenivået vedvarer, kan det bli krevende for forsikringsselskapene å overholde sine forpliktelser.²

Figur B.16 Firekvartalersvekst BNP Fastlands-Norge¹⁾. Prosent. Tap på utlån og garantier²⁾. Prosent av utlån til publikum. Enkeltterial 1987 – 1991, enkeltkvartal fra 1991. Annualisert. 3. tertial 1987 – 3.kv. 2009

1) Fremskrivning for 3. kv. 2009
2) Alle banker i Norge
Kilde: Norges Bank

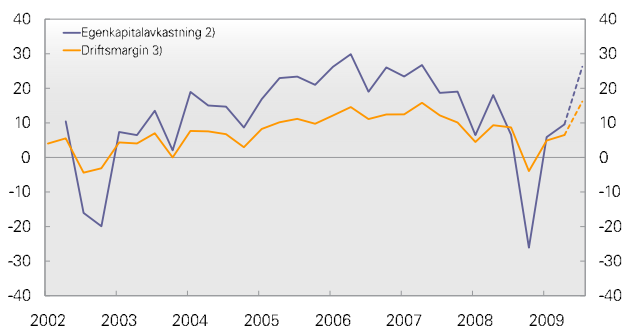
Figur B.17 Livsforsikringsselskapenes bufferkapital¹⁾ og aktivasammensetning. Prosent av forvaltningskapital. 1. kv. 2001 – 3. kv. 2009

1) Den finansielle støtdempere er definert som summen av kursreguleringsfondet, tilleggsavsetninger inntil ett års renteforpliktelser og overskytende kjernekapital
Kilde: Kredittilsynet

² Se Finansiell stabilitet 1/09 for nærmere omtale.

Figur C.1 Nøkkeltall for børsnoterte foretak¹⁾. Prosent. Kvartalstall. 1. kv. 2002 – 3. kv. 2009

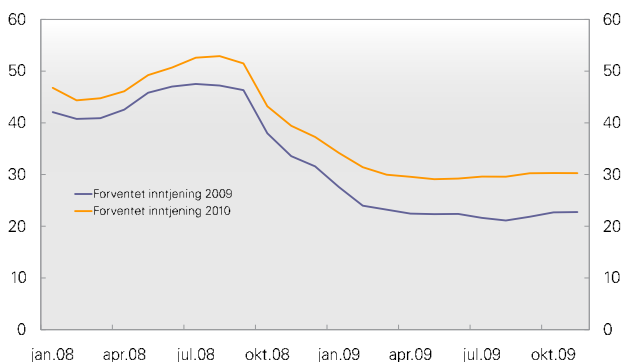

1) Utvalget består av 146 ikke-finansielle børsnoterte foretak per 2. kvartal 2009. Statoil inngår ikke i utvalget. Fremskrivning for 3. kvartal 2009 er basert på publiserte kvartalsrapporter til ikke-finansielle foretak i OBX-indeksen per 25. november 2009
2) Annualisert ordinært resultat før skatt i prosent av gjennomsnittlig egenkapital
3) Driftsresultat i prosent av driftsinntekter
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

C. Noe bedre utsikter for norske låntakere

Bankenes kredittrisiko på lån til foretak har avtatt noe siden forrige rapport. Lønnsomheten og gjeldsbetjenings-evnen har tatt seg opp. Soliditeten har også økt. Dette reduserer faren for mislighold av gjeld. Situasjonen i næringseiendom er imidlertid fortsatt utfordrende. I tillegg går skipsfart en krevende tid i møte. Fallende panteverdier i disse næringene øker bankenes tap ved mislighold.

Figur C.2 Forventninger til inntjening for børsnoterte selskaper i 2009 og 2010¹⁾. Kroner per aksje. Månedstall. Januar 2008 – november 2009

1) Anslag gitt på ulike tidspunkter fra et utvalg markedsanalytikere
Kilde: Thomson Reuters

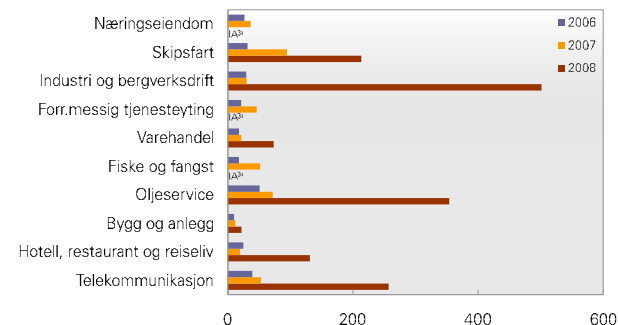
Bankenes kredittrisiko på kort sikt på lån til husholdninger har avtatt noe siden forrige rapport. Rentebelastningen har avtatt, og arbeidsledigheten ser ut til å bli vesentlig lavere enn vi tidligere har anslått. Samtidig har sparingen økt. Dette reduserer på kort sikt faren for at husholdningene misligholder sin gjeld. Boligprisene øker kraftig fra et allerede høyt nivå. Det øker panteverdiene og reduserer isolert sett bankenes tap ved mislighold. Høye og stigende boligpriser trekker gjeldsbelastningen i husholdningene opp. Stadig flere husholdninger har en gjeldsbelastning som gjør dem sårbare for et høyere rentenivå, økt arbeidsledighet eller boligprisfall.

C.1 Foretakene¹

Økt lønnsomhet i norske foretak i 2009

Lønnsomheten til de børsnoterte foretakene har så langt i 2009 vært bedre enn ventet. Både driftsmarginen og egenkapitalavkastningen har økt betydelig, se figur C.1. Det er imidlertid store forskjeller mellom næringene. Foretakene forventer at egen lønnsomhet vil øke de neste tolv månedene ifølge en undersøkelse gjennomført i tredje kvartal 2009 av analyseselskapet Perduco. Markedsanalytikerne forventer også en økning i fremtidig inntjening i de børsnoterte foretakene, se figur C.2.

Figur C.3 Finanskostnad¹⁾ som andel av resultat før skatt i utvalgte næringer²⁾. Prosent. Årstall. 2006 – 2008

1) Finanskostnader inkluderer rentekostnader til konsernmellomværende foretak
2) Næringene er rangert etter deres andel av gjeld i foretakssektoren. Næringen med høyest andel av gjeld er plassert øverst
3) Næringens resultat før skatt er negativt for 2008, og derfor er finanskostnad som andel av resultat før skatt ikke vist i figuren
Kilde: Norges Bank

Foretakenes finanskostnader som andel av resultat før skatt var i de fleste næringene svært høye i 2008, se

1 Ikke-finansielle foretak

figur C.3. Samlet sett er foretakene i netto gjeldsposisjon. Det lave rentenivået i 2009 har derfor bidratt positivt til resultatet. Videre har bedriftene redusert driftskostnadene. Så langt har sysselsettingen falt mindre enn vi tidligere har anslått, men ved videre produksjons- og kostnadsreduksjon vil den kunne falle ytterligere. Bedriftene i regionalt nettverk venter imidlertid en viss økning i produksjonsvolumet fremover.

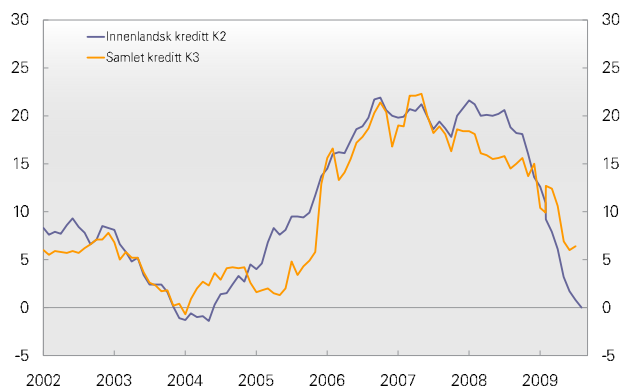
Foretakene låner mindre

Foretakenes gjeldsvekst har den siste tiden falt markert, se figur C.4. Lavere vekst i bankenes utlån til foretakene gjenspeiler både svakere etterspørsel etter lån fra foretakene og strammere kredittpraksis i bankene. Norges Banks utlånsundersøkelse viste at bankene strammet inn kredittpraksisen overfor foretakene i syv kvartaler på rad fram til og med andre kvartal 2009 (se figur 1.7). Bankene har imidlertid lettet noe på sin kredittpraksis overfor foretakene i tredje kvartal, og de forventer å lette på kredittpraksisen ytterligere i fjerde kvartal.

Foretakenes etterspørsel etter lån økte fra andre til tredje kvartal ifølge Norges Banks utlånsundersøkelse. Det kan ha sammenheng med lave renter og forventninger til høyere inntjening. Foretakenes etterspørsel etter banklån vil også avhenge av tilgangen på markedsfinansiering. Gjennom 2008 var det vanskelig for foretakene å finansiere seg i verdipapirmarkedet. Markedsfinansiering er blitt billigere og mer tilgjengelig for norske foretak i 2009. Obligasjons- og sertifikatgjeld utgjorde om lag to prosent av foretakenes finansiering ved utgangen av 2008, se figur C.5. Fra januar til november 2009 har foretakene i større grad finansiert seg i obligasjonsmarkedet enn de gjorde i tilsvarende periode i 2008, se figur C.6.

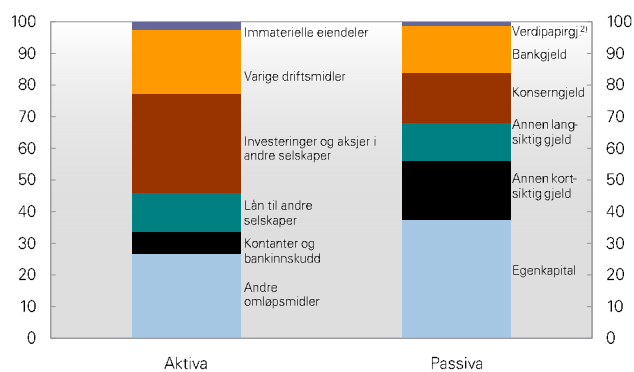
Foretakene har måttet betale et høyere påslag på banklån siden høsten 2008. Bankenes utlånsmargin på lån til foretakene har økt markert fra fjerde kvartal 2008, se figur C.7. Den gjennomsnittlige utlånsmarginen på lån til foretak steg fra 0,5 prosent i de tre første kvartalene i 2008 til 2,3 prosent i samme periode i 2009. Høyere kredittrisiko har ført til at bankene har økt utlånsmarginen på lån til flere foretak.

Figur C.4 Tolv månedersvekst i kreditt til fastlandsforetakene. Prosent. Månedstall. Januar 2002 – september 2009

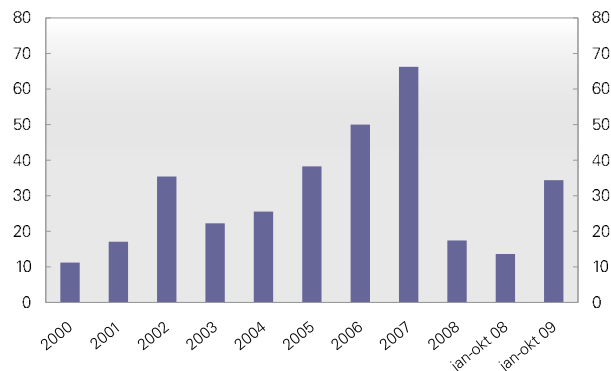
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur C.5 Foretakenes¹⁾ eiendeler og finansiering. Prosent. Utgangen av 2008

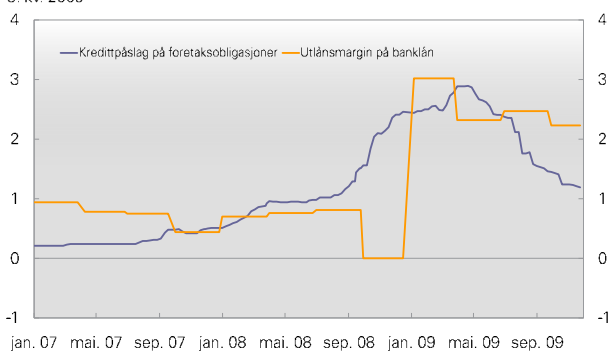
1) Finansielle foretak inngår ikke i statistikkgrunnlaget. Konsernregnskaper er heller ikke inkludert
2) Obligasjons- og sertifikatgjeld
Kilde: Norges Bank

Figur C.6 Obligasjoner utstedt av ikke-finansielle foretak i Norge¹⁾. Milliarder kroner. Årstall. 2000 – 2008. 2009 fram til 1. november

1) Alle VPS-registrerte utstedelser
Kilde: Stamdata

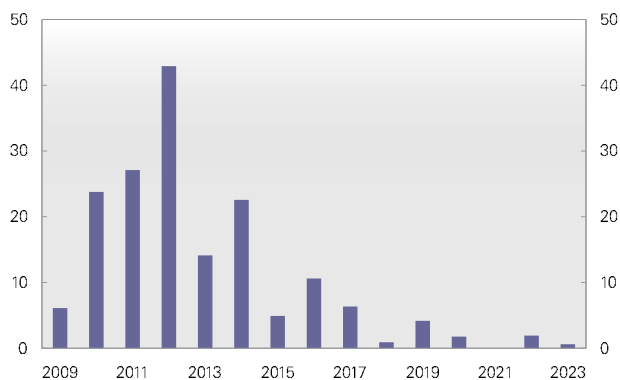
Figur C.7 Indikative kredittpåslag for norske foretaksobligasjoner med 5 års løpetid og bankenes utlånsmargin på lån til foretakene. Differanse mot swaprenter. Prosentenheter. Uke 1 2007 – uke 48 2009 og 1. kv. 2007 – 3. kv. 2009

Kilder: DnB NOR Markets og Statistisk sentralbyrå

Risikopåslaget på norske foretaksobligasjoner har falt siden mai 2009 (se figur C.7). Lavere risikopåslag og økt investeringsvilje i obligasjonsmarkedet kan gjøre det enklere for foretakene å refinansiere sine obligasjons- og sertifikatlån. Om lag 60 prosent av den registrerte obligasjons- og sertifikatlåne gjelden i foretakene forfaller innen 2012, se figur C.8. Flere foretak har fått endret betingelsene på sine obligasjonslån som følge av omfattende betalingsproblemer. Enkelte foretak har for eksempel fått utsatt nedbetalingen av obligasjonslån. Dersom disse foretakene ikke fremover bedrer sin evne til å betjene gjeld, vil de kunne misligholde obligasjonslånene når utsettelsen opphører.

Figur C.8 Forfallstruktur på VPS-registrerte obligasjonsutstedelser. Milliarder kroner. Årstall. 1. november 2009 – 2023

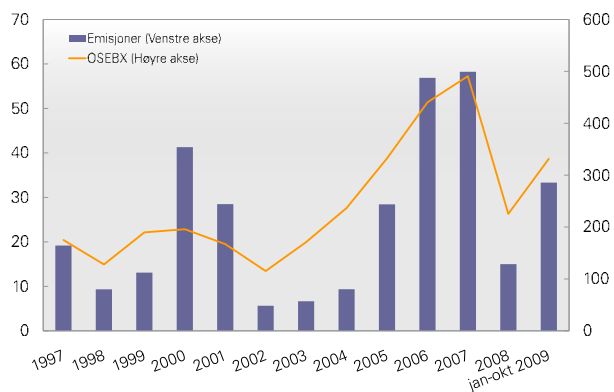
Kilde: Stamdata

Investeringsviljen og optimismen i aksjemarkedet har tatt seg opp. Det har gitt foretakene bedre muligheter til å skaffe egenkapital. Utstedelse av aksjer i det norske aksjemarkedet var i 2008 på det laveste nivået siden 2004, se figur C.9. I de ti første månedene i 2009 ble det totalt utstedt aksjer for et over dobbelt så stort beløp som i hele 2008. Flere utstedelser i 2009 har imidlertid vært såkalte kriseutstedelser i selskaper med soliditetsproblemer. Ingen av årets utstedelser i aksjemarkedet har så langt vært fra nye foretak som har notert seg på Oslo Børs. Aksjeutstedelsene på Oslo Børs har derfor bidratt til å gjøre de børsnoterte foretakene noe mer solide.

Bedring i foretakenes evne til å betjene gjeld

Bedre resultater og lavere gjeldsvekst har styrket foretakenes evne til å betjene gjeld i 2009. Høye finanskostnader og høy gjeldsvekst bidro til at foretakenes gjeldsbetjeningssevne falt kraftig i 2008, se figur C.10. Om lag 30 prosent av foretakene hadde en negativ gjeldsbetjeningssevne i 2008, mot 27 prosent i 2007. Foretak med negativ gjeldsbetjeningssevne klarer ikke å betjene gjelden med sine resultater. Varige driftsmidler utgjorde 20 prosent av foretakenes eiendeler ved utgangen av 2008 (se figur C.5). Bankene har ofte pant i foretakenes varige driftsmidler. Fallende panteverdier svekker bankenes sikkerhet mot svakere gjeldsbetjeningssevne i foretakene.

Figur C.9 Aksjeemisjoner på Oslo Børs og Oslo Axxess i milliarder kroner og Oslo Børs hovedindeks. Årstall. 1997 – 2008. 2009 fram til 1. november

Kilde: Oslo Børs

Evnen til å betjene gjeld falt i de fleste næringene i 2008, se figur C.11. Næringsseiendom og skipsfart er blitt spesielt hardt rammet under finanskrisen, og evnen til å betjene

gjeld i disse næringene falt betydelig i 2008. De to næringene står til sammen for over halvparten av bankenes totale utlån til bedriftsmarkedet, og de utgjør derfor en betydelig del av bankenes potensielle tap i foretakssektoren. Gjeldsbetjeningsevnen til foretakene notert på OBX-indeksen økte imidlertid noe fra første kvartal til tredje kvartal 2009.

Soliditeten er svekket, men tar seg opp igjen

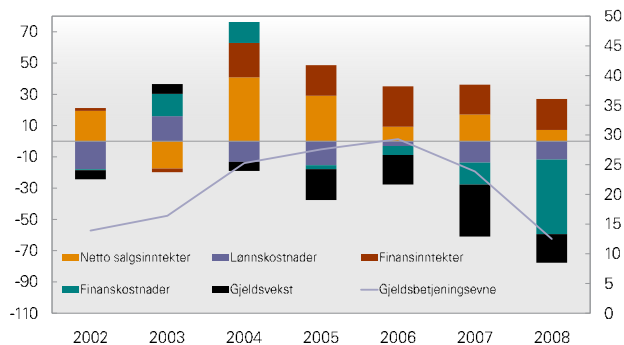
Foretakenes soliditet svekket seg noe i 2008. Egenkapitalandelen til foretakene falt fra 41 prosent i 2007 til 38 prosent i 2008, se figur C.12. For foretak med utestående bankgjeld i 2008 falt egenkapitalandelen fra 30 prosent til 28 prosent i tilsvarende periode. Nedgangen hadde sammenheng med økte nedskrivninger, svakere resultater og høy gjeldsvekst. 12 prosent av foretakene hadde negativ egenkapital i 2008. Andelen av foretak med negativ egenkapital har vært på omtrent samme nivå de siste tre årene.

Foretakenes egenkapital har vært en viktig støttemper under finanskrisen. I perioder med vanskelig tilgang på lån og ny aksjekapital har foretakene hatt mulighet til å trekke på den akkumulerte egenkapitalen. Under bankkrisen 1988 – 1993 var den gjennomsnittlige egenkapitalandelen i foretakene 27 prosent. Bedre resultater og økte kapitalinnskudd har sammen med redusert gjeldsvekst bidratt til at foretakenes egenkapitalandel har steget i 2009. Egenkapitalandelen til foretakene notert på OBX-indeksen steg noe fra første til tredje kvartal 2009.

Færre foretak går konkurs

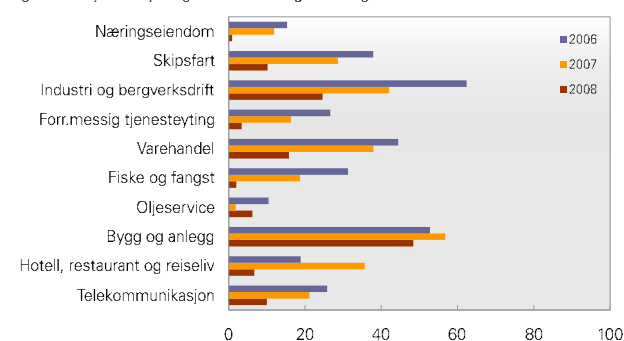
Antall foretak som har gått konkurs har så langt i 2009 vært 55 prosent høyere enn i samme periode i 2008. Veksten i antall konkurser har imidlertid avtatt utover i 2009. Det er særlig små foretak som har gått konkurs. Foretakene som gikk konkurs i tredje kvartal hadde i gjennomsnitt 2,8 sysselsatte og 4,8 millioner kroner i omsetning. Små foretak har i snitt større andel bankfinansiering enn store foretak, men konkursene har først og fremst vært i næringer med relativt liten bankgjeld, se figur C. 13. Det lave rentenivået har bidratt til å dempe konkurssannsynligheten i foretakene på kort og mellom-

Figur C.10 Gjeldsbetjeningsevne for foretak¹⁾. Nivå (høyre akse) og bidrag til relativ endring (venstre akse) fra gjeldsvekst, inntekter og kostnader. Prosent. Årstall. 2002 – 2008

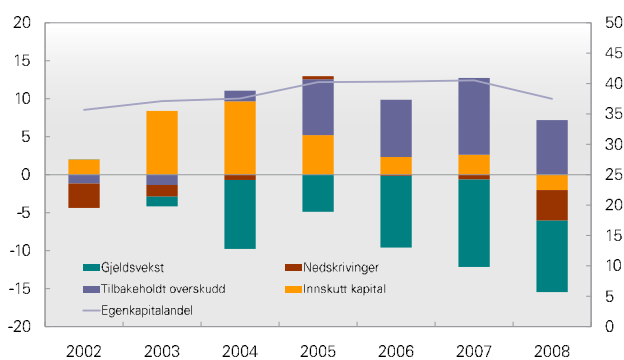
1) Resultat før skatt og av- og nedskrivninger i prosent av bank- og obligasjonsgjeld. Unntatt foretak innenfor finans, offentlig forvaltning og olje- og gassutvinning. Konsernmellomværende finansiering er ikke inkludert. Kilde: Norges Bank

Figur C.11 Gjeldsbetjeningsevnen¹⁾ i utvalgte næringer²⁾. Prosent. Årstall. 2006 – 2008

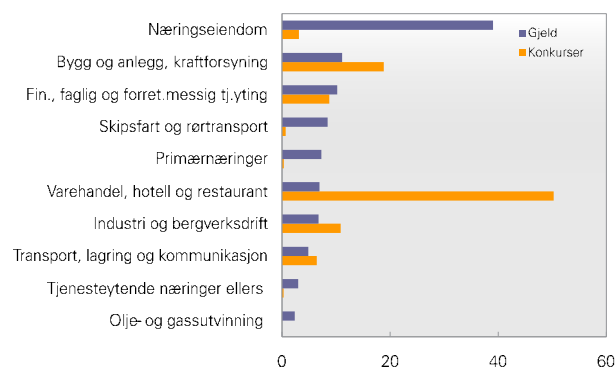
1) Resultat før skatt og av- og nedskrivninger i prosent av bank- og obligasjonsgjeld. Konsernmellomværende finansiering er ikke inkludert. 2) Næringene er rangert etter deres andel av gjeld i foretakssektoren. Næringen med høyest andel av gjeld er plassert øverst. Kilde: Norges Bank

Figur C.12 Egenkapitalandel for foretak¹⁾ (høyre akse) og bidrag til relativ endring fra gjeldsvekst, tilbakeholdt overskudd, nedskrivninger og innskutt kapital (venstre akse). Prosent. 2002 – 2008

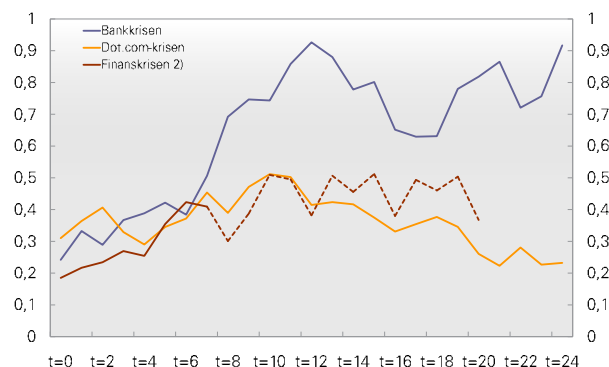
1) Unntatt foretak innenfor finans, offentlig forvaltning og olje- og gassutvinning. Kilde: Norges Bank

Figur C.13 Gjeld¹⁾ og konkurs i norske foretak. Prosent av totalen²⁾. 1. kv. - 3. kv. 2009

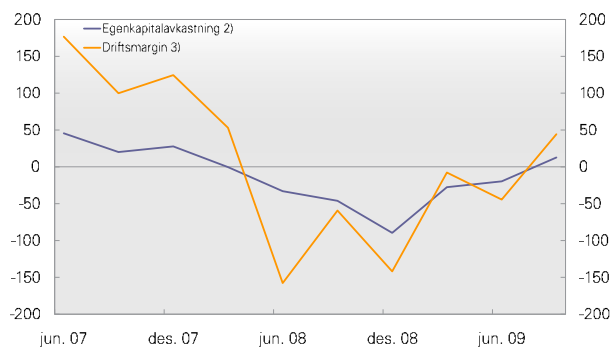
1) Gjeld i bank og kredittforetak
 2) Andel konkurs er beregnet på bakgrunn av omsetningstall i konkursbedriftene
 Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.14 Konkursrateutvikling under og etter ulike kriser i Norge.¹⁾ Prosent. Kvartalstall

1) T=0 er definert som kvartalet før krisen starter og konkursraten var på sitt laveste nivå
 2) Fremskrevet for t=9 – t=24
 Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.15 Nøkkeltall for børsnoterte næringsseiendomsforetak¹⁾. Prosent. Kvartalstall. 2. kv. 2007 – 3. kv. 2009

1) Utvalget består av foretak notert på OSE4040-indeksen
 2) Annualisert ordinært resultat før skatt i prosent av gjennomsnittlig egenkapital
 3) Driftsresultat i prosent av driftsinntekter
 Kilde: Norges Bank

lang sikt. Konkursraten vil ifølge våre fremskrivninger flate ut på et lavere nivå enn under forrige bankkrise, se figur C.14.

Situasjonen i næringsseiendom er fortsatt krevende

Næringsseiendom står for en stor andel av bankenes utlån til foretak (se figur C.13). Lavere lønnsomhet og fallende panteverdier i denne næringen kan derfor påføre bankene store tap i tiden fremover. Lønnsomheten til de børsnoterte næringsseiendomsselskapene har økt i 2009, se figur C.15. Etter seks kvartaler med negativ lønnsomhet var den igjen positiv i tredje kvartal. Negative resultater har redusert egenkapitalandelen fra 34 prosent i andre kvartal 2008 til 26 prosent i tredje kvartal 2009. Aksjeutstedelser har dempet fallet i egenkapitalandelen noe.

Både leie- og markedsprisene på kontorlokaler i Oslo falt i første halvår 2009 (se figur 1.12). Fremover venter markedsaktørene at leie- og markedsprisene vil flate ut. Leieprisene vil imidlertid kunne falle noe mer som følge av økt arealledighet. Høy sysselsetting har redusert det forventede fallet i leiepriser. Markedsprisen på kontorlokaler har siden toppen i desember 2007 falt 35 prosent i de dyrere områdene og 20 prosent i de øvrige segmentene i Oslo.

Et fall i leieprisene reduserer inntektene til selskapet når nye kontrakter tegnes eller når gamle kontrakter reforhandles til nye priser. Et fall i markedsprisene vil ved regnskapsføring etter IFRS øke nedskrivningene, redusere verdien av investeringseiendom og øke belåningsgraden til selskapet uavhengig av om selskapet gjennomfører salg. Virkningen av et leieprisfall vises senere i regnskapet enn et markedsprisfall, men effekten kan være mer langvarig ettersom leiekontraktene ofte har lang løpetid.

Flere av de store aktørene har utstedt aksjer i første halvår 2009. Et fellestrekk for flere av utstedelsene er at de er gjennomført til tegningspriser langt under aksjekursen, i flere tilfeller med en differanse på over 50 prosent. Kapitalen er blitt brukt til å nedbetale gjeld og opprettholde lånebetingelsene til bankene. En stor andel av gjelden til næringsseiendomsforetakene forfaller i 2012. Ved fortsatt stram kredittpraksis fra bankene og svak lønnsomhet vil det bli krevende å finansiere seg fremover.

Det ser imidlertid ut til at bankene i Norge nå er i ferd med å lette på kredittpraksisen til næringsseidom.

Utsikter fremover

I våre fremskrivninger vil bedre resultater i foretakene bidra til at gjeldsbetjeningsevnen og kredittveksten øker noe. Samlet tilsier utsiktene og risikobildet at styringsrenten kan økes gradvis til rundt 2 prosent i første halvdel av 2010, se Pengepolitisk rapport 3/09. Høyere renter vil isolert sett redusere gjeldsbetjeningsevnen og kredittveksten, særlig innen næringene oljeservice og skipsfart hvor foretakene er høyest belånt. Fremskrivninger av foretakenes regnskaper viser at egenkapitalandelen vil øke noe fremover som følge av bedre resultater.

C.2 Husholdningene

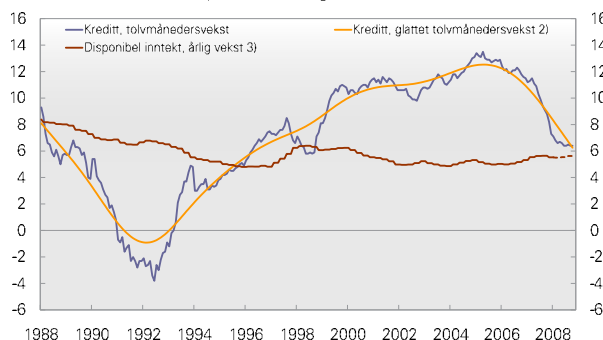
Høy gjeldsbelastning gjør husholdningene sårbare for et høyere rentenivå

Husholdningenes gjeldsvekst ser nå ut til å ha stabilisert seg etter å ha avtatt gjennom 2008, se figur C.16. Stabiliseringen i gjeldsveksten skyldes i hovedsak et lavt rentenivå, ingen ytterligere kredittinnstramming fra bankenes side og mer positive forventninger til egen og landets økonomi. På lang sikt vil gjeldsveksten være begrenset av veksten i disponibel inntekt (se ordforklaringer i vedlegg 1).

Gjeldsbelastningen (gjeld i prosent av disponibel inntekt) i norske husholdninger er fremdeles høy, se figur C.17. Det henger først og fremst sammen med de høye og stigende boligprisene. Strukturelle endringer i kredittmarkedet, som rammelån med pant i bolig, økt bruk av avdragsfrihet og lengre løpetid på lånene, har gitt husholdningene større fleksibilitet og gjort det mulig å betjene en høyere gjeld for en gitt inntekt.

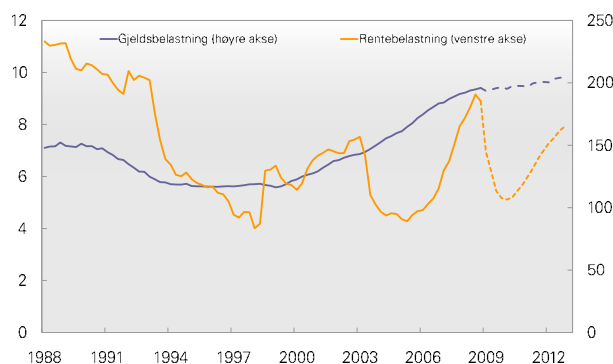
Den samlede gjelden er ulikt fordelt mellom husholdningene, se figur C.18. Stadig flere husholdninger har en gjeldsbelastning på over 500 prosent, og disse hadde i 2007 over en tredjedel av husholdningenes samlede gjeld. Denne gruppen vil være ekstra sårbar for et høyere rentenivå eller bortfall av inntekt.

Figur C.16 Kreditt til husholdningene og disponibel inntekt¹⁾. Prosent. Månedstall og kvartalstall. Januar 1988 – september 2009 og 1. kv. 1988 – 3. kv. 2009

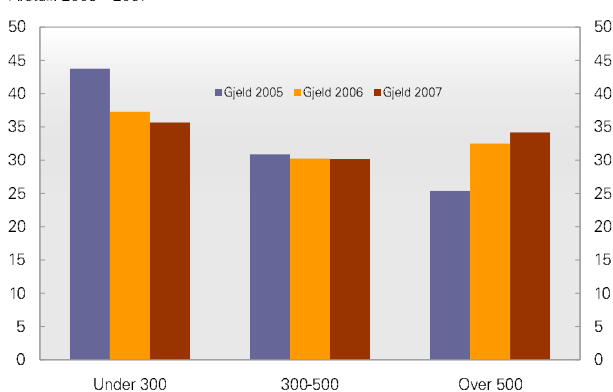
1) Disponibel inntekt er korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte 2000 – 2005 og innløsning/nedsettelse av egenkapital 2006 – 2009. Fremskriving av disponibel inntekt for 1. kvartal 2009 – 3. kvartal 2009
2) Tolv månedersveksten i kreditt til husholdningene er glattet ved bruk av et Hodrick-Prescott-filter
3) Årlig vekst i disponibel inntekt er glattet ved et fireårig glidende gjennomsnitt
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.17 Husholdningenes gjeldsbelastning og rentebelastning. Prosent. Kvartalstall. 1. kv. 1988 – 4. kv. 2012¹⁾

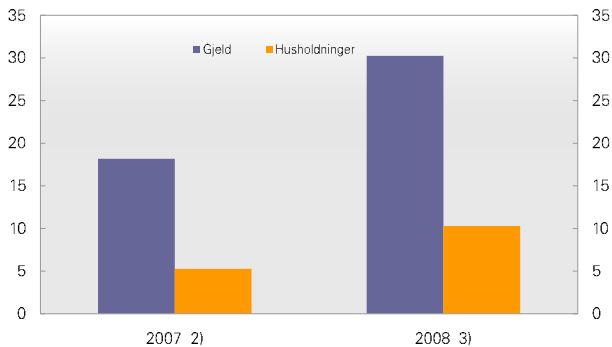
1) Fremskrivninger for 1. kvartal 2009 til 4. kvartal 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.18 Gjeld fordelt etter husholdningenes gjeldsbelastning. Prosent. Årstall. 2005 – 2007

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

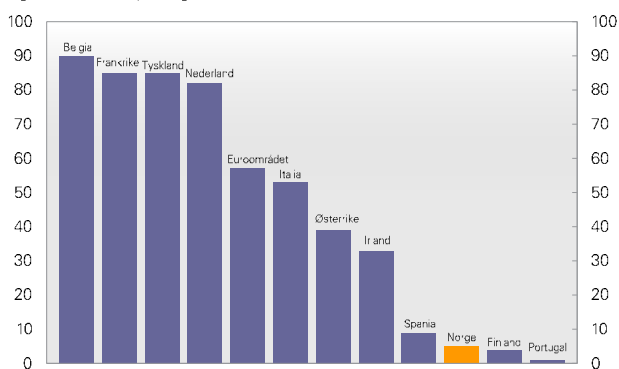
Figur C.19 Andel husholdninger og gjeld i gruppen med gjeld større enn boligverdi og rentebelastning over 20 prosent. Boligeiere 2007¹⁾

1) 2008 er fremskrivning basert på 2007-tall
 2) 5,8 prosent rente
 3) 7,7 prosent rente og 15 prosent boligprisfall fra 2007
 Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Rentebelastningen (renteutgifter i prosent av sum disponibel inntekt og renteutgifter) har falt i takt med nedgangen i utlånsrentene det siste året (se figur C.17). Boligkjøp er en langsiktig investering, og både bankene som yter lån, og den enkelte husholdning må ta høyde for at rentenivået kan øke kraftig. Den flytende boliglånsrenten har det siste året vært uvanlig lav. Det skyldes at styringsrenten er blitt satt mye ned for å hindre en dyp lavkonjunktur. Utlånsrentene svinger imidlertid mye. I 2008 var husholdningenes gjennomsnittlige lånerente på det meste 7,7 prosent. Sammen med et boligprisfall på 15 prosent førte dette til at andelen gjeld i spesielt sårbare husholdninger økte kraftig, se figur C.19.²

Figur C.20 Andel nye boliglån med fast rente.¹⁾ Prosent. Årstall 2007

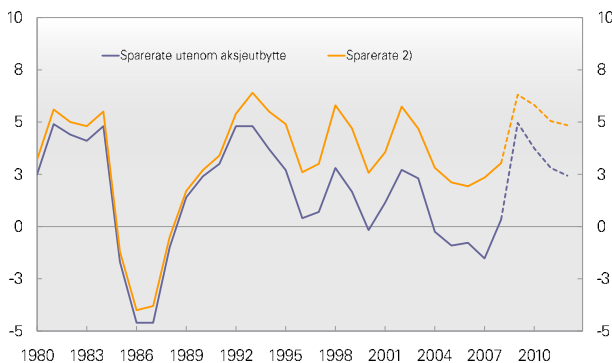
1) Tallet for Norge gjelder nye boliglån med fast rente gitt våren 2009. Fastrentelån er i figuren definert ved bindingstid over 1 år
 Kilder: ECB og Kredittilsynet

Husholdningene kan sikre seg en mer stabil og forutsigbar utvikling i sine renteutgifter ved å velge fast rente. Den samlede andelen lån med fast rente til norske husholdninger har gått opp fra 6,7 prosent ved siste årsskifte til 9,9 prosent ved utgangen av tredje kvartal i år. Til tross for denne økningen er andelen nye boliglån med fastrente fremdeles svært lav sammenliknet med andre europeiske land, se figur C.20. I Norges Banks utlånsundersøkelse rapporterer bankene at etterspørselen etter fastrentelån gikk opp i årets tre første kvartaler, og at de venter at den øker ytterligere noe i inneværende kvartal.

Sparingen øker

Husholdningene har styrket sin finansielle stilling og sparer nå mer av sin disponible inntekt. Spareraten (sparing i prosent av disponibel inntekt) har steget det siste året, se figur C.21. Et høyt gjeldsnivå og økt usikkerhet om den fremtidige økonomiske utviklingen kan ha ført til at flere ønsker å konsumere mindre for å nedbetale gjeld eller bygge opp finansielle støttemperer. Det har bidratt til en økning i nettofinansinvesteringene, se figur C.22. Nettoformuen steg fra fjerde kvartal 2008 til andre kvartal 2009, se figur C.23. Mesteparten av økningen skyldes økte boligpriser, men husholdningene har også fått verdipapirgevinster i første halvdel av 2009.

Figur C.21 Husholdningenes sparing. Prosent av disponibel inntekt. Årstall. 1980 – 2012¹⁾

1) Fremskrivninger for 1. kvartal 2009 til 4. kvartal 2012
 2) Korrigert for ansatt reinvestert aksjoutbytte 2000 – 2005 og innløsning/nedsettelse av egenkapital 2006 – 2012
 Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

2) Spesielt sårbare husholdninger er her definert som husholdninger med rentebelastning over 20 prosent og belåningsgrad på bolig på over 100 prosent. Se «Bolit og gjeld» av B.H. Vatne, Aktuell kommentar 9/2009, for en nærmere drøfting av hvor utsatte husholdningene er for et høyere rentenivå og et fall i boligpriser.

Kraftig vekst i boligprisene

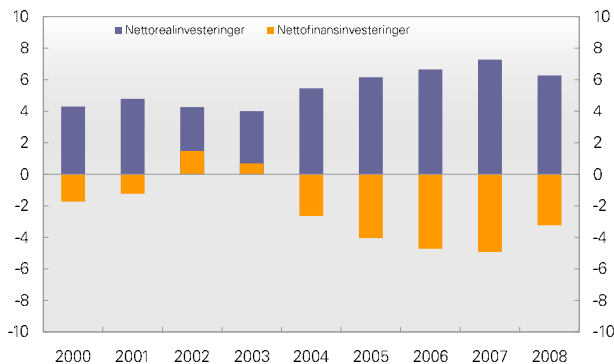
Boligprisene falt gjennom 2008 etter en lang periode med vekst. Siden har boligprisene igjen steget mye. Ved utgangen av oktober i år var den årlige veksten i boligprisene på 12,1 prosent, se figur C.24. Samtidig er veksten i antall husholdninger høy og byggeaktiviteten har gått ned, se figur C.25. Antall igangsatte boliger var samlet sett 26 prosent lavere i de tre første kvartalene av 2009 i forhold til samme periode i fjor.

Sammenliknet med andre land har boligprisveksten i Norge vært svært høy de siste årene (se figur 1.13). Dagens boligpriser virker også høye sammenliknet med utviklingen i husleie, konsumprisindeks, byggekostnader og disponibel inntekt, se figur C.26.

Med kapasitetsskranke i byggebransjen tar det tid før det samlede boligtilbudet tilpasses etterspørselen. Boligprisene kan derfor øke mer på kort sikt enn på lang sikt. På lang sikt vil realboligprisene øke i takt med de reelle kostnadene ved boligbygging. Disse vil være bestemt av utviklingen i tomtepriser og byggekostnader. De siste 50 årene har gjennomsnittlig årsvekst i realboligprisene vært 2 ½ prosent.³ Som en forenklet tilnærming legger vi til grunn at en årlig realvekst på 2 ½ prosent dermed representerer en langsiktig likevektsvekst for realboligprisene. For enkelhets skyld kan vi la midtpunktet mellom topp og bunn i perioden 1987 til 1992 representere et likevektsnivå for realboligprisene, se figur C.27. Om vi tar utgangspunkt i en årlig realvekst på 2,5 prosent fra dette nivået, ser vi at dagens realboligpriser er svært høye. Dette kan isolert sett indikere at fallhøyden i boligmarkedet er betydelig. Det er imidlertid usikkerhet knyttet til hvilket år vi kan hevde at boligmarkedet var i likevekt.

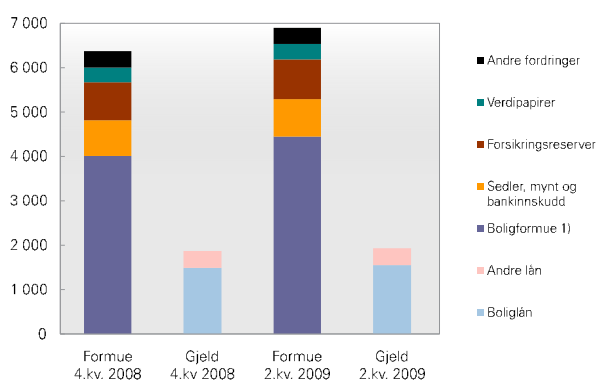
Boligprisene har svingt mye. Historisk sett har husholdningenes forventninger om den fremtidige økonomiske utviklingen vist seg å være en god indikator på veksten i boligpriser (se figur C.24). Med en periode med kraftig boligprisvekst bak oss er det samtidig en risiko for at både banker og husholdninger kan ha et for

Figur C.22 Nettorealinvesteringer og nettofinansinvesteringer. Prosent av disponibel inntekt.¹⁾ Årstall. 2001 – 2008

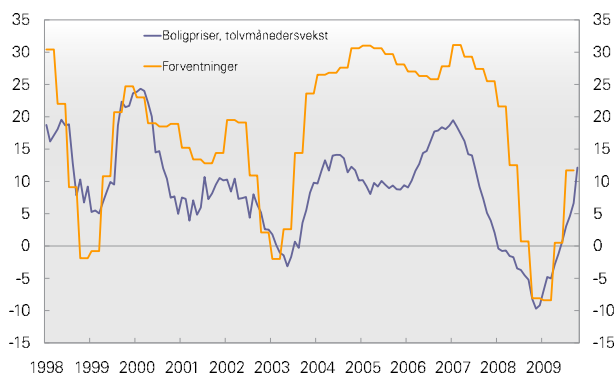
1) Nettorealinvesteringer er fratrukket kapitaloverføringer. Disponibel inntekt og nettofinansinvesteringer er justert for reinvestert aksjeutbytte 2000 – 2005 og innløsning/hedssetting av egenkapital 2006 – 2008
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.23 Husholdningenes formue og gjeld. Milliarder kroner. 4. kv. 2008 og 2. kv. 2009

1) Norges Banks beregning
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

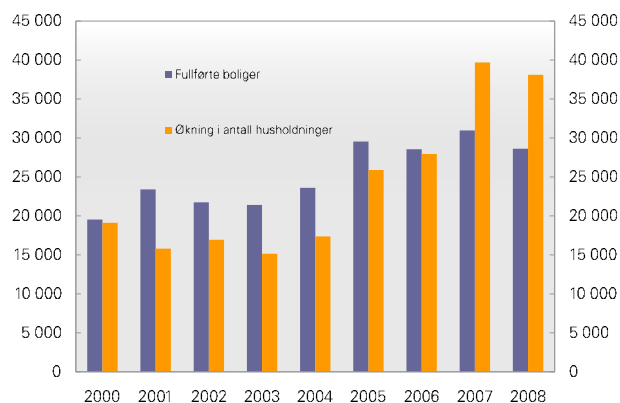
Figur C.24 Boligpriser og husholdningenes forventninger. Tolv månedersvekst i prosent og kvartalsvis diffusjonsindeks. Januar 1998 – oktober 2009 og 1.kv 1998 – 3.kv 2009

Kilder: Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Poyry, Eiendomsmeglerforetakenes forening, Finn.no, Norges Bank og Sparebankforeningen

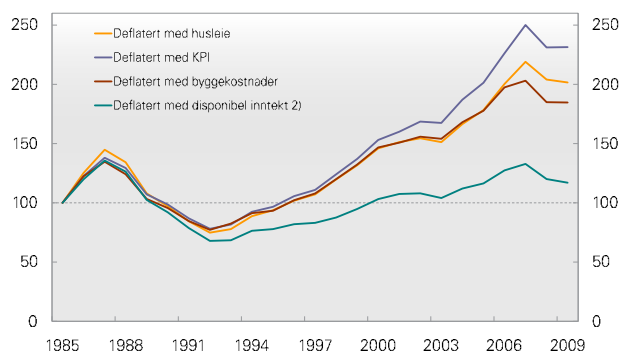
3 Se Jacobsen, Solberg-Johansen og Haugland: «Boliginvesteringer og boligpriser», Penger og Kreditt 4/2006.

Figur C.25 Fullførte boliger og økning i antall husholdninger. Årstall. 2000 – 2008

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur C.26 Reelle boligpriser. Indeksert. 1985 = 100. Årstall. 1985 – 2009¹⁾

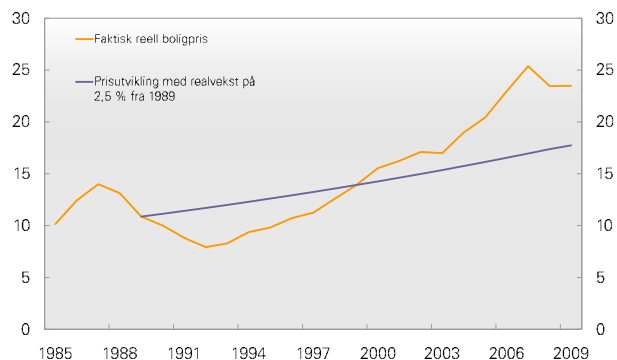

1) Utgangen av oktober 2009. Fremskrivning av disponibel inntekt for 2009

2) Disponibel inntekt er korrigert for ansått reinvestert aksjeutbytte 2000 – 2005 og innløsning/nedssettelse av egenkapital 2006 – 2012

Kilder: Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Pöyry, Finn.no, Eiendomsmeglerforetakenes forening, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur C.27 Reelle boligpriser. Faktisk pris og teknisk beregnet pris basert på en årlig realvekst på 2½ prosent. Tusen 2008-kroner per kvm. Årstall. 1985 – 2009¹⁾

1) Utgangen av oktober 2009

Kilder: Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Pöyry, Finn.no, Eiendomsmeglerforetakenes forening og Norges Bank

optimistisk syn på boligprisene fremover. Bank of England har pekt på at én forklaring på den kraftige gjeldsveksten i husholdningene i Storbritannia og den sammenfallende kraftige veksten i boligprisene kan være at husholdningene hadde urealistisk positive forventninger til fremtidig utvikling i rente, arbeidsledighet og boligpriser.⁴ Hvis norske husholdninger har urealistiske forventninger til disse størrelsene, vil også utviklingen i det norske boligmarkedet være skjør.

Utsikter fremover

I våre fremskrivninger vil husholdningenes gjeldsbelastning øke noe fremover. Det henger først og fremst sammen med høye og stigende boligpriser. Siden bare en liten andel av boligene blir omsatt hvert år, vil boligprisene isolert sett trekke opp gjeldsbelastningen i en tid fremover (se figur C.17). Dersom gjeldsbelastningen fortsetter å vokse fremover, vil det gi en økning også i rentebelastningen. Når utlånsrentene etter hvert øker, vil rentebelastningen øke, også ved uendret gjeldsbelastning. Samtidig venter vi at spareraten når sitt høyeste nivå siden 1993 i løpet av 2009, men at mer positive økonomiske utsikter gjør at den trolig vil falle de kommende årene (se figur C.21).

En enkel modell estimert over perioden fra andre kvartal 1990 til og med tredje kvartal 2008, forklarer boligprisutviklingen de siste 15 årene godt. De viktigste forklaringsfaktorene som inngår i modellen, er inntekt, rente, arbeidsledighet og boligbygging.⁵ Basert på forklaringsfaktorene i modellen og anslagene på den økonomiske utviklingen fra Pengepolitisk rapport 3/09, kan boligprisene fortsette å øke fremover. Det er imidlertid svært stor usikkerhet knyttet til slike fremskrivninger.

4 Se «Monetary Policy and Debt Sustainability» av Kate Barker, MPC Bank of England. Tale for *the West Cheshire and North Wales Chamber of Commerce*, 23. september 2009 <http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2009/speech402.pdf>

5 Se Jacobsen og Naug: «Hva driver boligprisene?», *Penger og Kreditt* 4/2004.

Skipsfart – en utsatt næring

Skipsfart står for en høy andel av bankenes utlån til foretak, se figur 1.6. DnB NOR Bank-konsernet og Nordea Bank Norge er to av verdens største skipsfartsbanker og står for over 90 prosent av norske bankers utlån til skipsfart. Ved utgangen av 2008 utgjorde utlån til skipsfart om lag 20 prosent av totale utlån til næringsmarkedet i disse to bankene. Skipsfart er en svært syklisk næring, og fraktratene har falt markert den siste tiden. Svekket evne til å betjene gjeld i næringen kan påføre bankene betydelige tap i tiden fremover.

Skipsfart består av ulike segmenter. Den største andelen av utlån til skipsfartsnæringen er til oljerelatert skipsfart. Ved utgangen av tredje kvartal 2009 utgjorde utlånene til dette segmentet 27 prosent av totale utlån til skipsfart i DnB NOR. Tilsvarende tall for konteiner og tørrbulk var henholdsvis 16 og 14 prosent. Oljerelatert skipsfart består blant annet av ankerhåndteringsfartøyer, riggfartøyer og forsyningsfartøyer til plattformen. Tørrbulk er frakt av tørr last som ikke er pakket i enheter, for eksempel ulike metallråvarer, kull, korn, salt og trevareprodukter. Stålindustrien står for halvparten av all frakt av varer som fraktes av tørrbulkskip. Konteinerskip frakter mer ferdiglede varer og ferdigprodukter.

Store svingninger innen skipsfart

Utviklingen i verdensøkonomien og handel mellom land er naturlig nok viktig for etterspørselen etter skipsfart. Siden etterkrigstiden har det vært fire bølger av økt regional vekst

og globalisering som har stimulert verdenshandelen kraftig. Først i Europa på 1950-tallet, deretter i Japan på 1960-tallet, resten av Asia på 1970-tallet og Kina ved årtusenskiftet. Etterspørselen etter skipsfart begynte å øke på begynnelsen av 2000-tallet som følge av høy økonomisk vekst i Kina og vekst i verdenshandelen, se figur 1. I perioden 2000 – 2008 bidro Kina til 60 prosent av veksten i skipsfart. Etterspørselen var spesielt høy etter konteiner- og tørrbulktransport. Etter flere år med sterk vekst i etterspørselen etter skipsfart snudde utviklingen i 2008. Verdensøkonomien ble kraftig svekket, og etterspørselen fra Kina falt. Etterspørselen etter oljerelatert skipsfart har vært høy de siste årene som følge av økte investeringer og høye budsjetter for leting etter olje, se figur 2.

Tilbudet av skipsfart bestemmes først og fremst av nybygging, vraking av fartøy og fartøy i opplag. Tilbudet reagerer relativt sent på endringer i etterspørselen etter skipsfart. Avhengig av hvor mange ordrer skipsverftene allerede har inngått, tar det mellom ett og fire år fra et fartøy bestilles til det blir levert. Nybyggingen klarte ikke å holde følge med den sterke veksten i etterspørselen på begynnelsen av 2000-tallet. I tillegg ble mange av fartøyene som var bygget på 1970-tallet vraket ved årtusenskiftet, se figur 3. Høy etterspørsel ga sterk vekst i fraktratene utover på 2000-tallet, se figur 4. Da økte nybyggingen og ferdigstillingen av fartøy betydelig (figur 3). Særlig

innen tørrbulk og konteiner, men også i deler av oljerelatert skipsfart, ble det bygget mange nye fartøy. Tilbudet av fartøy økte markert i 2008, og fraktratene falt betydelig (figur 4). Den totale skipsflåten er av Clarkson, et internasjonalt analyseselskap på skipsfart, estimert til å være fire ganger større enn etterspørselen dersom alle ordrene blir levert.

Historisk har de norske bankene hatt lave tap på utlån til skipsfartsnæringen, se figur 5. De norske bankene var underlagt strenge utlånsreguleringer fram til 1984. Mer enn 80 prosent av kapitaltilgangen til norske skipsfartsselskaper ble derfor skaffet fra utenlandske lånekilder i etterkrigsårene fram til den store skipsfartskrisen på midten av 1970-tallet. Siden midten av 1980-tallet har de norske bankene opparbeidet seg betydelig kunnskap om næringen. I tillegg har bankene lange og gode relasjoner med rederne.

Utsikter fremover

Fremover vil utviklingen i verdensøkonomien, og spesielt utviklingen i Kina være viktig for etterspørselen etter skipsfart. Veksten i fremvoksende økonomier, særlig i Asia, er ventet å ta seg raskt opp til nivåene fra før finanskrisen, se Pengepolitisk rapport 3/09. Dette vil særlig øke etterspørselen etter tørrbulk- og konteinertransport. Etterspørselen etter oljerelatert skipsfart påvirkes av investeringsnivåene og oljeselskapenes budsjetter for leting etter olje. Det er planlagt flere investeringsprosjekter på norsk

sokkel i årene fremover. Petroleumsinvesteringene anslås å være høye i perioden 2010 – 2012 gitt at oljeprisen ikke faller under 70 dollar (figur 2). Forventet økt vekst i fremvoksende økonomier og høye petroleumsinvesteringer gir økt forventet etterspørsel etter skipsfart i årene fremover.

Hvor mye ny kapasitet som faktisk blir levert i tiden fremover, vil være viktig for utviklingen i tilbudsoverskuddet, se figur 6. Ordrene tilsvarte ved utgangen av 2008 halvparten av den eksisterende flåten og hadde en verdi på om lag 600 milliarder dollar. De fleste ordrene skal ferdigstilles innen 2011. Skipsverftene har så langt ikke klart å levere i tråd med bestillingene, og overskuddet av fartøy kan derfor bli mindre enn ordrene tilsier i tiden fremover. Manglende finansiering har også dempet nybyggingen og ført til at mange ordrer er blitt kan-

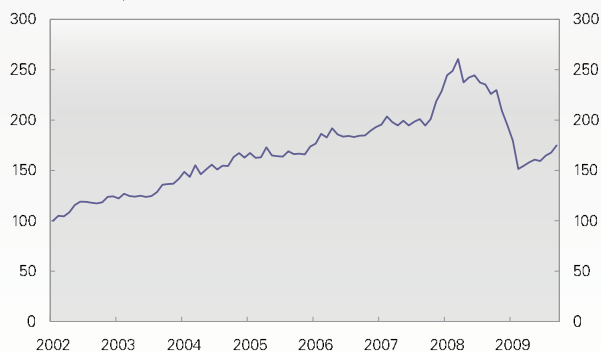
sellert. Statlig subsidiering av verft, blant annet i Kina og Korea, kan forverre situasjonen i internasjonal skipsfart. På kort sikt kan redusert fart på fartøyene dempe tilbudet. Flere fartøy i opplag trekker i samme retning. På lengre sikt kan tilbudet reduseres ved at flere fartøy vrakes og nybyggingen faller ytterligere. Siden dagens flåte er relativt ung, er beholdningen av eldre fartøy som kan vrakes liten.

Den ventede økningen i etterspørselen etter skipsfart er trolig ikke nok til å dekke det enorme overskuddet av transportkapasitet. Stort overskudd av fartøy og fortsatt nye fartøy som kommer ut på markedet, vil trolig bidra til å holde fraktratene lave i årene fremover. Vedvarende lave fraktrater reduserer forventningene til fremtidig inntjening, som igjen fører til fall i markedsverdiene på fartøy, se figur 7. Fallende markedsverdier

reduserer lønnsomheten i selskapene som følge av økte nedskrivninger av verdien på fartøyene, jf. IFRS (ny internasjonal regnskapsstandard innført i 2005). Det reduserer panteverdien til bankene. Jo lengre lavkonjunktoren og de lave fraktratene vedvarer, desto flere rederier vil oppleve likviditetsproblemer og svakere evne til å betjene gjelden.

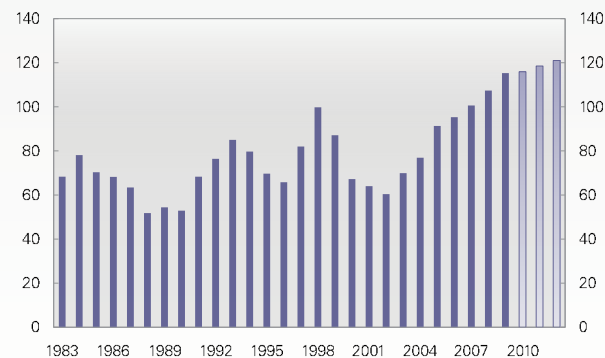
Vi har fremskrevet bankenes utlånstap til skipsfartsnæringen i en referansebane og i et stressalternativ. Dersom utviklingen blir som Norges Bank venter, vil bankenes tap på utlån til skipsfartsnæringen øke til om lag 1½ prosent av totale utlån til næringen i 2012. Beregningene viser også at dersom utviklingen blir svakere enn lagt til grunn, vil bankenes tap på utlån til skipsfartsnæringen kunne øke betydelig, se utdyping D på side 49.

Figur 1 Indikator for verdenshandelen. Indeks¹⁾. Januar 2002 = 100. Månedstall. Januar 2002 – september 2009

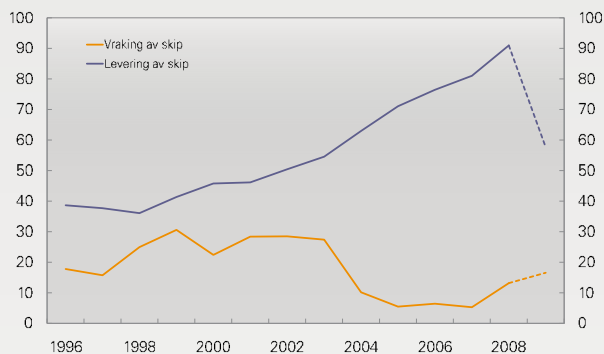
1) Indeksen er laget på grunnlag av summen av eksport og import for USA, Japan, Tyskland og Kina. Tallene er regnet om til dollar
Kilder: Thomson Reuters og Norges Bank

Figur 2 Petroleumsinvesteringer. Faste 2006-priser. Milliarder kroner. Årstall. 1983 – 2012¹⁾

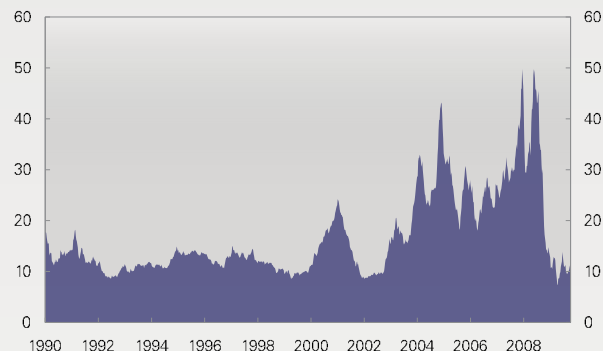
1) Anslag for 2009 – 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 3 Levering av nye skip og vraking. Millioner Dwt¹⁾. Årstall. 1996 – 2009²⁾

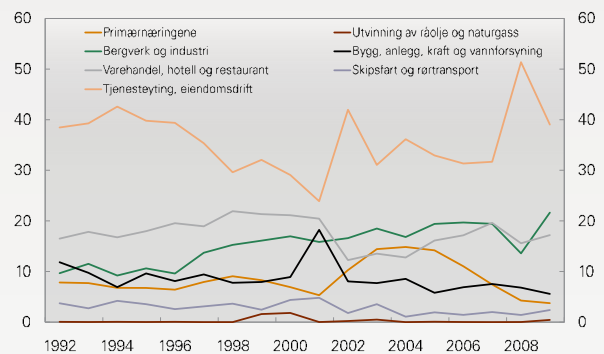
1) Dwt er et mål på hvor mye vekt et skip kan frakte. Vekten inkluderer last, drivstoff, ferskvann, ballastvann, passasjerer og mannskap.
2) Kun første halvår 2009.
Kilde: Clarkson Research Services Ltd

Figur 4 Fraktrater (Clarksea-indeksen)¹⁾. Tusen dollar per dag. Uketall. Uke 1 1990 – uke 37 2009

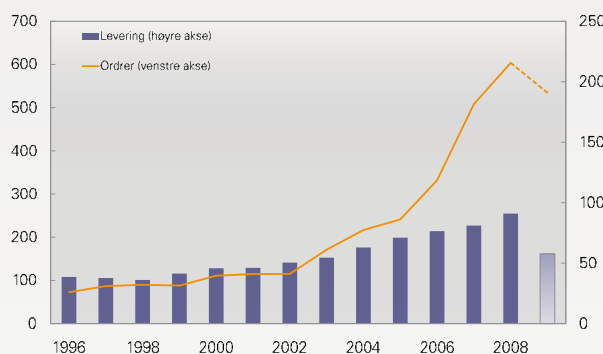
1) Vektet snitt for inntjening i tenk, bulk, konteiner og gass
Kilde: Clarkson Research Services Ltd

Figur 5 Norske bankers næringssspesifikke utlånstap i prosent av totale utlånstap til næringsmarkedet. Prosent. Årstall. 1992 – 2009¹⁾

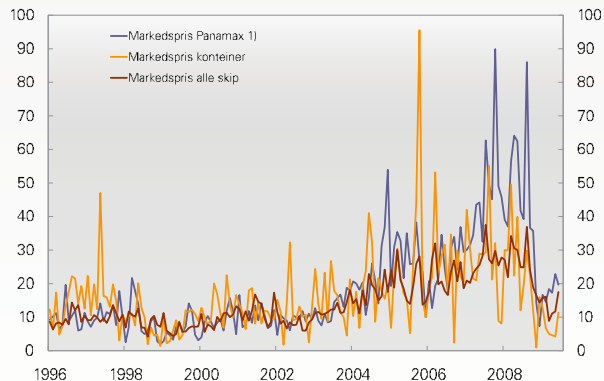
1) Kun 1. kvartal – 3. kvartal 2009
Kilde: Norges Bank

Figur 6 Levering av nye skip og ordrer. Millioner Dwt¹⁾. Årstall. 1996 – 2009²⁾

1) Dwt er et mål på hvor mye vekt et skip kan frakte. Vekten inkluderer last, drivstoff, ferskvann, ballastvann, passasjerer og mannskap.
2) Kun første halvår 2009
Kilde: Clarkson Research Services Ltd

Figur 7 Markedspris på skip. Millioner dollar. Månedstall. Januar 1996 – juni 2009

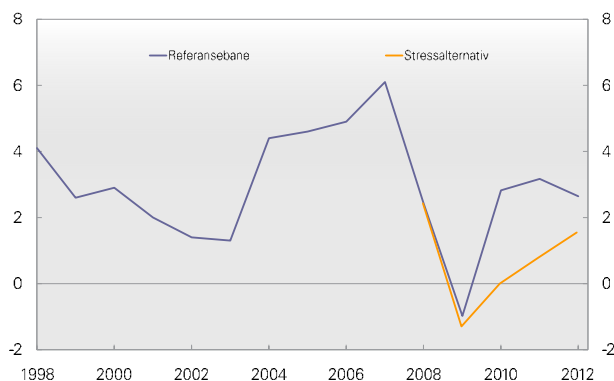

1) Bulkskip med en bredde på mindre enn 32,2 meter som kan gå lastet gjennom Panamakanalen
Kilde: Clarkson Research Services Ltd

D. Stresstesting av bankenes tap og resultater

I stresstesten av bankenes tap og resultater har vi fulgt utviklingen for norske banker i et stressalternativ hvor vekstutsiktene ute svekker seg. Bankenes gjennomførte og planlagte kapitalstyrking gjør bankene bedre rustet til å møte en forverret makroøkonomisk utvikling.

Figur D.1 BNP for Fastlands-Norge. Årlig volumvekst. Prosent. 1998 – 2012¹⁾

¹⁾ Fremskrivninger for 2009 – 2012.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Svakere makroøkonomisk utvikling

I stresstesten¹ sammenliknes anslag for bankenes tap og resultater langs referansebanen² for norsk økonomi med utviklingen langs et stressalternativ. Stressalternativet illustrerer hvordan bankene kan bli påvirket dersom flere av risikofaktorene beskrevet i kapittel 1 materialiseres. Siden Finansiell stabilitet 1/09 har usikkerheten rundt den økonomiske utviklingen både ute og hjemme blitt noe redusert. I tillegg har veksten i norsk økonomi tatt seg raskere opp enn vi la til grunn i forrige rapport. Vi velger derfor å se på et alternativ hvor aktiviteten i økonomien ikke blir like svak som i stressalternativet i forrige rapport. Analyseperioden er fra fjerde kvartal 2009 til utgangen av 2012.³

I stressalternativet antar vi at vekstutsiktene internasjonalt svekker seg. Etter en oppgang i internasjonal økonomi i siste halvår av 2009 stopper den positive utviklingen opp. Økt statsgjeld i flere land som følge av ekspansiv finanspolitikk tvinger landene til å begrense ytterligere finanspolitiske stimulanser. Internasjonale råvarepriser synker. Oljeprisen faller kraftig fra dagens nivå til rundt 40 dollar per fat i løpet av 2010. Bankene må ta høye tap på utlån til internasjonal skipsfart og låntakere i de baltiske landene.

Nedgangen i internasjonal økonomi fører til at industriproduksjonen i Norge, og da spesielt tradisjonell eksport, reduseres de neste årene. Lav oljepris vil også redusere investeringene. Arbeidsledigheten stiger, og husholdningenes forventninger til egen og landets økonomiske utvikling synker. Privat konsum reduseres. Ved en slik utvikling er veksten i norsk økonomi markert svakere enn i referansebanen, se figur D.1. I 2010 er den årlige veksten i BNP for Fastlands-Norge om lag 0, rundt 3 prosentenheter lavere enn i referansebanen. Historisk variasjon i BNP fra 1970-tallet til i dag indikerer at en slik vekst vil inntreffe rundt 5 prosent av tiden, altså om lag hvert tyvende år.

¹ For en nærmere beskrivelse av modellapparatet, se Andersen, Berge, Bernhardsen, Lindquist og Vatne: «A suite-of-models approach to stress-testing financial stability», Staff Memo, 2/2008, Norges Bank. Se også Andersen og Berge: «Stresstesting av bankenes resultater og kapitaldekning», Penger og kreditt, 2/2008, Norges Bank, s. 47-57.
² Referansebanen publisert i Pengepolitisk Rapport 3/09
³ Se vedleggstabell 10 for detaljert oversikt over fremskrivninger i stressalternativet.

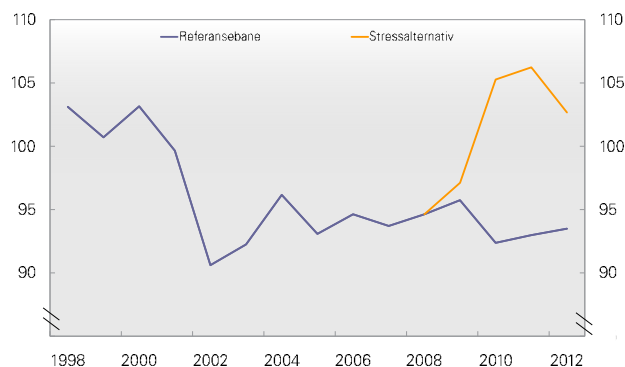
I stressalternativet svekkes kronen kraftig som følge av lav oljepris, høye tap i norske banker og svekket tillit til norsk økonomi blant markedsaktørene, se figur D.2. Kronekursen blir liggende på nivåer lik de svakeste nivåene fra høsten 2008. Svekkelsen fører til at inflasjonsimpulsene øker. Styringsrenten blir satt opp. Som en teknisk forutsetning har vi latt renten bli bestemt av en enkel regel, der inflasjonen, aktivitetsnivået i økonomien og utenlandsk rentenivå bestemmer renten (et eksempel på en enkel renteregulering er en Taylor-regel, jf. ordforklaringer i vedlegg 1). Samtidig antar vi at bankene øker den gjennomsnittlige utlånsmarginen med om lag 0,2 prosentenheter sammenliknet med referansebanen. Det gir en utvikling i bankenes utlånsrenter som ligger nær referansebanen, se figur D.3. Rentenivået ute forblir lavt i stressalternativet. Økt rentedifferanse overfor utlandet bidrar isolert sett til en styrking av kronen, men vi antar her at lavere oljepris og stor usikkerhet i valutamarkedene likevel gir en svakere kronekurs.

Husholdningene vil i de neste årene ha lav vekst i disponibel inntekt, og arbeidsledigheten vil være høyere enn i referansebanen. Sammen med redusert tiltro til den økonomiske utviklingen fører dette til at boligprisene synker i stressalternativet, se figur D.4. Nominelt vil boligprisene være om lag 20 prosent lavere ved utgangen av 2012 enn i dag. Dette tilsvarer et reelt fall på rundt 30 prosent. Kredittveksten er lav i stressalternativet, se figur D.5. Det skyldes hovedsakelig den svake økonomiske utviklingen, redusert investeringsaktivitet og fallende boligpriser.

Tap på utlån øker

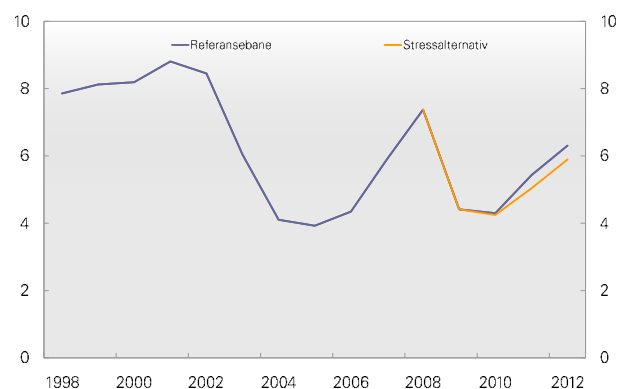
Låntakernes gjeldsbetjeningsevne er svakere i stressalternativet enn i referansebanen. Omsetning og resultater faller raskt for foretak innenfor flere næringer. Svakere økonomisk utvikling ute reduserer omsetningen til eksportrettede foretak markert. Depresieringen av kronen virker isolert sett positivt på omsetningen til eksportrettede foretak, men veier ikke opp for svikten i etterspørselen. Innenlandsk etterspørsel etter konsum- og investeringsvarer synker som følge av svakere forventninger i husholdningene og lavere investeringsvilje hos foretakene. Resultatene i foretak innenfor eksport-, eiendoms- og skipsfartsnæringene faller markert fra 2009 til 2010.

Figur D.2 Realvalutakurs¹⁾. Den importveide valutakursindeksen (I-44). Årstall. 1998 – 2012²⁾

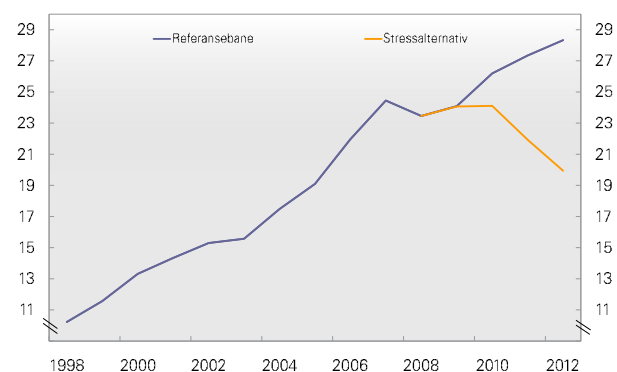
1) Stigende kurve betyr svakere kronekurs
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur D.3 Bankenes utlånsrenter. Prosent. Årstall. 1998 – 2012¹⁾

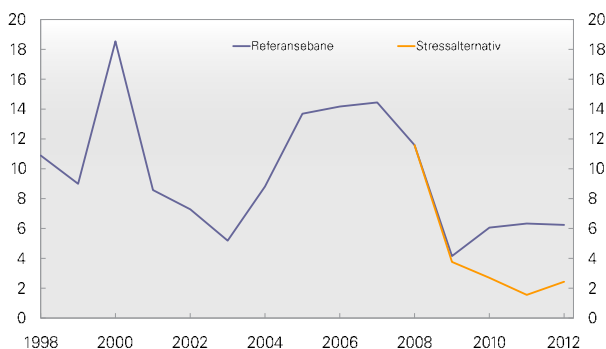
1) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur D.4 Boligpriser. 1000 kroner per kvm. Årstall. 1998 – 2012¹⁾

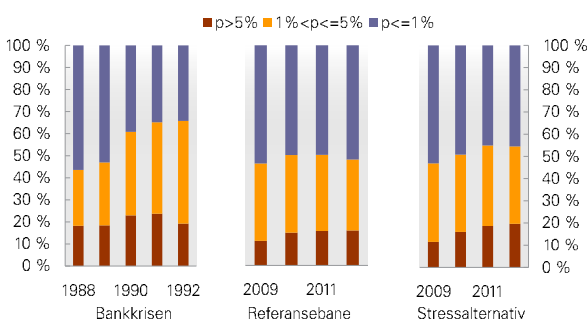
1) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilder: Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Pöyry, Finn.no, Eiendomsmeglerforetakenes Forening og Norges Bank

Figur D.5 Kreditt til husholdninger og ikke-finansielle foretak. Årlig vekst¹⁾. Prosent. 1998 – 2012²⁾

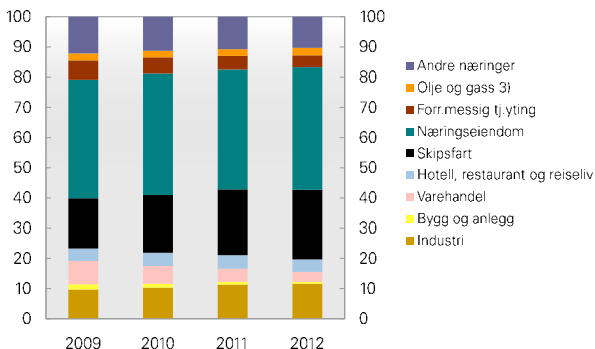
1) Endring i beholdning målt ved utgangen av året
2) Fremskrivinger for 2009 – 2012
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur D.6 Foretakenes gjeld¹⁾ fordelt på grupper med ulik sannsynlighet for mislighold²⁾. Prosent. Årstall. 1988 – 1992 og 2009 – 2012

1) Inkludert obligasjonslån, sertifikatlån og konvertible lån
2) p = sannsynlighet for mislighold
Kilde: Norges Bank

Figur D.7 Forventet tap¹⁾ i stressalternativet. Fordelt på næring²⁾. Prosent av samlet tap. Årstall. 2009 – 2012

1) Beregnet ved risikovektet gjeld, som er sannsynlighet for mislighold multiplisert med bankgjeld
2) Fordelingen gjelder innenlandske foretak
3) Inkludert oljeservice
Kilde: Norges Bank

Etterspørselen etter skipsfartstjenester faller kraftig, og omsetningen faller mer enn i de fleste andre næringene.

I stressalternativet vil andelen av bankenes samlede utlån til de mest risikofylte foretakene øke fram til 2012, se figur D.6. Andelen av utlån til foretak med en misligholds-sannsynlighet på over 5 prosent øker fra 12 til 20 prosent over denne perioden. De mest risikofylte foretakene stod imidlertid for en større andel av de samlede utlånene under store deler av bankkrisen. Sannsynligheten for mislighold i referansebanen er lavere enn i forrige rapport. En økning i gjeldsbetjeningsevnen og egenkapitalandelen mot slutten av fremskrivingsperioden demper misligholdet.

Bankenes potensielle utlånstap er størst innenfor nærings-eiendom, skipsfart og industri. Lån til disse næringene utgjorde over 60 prosent av bankenes totale utlån til foretak i 2008. Næringseiendom står for den største andelen av samlede forventede utlånstap i foretak i stressalternativet, se figur D.7. Den høye andelen har hovedsakelig sammenheng med at hele 40 prosent av bankenes utlån til det norske bedriftsmarkedet er gitt til eiendomsforetak. Skipsfartsnæringens andel av samlede forventede tap vil øke mest i fremskrivingsperioden i forhold til dagens nivå. Det skyldes i hovedsak at misligholdssannsynligheten stiger kraftig. Resultatene i skipsfartsforetakene ventes å falle kraftigere enn i eiendomsforetakene. En stor andel av bankgjelden i eiendomsnæringen er bundet med fast rente. På kort sikt vil eiendomsforetakenes resultater bli mindre belastet av en renteoppgang.

Bankenes problemlån til foretakene vil i stressalternativet øke til i overkant av 11 prosent av brutto utlån. Dette er markert høyere enn i referansebanen, hvor problemlånene utgjør om lag 4 prosent. I stressalternativet gir økt arbeidsledighet, stigende utlånsrenter, lav inntektsvekst og fallende boligpriser høyere problemlån til husholdningene, men nivåene blir lave.

Hvor stor andel av problemlånene bankene må tapsføre (tapsgraden), avhenger blant annet av panteverdiene. Prisene på næringseiendom falt med om lag 20 prosent fra andre halvår 2007 til første halvår 2009, og i stressalternativet antas prisene å falle videre i takt med bolig-

prisene. Vi antar at tapsgraden blir på 40 prosent gjennom hele perioden. Det er noe lavere enn de høyeste nivåene under bankkrisen 1988 – 1993. Tapene vil da være nær 3 prosent av utlån i 2012, se figur D.8. Dersom tapene på lån til internasjonal skipsfart og de baltiske landene holder seg på nivåene i referansebanen, vil tapene utgjøre i overkant av 2 prosent av brutto utlån i 2012.

Tapsanslagene i referansebanen er lavere nå enn i forrige rapport. Dette skyldes hovedsakelig en bedring av utsiktene for norsk økonomi. Arbeidsledigheten ser ut til å bli lavere enn tidligere anslått. Terminprisene for olje tyder på forventninger om fortsatt vekst i oljeprisene, noe som vil bidra til å holde aktiviteten i oljeindustrien oppe. Likevel fører forventninger om fortsatt høye tap på lån til de baltiske landene, samt økte tap på lån til internasjonal skipsfart til at anslagene holder seg nokså høye gjennom perioden.

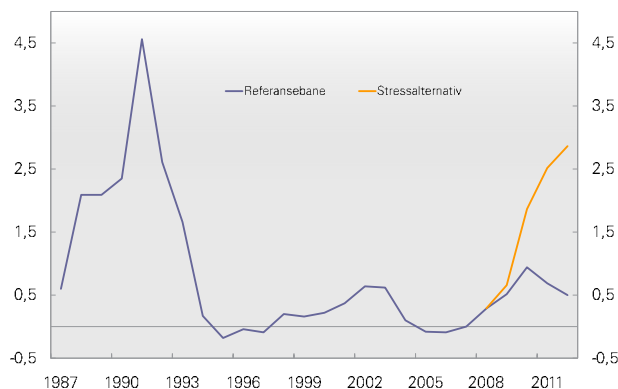
Bankenes resultat og kapitaldekning

I referansebanen avtar bankenes resultater etter skatt i 2010, for deretter å øke noe, se figur D.9. Resultatene ventes å utgjøre mellom 0,5 og 0,6 prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital i årene 2009 til 2012. Det er lavere enn i perioden før 2008, da bankene hadde tilgang på billig finansiering og oppnådde god inntjening på grunn av høy økonomisk vekst.

I stressalternativet er resultatene negative fra 2010. Dette skyldes hovedsakelig økte utlånstap. Tapene til de seks bankene vi ser på i stresstesten er noe høyere enn for banknæringen som helhet, siden de har større utlån til mer utsatte næringer. I perioden 2010 til 2012 kommer over 35 prosent av tapene på utlån til skipsfartsnæringen og kunder i de baltiske landene.

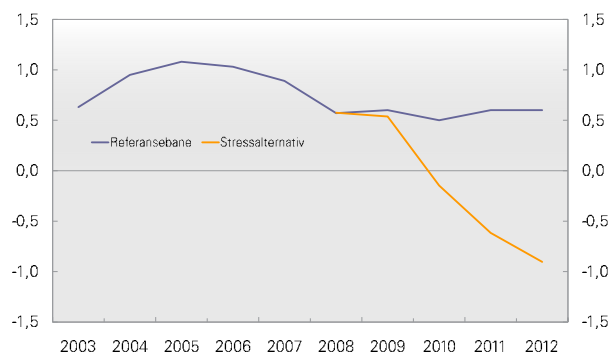
Utviklingen i bankenes resultater avhenger i stor grad av deres netto renteinntekter. I referansebanen vil netto renteinntekter i prosent av forvaltningskapital stabilisere seg på om lag samme nivå som i 2009, se figur D.10. Netto renteinntekter øker med i gjennomsnitt 5 ½ prosent årlig. I stressalternativet synker netto renteinntekter med i gjennomsnitt 7 prosent årlig, se figur D.11.

Figur D.8 Bankenes tap. Prosent av brutto utlån. Årstall. 1987 – 2012¹⁾

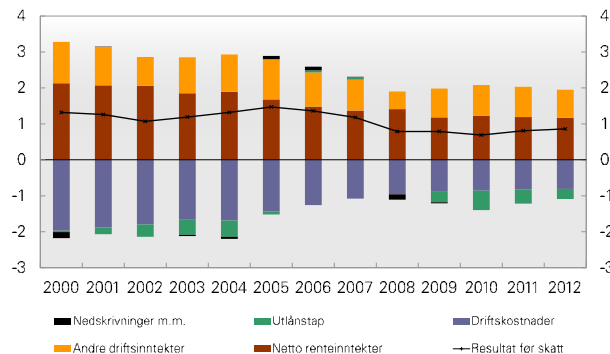
1) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

Figur D.9 Resultat etter skatt for de fem største norske bankene¹⁾ og Nordea Bank Norge. Prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Årstall. 2003 – 2012²⁾

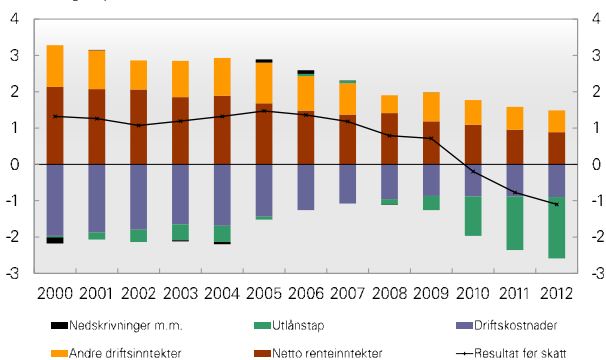
1) DnB NOR, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN og SpareBank 1 Nord-Norge
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

Figur D.10 Bankenes¹⁾ resultater før skatt i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Referansebane. Årstall. 2000 – 2012²⁾

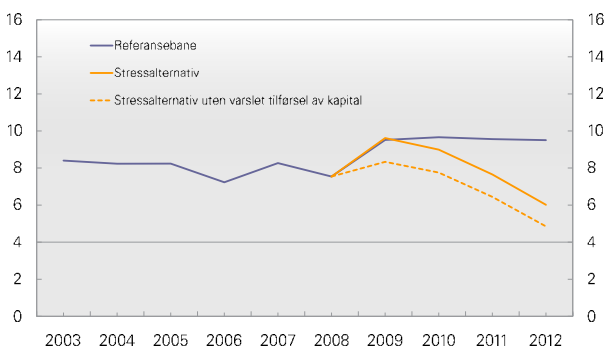
1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

Figur D.11 Bankenes¹⁾ resultater før skatt i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Stressalternativ. Årstall. 2000 – 2012²⁾

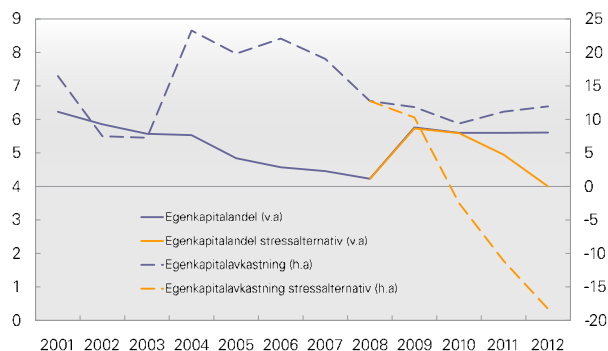
1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

Figur D.12 Kjernekapitaldekning for de fem største norske bankene¹⁾ og Nordea Bank Norge. Prosent. Årstall. 2003 – 2012²⁾

1) DnB NOR Bank, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Väst, SpareBank 1 SMN og SpareBank 1 Nord-Norge
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

Figur D.13 Egenkapitalandel og egenkapitalavkastning for de fem største norske bankene¹⁾ og Nordea Bank Norge. Prosent. Årstall. 2001 – 2012²⁾

1) DnB NOR Bank, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Väst, SpareBank 1 SMN og SpareBank 1 Nord-Norge
2) Fremskrivninger for 2009 – 2012
Kilde: Norges Bank

I referansebanen legger vi til grunn at bankene er i stand til å øke samlet rentemargin med 0,2 prosentenheter i forhold til dagens nivå. Høyere kredittrisiko fører til at bankene øker utlånsmarginen. Økt innskuddsmargin som følge av et høyere rentenivå bidrar også. Vi forutsetter at dyre innlån tatt opp i løpet av 2008 forfaller utover i referansebanen, slik at påslaget på bankenes markedsfinansiering faller, og vil være 0,2 prosentenheter lavere i 2012 enn i dag.

I stressalternativet legger vi til grunn at risiko blant låntakerne fører til en nedgradering av bankene. Risiko-påslagene på bankenes markedsfinansiering forblir dermed høye. Påslaget er 0,4 prosentenheter høyere enn dagens nivå. Samlet rentemargin i stressalternativet er lik rentemarginen i referansebanen. For å opprettholde inntjeningen og ta hensyn til den økte risikoen øker bankene utlånsmarginen 0,2 prosentenheter mer i stressalternativet enn i referansebanen. Innskuddsmarginen er derimot 0,2 prosentenheter lavere enn i referansebanen, ettersom høye påslag på markedsfinansiering øker konkurransen om innskudd.

Den gjennomsnittlige kjernekapitaldekningen ligger på mellom 9 og 10 prosent i referansebanen, se figur D.12. Forventede tilskudd fra Statens finansfond og kapital skaffet i markedet utgjør noe over 1 prosentenheter av den gjennomsnittlige kapitaldekningen. I stressalternativet vil negative resultater gi betydelig lavere kapitaldekning. Myndighetenes krav til kjernekapital oppfylles, men uten de nye kapitaltilskuddene ville bankene brutt minstekravet til ansvarlig kapital i stressalternativet. Egenkapitalandelen holder seg stabil i referansebanen, og egenkapitalavkastningen (se ordforklaringer i vedlegg 1) blir liggende på mellom 10 og 14 prosent, se figur D.13. I stressalternativet fører de dårlige resultatene til negativ og synkende egenkapitalavkastning i årene 2010 til 2012. Egenkapitalandelen faller til 4 prosent i stressalternativet.

Vedlegg 1

Ordforklaringer

Ansvarlig lånekapital: Ansvarlig lånekapital har prioritet etter alle andre typer gjeld, men høyere prioritet enn egenkapitalen.

Basel II: Nye kapitaldekningsregler fra 2007, og som tar bedre hensyn til ulike former for risiko – kredittrisiko, markedsrisiko, operasjonell risiko og annen risiko. Basel II har tre pilarer, I er tekniske beregninger av kapitalkrav som definerer minimum ansvarlig kapital, II gjelder tilsynet med risiko og kapitalbehov, og III er regler om informasjon som skal gjøres offentlig tilgjengelig. Basel II er en global standard som vil gjelde for store banker verden over og for alle banker i EØS-området gjennom Kapitalkravsdirektivet.

Belåningsgrad: Gjeld med pant i eiendom i prosent av markedsverdi av eiendommen.

Beregningsgrunnlag (Summen av risikovektede eiendeler): Størrelse som benyttes ved beregning av finansinstitusjoners kjernekapital- og kapitaldekning. Beregnes som risikovekt for hver enkelt eiendel multiplisert med eiendelens verdi og summert over alle finansinstitusjonens eiendeler. Hvilke risikovekter som kan benyttes fremgår av kapitaldekningsregelverket (Basel II). Beregningsgrunnlaget utgjør nevneren i beregningen av kapitaldekning og kjernekapitaldekning.

Betalingsystemer: Betalingssystemene inkluderer både interbanksystem og de instrumentene og prosedyrene som blir benyttet for overføring av penger fra eller mellom kundekonti i banker og finansforetak. Interbanksystem er system basert på felles regler for avregning, oppgjør og overføring av betalinger mellom banker.

Collateralized Debt Obligation (CDO): Gjeldsinstrumenter med sikkerhet i en portefølje av en eller flere typer verdipapirer eller lån.

Credit Default Swap (CDS): En CDS er en kontrakt mellom to parter der kjøper av kontrakten foretar periodiske innbetalinger (premie) til selger mot en betinget

utbetaling ved en forhåndsdefinert kreditthendelse. Kreditthendelsene kan være mislighold, konkurs eller restrukturering.

Derivat: Avtale om en fremtidig finansiell transaksjon til en pris som er avtalt ved kontraktsinngåelse. Verdien av derivatet avhenger av verdien til en underliggende variabel på et fremtidig tidspunkt. Opsjoner, bytteavtaler (swap) og terminkontrakter er eksempler på derivater. Mulige underliggende aktiva er aksjer, valuta, råvarepriser m.m.

Disponibel inntekt: Alle inntekter fratrukket skatter, renteutgifter og andre utgifter (andre utgifter består av en rekke komponenter som overføringer til utlandet, overføringer til ideelle organisasjoner, utgifter til kollektive pensjonsordninger og bøter og inndragelser av lisenser).

Driftsmargin: Driftsresultat i prosent av driftsinntekter.

Driftsresultat: Driftsinntekter minus driftskostnader.

Effektiv rente: Avkastningen (gjort om til årlig etter-skuddsvis rente) man vil oppnå ved å investere i et rentepapir til dagens kurs og sitte på det til forfall. Kalles også yield.

Egenkapitalandel: Egenkapital i prosent av totalkapital.

Egenkapitalavkastning (annualisert): Annualisert ordinært resultat før skatt i prosent av gjennomsnittlig egenkapital.

Finansielle instrumenter: Omsettelige verdipapirer, blant annet aksjer, obligasjoner, verdipapirfondsandeler, pengemarkedsinstrumenter og derivater.

Finansiell stabilitet: Finansiell stabilitet innebærer at det finansielle systemet er robust overfor forstyrrelser i økonomien, slik at det er i stand til å formidle finansiering, utføre betalinger og omfordele risiko på en tilfredsstillende måte.

Finansinstitusjon: Finansinstitusjon brukes som samlebetegnelse for banker, finansieringsforetak og forsikrings-selskaper.

Forsikringsreserver: Oppsparte midler i kollektive og individuelle pensjonsordninger og forskuddsbetalte skadeforsikringspremier.

Forvaltningskapital: Verdien av bankenes portefølje, inkludert utlån, verdipapirer, kontanter og andre fordringer.

Gjeldsbelastning: Lånegjeld i prosent av disponibel inntekt korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte.

Gjeldsbetjeningsevne: Resultat før skatt og av- og nedskrivninger i prosent av bank- og obligasjonsgjeld. Konsernmellomværende finansiering er ikke inkludert. En gjeldsbetjeningsevne på for eksempel 20 prosent vil si at foretaket er i stand til å betale 20 prosent av bank- og obligasjonsgjelden gjennom årets resultat, gitt at hele gjelden forfaller det samme året.

Gruppevis nedskrivninger: Tapsnedskrivninger på grupper av lån basert på forventede fremtidige tap på utlån til for eksempel næringer med svake utsikter.

Hybridkapital: Et rentebærende finansielt instrument som dekker tap etter egenkapital, men før annen gjeld.

IFRS: Internasjonale regnskapsstandarder (International Financial Reporting Standards). Alle norske børsnoterte foretak er pålagt å rapportere etter IFRS i sine konsernregnskaper.

Implisitt volatilitet: Prosentvis størrelse for markedesaktørenes forventninger til fremtidig bevegelse i aksjekursene målt på årlig basis. Disse beregnes fra prisingen av aksjeopsjoner. Volatiliteten måles som standardavvik fra aksjens avkastning.

Innskuddsdekning: Innskudd fra publikum som andel av utlån til publikum.

Innskuddsmargin: Differansen mellom 3-måneders effektiv NIBOR-rente og gjennomsnittlig rentenivå på innskudd fra publikum ved siste virkedag i kvartalet.

Innskutt kapital: Den delen av foretakenes egenkapital som eierne skytter inn i foretaket, både når selskapet stiftes og i etterfølgende perioder.

Kapitaldekning: Kapitaldekningen beregnes som netto ansvarlig kapital dividert med sum risikovektede eiendeler.

Kassakreditt: En gitt låneramme som en låntaker kan trekke på.

Kjernekapital: En finansinstitusjons kjernekapital (Tier 1) består av egenkapital og såkalt hybridkapital.

Kjernekapitaldekning: Kjernekapitaldekningen beregnes som kjernekapital dividert med sum risikovektede eiendeler.

Konkursrate: Antall konkurser i prosent av antall foretak.

Konvertible lån: Lån hvor långiver kan velge mellom enten å få tilbakebetalt sitt tilgodehavende eller konvertere lånet til aksjer i selskapet.

Kredittmarked: Et marked der man handler med lånt kapital med ulike løpetider. Kredittmarkedet består av penge- og obligasjonsmarkedet.

Kredittpraksis: Bankenes kriterier for å yte lån til foretak og husholdninger.

Kredittrisiko: Risiko for tap ved at en motpart ikke oppfyller sine forpliktelser i henhold til avtale.

Kursreguleringsfond: Livsforsikringsselskapenes netto urealiserte gevinster på eiendeler som tilfaller kollektivporteføljen i henhold til forsikringsloven.

Likviditetsrisiko (for finansinstitusjoner): Risikoen for at en finansinstitusjon ikke klarer å oppfylle sine forpliktelser når de forfaller, uten at det oppstår vesentlige ekstraomkostninger.

Likviditetsrisiko (i finansielle markeder): Risikoen for at det blir vanskeligheter eller dyrt å omsette et verdipapir i markedet.

Markedsrisiko: Samlebetegnelse som omfatter risikoen for tap knyttet til poster på og utenfor balansen som følge av endringer i markedspriser som renter, valutakurser og varepriser eller egenkapitalverdier. De enkelte risikotypene benevnes ofte som renterisiko, valutarisiko og prisisiko.

Mislighold: Et utlån skal anses misligholdt når avdrag og renter på utlånet ikke er betalt innen forfall. Banken skal da anslå hvor mye den kan tape på engasjementet.

Nedskrivning: En ikke planmessig reduksjon av balanseverdien av en eiendel.

Netto ansvarlig kapital: En finansinstitusjons kjernekapital pluss tilleggskapital (Tier 2) minus fradragsposter. I tilleggskapitalen inngår blant annet ansvarlige lån, mens immaterielle eiendeler som goodwill og utsatt skattefordel inngår i fradragspostene.

Nettofinansinvesteringer: Husholdningenes transaksjoner av fordringer, i form av verdipapirer, bankinnskudd, forsikringsreserver og andre fordringer minus transaksjoner av gjeldsoptak.

Nettorealinvesteringer: Husholdningenes anskaffelse av realkapital fratrukket kapitalslitasje.

Netto salgsinntekt: Driftsinntekter fratrukket vare- og driftskostnader.

NIBOR (Norwegian Inter Bank Offered Rate): NIBOR eller pengemarkedsrenten er renten på lån bankene i mellom. Tilbud og etterspørsel i pengemarkedet bestemmer pengemarkedsrentene. NIBOR er en valutaswaprente.

Obligasjon: En obligasjon er et rentebærende papir med opprinnelig løpetid over 1 år.

OBX-indeksen: Indeks som består av de 25 mest omsatte aksjene på Oslo Børs. Utvalget revideres hver sjette måned.

Operasjonell risiko: Risiko knyttet til utilstrekkelige kontrollsystemer og menneskelig svikt. Det kan gjelde mangelfulle prosedyrer, feil i IT-systemer, regelbrudd, bedrageri, brann og terrorangrep eller liknende.

Opsjoner: En kjøpsopsjon (salgsopsjon) er en rett, men ikke plikt, til å kjøpe (selge) et underliggende aktivum til en på forhånd avtalt pris.

Oslo Axess: En regulert og autorisert markedsplass i regi av Oslo Børs. Oslo Axess defineres ikke som et børsmarked i forhold til EU-regelverket på grunn av mindre strenge krav til noteringsopptaket. På Oslo Axess noteres og handles kun egenkapitalinstrumenter.

Pilar I, II og III: Se forklaring under Basel II.

Problemlån: Misligholdte lån og andre lån som bankene regnskapsfører som særlig tapsutsatte.

Rammelån: Lån med pant i bolig hvor det er bevilget en kredittramme. Lånerammen er vanligvis innenfor 60-80 prosent av boligens verdi.

Realboligpris: Boligpris justert for inflasjon.

Referansebane: Norges Banks syn på utviklingen i norsk økonomi de nærmeste årene er sammenfattet i referansebanen i Pengepolitisk rapport. Referansebanen representerer den utviklingen Norges Bank vurderer å være den mest sannsynlige, gitt en rekke forutsetninger.

Regionalt nettverk: Norges Banks regionale nettverk bestående av bedrifter, organisasjoner og kommuner i hele landet. Utvalget av kontakter gjenspeiler produksjonssiden i økonomien både næringsmessig og geografisk. Totalt antall kontakter tilknyttet nettverket er rundt 1500 personer som blir kontaktet cirka én gang per år.

Rentebelastning: Renteutgifter etter skatt i prosent av disponibel inntekt korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte pluss renteutgifter.

Rentemargin: Rentemarginen i bankene beregnes som differansen mellom gjennomsnittlig rentesats på utlån til og innskudd fra publikum. Rentemarginen består av innskudds- og utlånsmargin.

Risikopremie: Den ekstra avkastningen en investor forventes å oppnå ved en risikabel investering i forhold til en risikofri investering. Investeringer i statlige rentepapirer benyttes vanligvis som det risikofrie sammenlikningsgrunnlaget.

Risikovektet gjeld: Misligholdssannsynlighet multiplisert med bankgjeld.

Sertifikat: Kortsiktig rentebærende papir med løpetid inntil 12 måneder. Sertifikater blir ikke omsatt på Oslo Børs.

Skipsfart (shipping): All frakt med skip og flytende fartøyer.

Soliditet: Bankenes evne til å tåle utlånstap og samtidig opprettholde krav til kapitaldekning.

Sparerate: Sparing i prosent av disponibel inntekt.

Sparing: Disponibel inntekt fratrukket konsum og korrigert for sparing i kollektive pensjonsordninger.

Stressalternativ: Alternativt scenario for norsk økonomi der vi antar at det inntreffer en rekke uventede forstyrrelser til økonomien. Stressalternativet er ikke det mest sannsynlige alternativet til referansebanen, men utgjør en analyse av relevante risikofaktorer som kan medføre problemer for banker.

Stresstest: Analyse av hvor motstandsdyktige bankene og deres låntakere er mot negative forstyrrelser til økonomien.

Systemrisiko: Risiko for at problemer i en finansinstitusjon smitter over til det finansielle systemet og svekker tilgangen på kreditt og kapital i økonomien.

Tapsgrad: Andelen av problemlån bankene må tapse.

Taylor-regel: Taylor-regelen er en enkel pengepolitisk handlingsregel. Den uttrykker hvordan renten bør endres i tråd med avviket mellom faktisk inflasjon og inflasjonsmålet, og avviket mellom faktisk produksjon og potensiell produksjon. Den kan også utvides til å ta hensyn til utenlandske renter.

Tegningspris: Den prisen som betales for en aksje. Dersom tegningsprisen er større enn aksjenes pålydende verdi, er aksjen tegnet til overkurs.

Terminpris: Pris avtalt ved kontraktsinngåelse for levering av vare eller tjeneste på avtalt fremtidig tidspunkt.

Tier 1: Se forklaring under Kjernekapital.

Tier 2: Se forklaring under Netto ansvarlig kapital.

Tilbakeholdt overskudd: Overskudd etter skatt minus avsatt utbytte. Tilbakeholdt overskudd blir tillagt opptjent egenkapital.

Utlånsmargin: Differansen mellom gjennomsnittlig rentesats på utlån til publikum og 3 måneders effektiv NIBOR-rente ved siste virkedag i kvartalet.

Utstedelse (emisjon): Innhenting av kapital ved utstedelse av verdipapirer. Ved en aksjeemisjon blir utsteder tilført ny egenkapital, mens ved utstedelse av obligasjons- og sertifikatlån blir utsteder tilført fremmedkapital.

Virkelig verdi: Internasjonale regnskapsregler krever at institusjoners omløpsmidler verdsettes til såkalt virkelig verdi («fair value»). I hovedsak vil det si at omløpsmidlene skal regnskapsføres til den verdi de kan selges til under normale markedsforhold.

Vedlegg 2

Oversikt over utdypinger 2004 – 2009

2/2009

Andre tiltak som drøftes for å bedre reguleringen av finansnæringen
Kapitalbehov under den norske bankkrisen tidlig på 1990-tallet
Vanskelig å sammenlikne bankers kapitaldekning
Ønske om økt bruk av sentrale motparter
Betalingsystemene har fungert godt
Skipsfart – en utsatt næring

1/2009

Bakgrunn for finanskrisen
Før og nå – en sammenlikning med bankkrisen 1988 – 1993

2/2008

Kapitalkrav til bankene
Hvor utsatt er det finansielle systemet? En analyse med gapindikatorer
Stresstesting av bankenes tap og resultater

1/2008

Stresstesting av bankenes tap og resultater
Norges Banks utlånsundersøkelse
Sentralbankers tiltak mot likviditetsproblemer i banker

2/2007

Problemer i markedet for boliglån i USA
Problemer i interbankmarkedene – sentralbankenes tiltak
Obligasjoner med fortrinnsrett
Stresstesting av bankenes tap og resultater

1/2007

Internasjonale erfaringer med omslag i boligmarkedet
Lav andel lån med fast rente
Lav sparing i husholdningene
Faktorer bak bankenes problemlån

2/2006

Store tap i hedgefondet Amaranth
Boliginvesteringer og boligpriser
Økt gjeld i husholdningene i mange land
Hva betyr et fall i husholdningenes konsum for risikoen på utlån til foretak?
Foretakenes likviditet
Hva betyr Basel II for bankenes kapitaldekning?

1/2006

Betydningen for obligasjonsmarkedet av endringer i regelverket for pensjonsfond
Langsiktige realrenter og boligpriser
Husholdningenes bolig- og finansformue
Husholdningenes finansielle marginer
Bankenes prising av utlån til foretak
Betydningen av Norges Banks styringsrente og konkurranseforhold for bankenes renter
Verdsettingsindikatorer for aksjemarkedene

2/2005

Svinger aksjekursene mer i Norge enn i andre land?
Utviklingen i boligprisene
Fordeling av gjeld, inntekt og finansformue i husholdningene
Makroøkonomiske gapindikatorer
Omfanget av utenlandske banker i Norge
Sikkerhet for lån i Norges Bank: Nytt regelverk

1/2005

Risikopremier i aksjemarkedet
Hva påvirker konkursutviklingen?
Små foretak er mer risikoutsatte enn store
Andre lån til husholdningene enn boliglån
Risikoen ved bankers utlån til ulike næringer
Bankenes økonomi er mer robust i dag enn før bankkrisen

2/2004

Derivatmarkedene vokser
Bruk av sentral motpart i oppgjør av finansielle instrumenter
Er det en sammenheng mellom boligpriser og bankkriser?
Sammenhengen mellom resultater for selskapene på Oslo Børs og for hele Foretaks-Norge
Hvordan sikrer foretakene seg mot svingninger i valutakursen?
Risikoen ved lån til mindre selskap og det nye kapitaldekningsregelverket
Norges Banks rolle ved likviditetskriser i finansiell sektor

1/2004

Hvor norsk er Oslo Børs?
Lån med fast rente i husholdningene
Hva driver boligprisene?
Prediksjoner ved to kredittrisikomodeller
Avsetningsgrad og tap på utlån
Et mer robust system for verdipapiroppgjør

Vedlegg 3

Tabell 1 Nøkkeltall for norske aksjeselskap.¹⁾ Prosent

	Andel bankgjeld ²⁾		Driftsmargin ³⁾		Totalkapital-avkastning ⁴⁾		Egenkapital-andel ⁵⁾		Predikert misligholds-sannsynlighet ⁶⁾ Median		Risikovektet gjeld i prosent av gjeld ⁷⁾	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Jord-/skogbruk og jakt	0,2	0,2	5,4	3,3	8,4	1,3	33,4	33,7	3,10	3,50	2,61	4,58
Fiske og fangst	3,7	4,7	16,2	10,1	5,3	-1,3	40,3	36,8	2,84	3,22	1,43	2,16
Industri og bergverk	14,5	12,5	7,3	5,6	10,2	1,2	42,4	36,9	2,30	2,55	1,45	1,85
Kraft- og vannforsyning	4,2	3,9	15,9	30,1	8,6	11,7	45,8	44,9	1,25	1,50	0,63	0,82
Bygg og anlegg	2,3	2,3	6,3	5,8	12,6	10,0	28,3	29,0	1,66	1,90	1,55	1,95
Varehandel	8,3	7,9	4,3	2,9	10,9	5,2	33,1	31,5	3,79	4,16	2,15	2,54
Hotell, restaurant og reiseliv	1,5	1,5	5,1	4,5	13,9	3,5	34,6	34,4	9,49	9,94	3,59	7,15
Skipsfart	10,6	13,7	17,8	10,9	5,6	3,3	46,2	42,1	1,49	2,15	0,70	1,73
Transport utenom skipsfart	3,0	3,2	7,4	6,4	7,9	4,6	34,0	31,7	1,37	1,91	0,96	1,92
Telekom	0,2	0,4	12,7	12,0	5,4	2,1	39,9	37,6	7,21	6,71	11,69	6,46
Nærings-eiendom	40,8	39,4	70,1	40,4	7,5	-1,2	41,3	38,5	0,96	1,65	1,01	1,96
Forretningsmessig tjenesteyting	6,3	5,6	9,2	5,9	7,5	0,0	41,3	36,7	2,41	2,79	1,62	2,82
Undervisning, helse og sosialtj.	2,0	2,2	10,3	6,6	10,8	5,9	32,2	33,9	3,77	3,85	2,27	2,73
Oljeservice	2,5	2,6	14,2	13,9	7,4	2,2	37,2	36,5	1,54	2,63	0,96	0,82
Totalt	100,0	100,0	8,7	6,7	8,5	2,5	40,5	37,5	3,08	3,46	1,27	2,06

1) Eksklusive utvinning av olje/gass, bank/forsikring og offentlig forvaltning

2) Næringens andel av foretakenes totale bankgjeld

3) Driftsresultat i prosent av omsetning

4) Resultat før skatt i prosent av totalkapitalen ved årets slutt

5) Bokført egenkapital i prosent av totalkapital

6) Predikerte misligholdssannsynligheter i prosent fra Norges Banks konkursprediksjonsmodell SEBRA-utvidet

7) Misligholdssannsynlighet (SEBRA-basis) multiplisert med rentebærende gjeld for hvert foretak og deretter summert for alle foretakene i næringen. Prosent av næringens totale rentebærende gjeld. Kan tolkes som kredittinstitusjonenes forventede utlånstap per utlånt krone til næringen, gitt at hele lånet går tapt

Kilde: Norges Bank

Tabell 2 Strukturen i finansnæringen i Norge per 30. september 2009

	Antall	Utlån (mrd. kr.)	Forvaltnings- kapital (mrd. kr.)	Kjerne- kapital- dekning (%)	Kapital- dekning (%)
Banker (ekskl. filialer av utenlandske banker)	139	1 698	3 120	9,5	12,1
Filialer av utenlandske banker	11	328	588		
Kredittforetak (inkl. filialer av utenlandske foretak)	27	757	1 104	11,0	13,0
Finansieringsselskaper (inkl. filialer av utenlandske selskaper)	50	126	147	9,7	11,0
Statlige låneinstitutter	3	217	232		
Livsforsikringsselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	11		774		15,5
Skadeforsikringsselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	45		143		
Memo:			(mrd. kr.)		
Markedsverdi av aksjer og egenkapitalbevis, Oslo Børs			1 323		
Utstående innenlandsk obligasjons- og sertifikatgjeld			1 534		
Utstedt av offentlig sektor og statlig eide selskaper			618		
Utstedt av banker			286		
Utstedt av andre finansinstitusjoner			382		
Utstedt av andre private foretak			105		
Utstedt av utlendinger			142		
BNP Norge, 2008			2 548		
BNP Fastlands-Norge, 2008			1 830		

Kilder: Kredittilsynet, Oslo Børs, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Tabell 3 Finanskonserners markedsandeler¹⁾ i Norge innenfor ulike bransjer per 30. september 2009. Prosent

	Bank	Finansierings- selskap	Kreditt- foretak	Livs- forsikring	Sum konsern
DnB NOR (inkludert Nordlandsbanken) ²⁾	39,8	24,5	30,7	29,6	36,2
SpareBank 1-alliansen ³⁾	13,2	7,8	9,7	3,1	11,0
Nordea Norge	13,3	8,4	2,2	6,0	10,1
Storebrand ⁴⁾	1,0	0,0	1,2	26,2	4,4
Terra-alliansen ⁵⁾	5,0	0,8	2,3	0,0	3,7
Danske Bank Norge (Fokus Bank) ⁶⁾	5,3	0,0	0,0	0,0	3,4
Sum	77,6	41,6	46,1	64,8	68,9

1) Markedsandelene er basert på forvaltningskapitalen innenfor de ulike bransjene. «Sum konsern» tilsvarer summen av forvaltningskapitalen i de ulike bransjene i tabellen. Tabellen viser ikke en uttømmende liste over virksomhetene i finanskonsernene. For eksempel er skadeforsikring, verdipapirfond og aktiv forvaltning utelatt

2) Eksklusive DnB NORs datterbanker og filialer i utlandet

3) I SpareBank 1-alliansens markedsandeler inngår finanskonsernet SpareBank 1 Gruppen AS, BN Bank og 20 eierbanker

4) Eksklusive Storebrands datterselskap i Sverige, SPP, ervervet i desember 2007

5) I Terra-alliansens markedsandeler inngår finanskonsernet Terra Gruppen AS og 78 eierbanker

6) Fokus Bank ASA ble omdannet til filial av Danske Bank 1. april 2007

Kilde: Norges Bank

Tabell 4 Resultatutviklingen og kapitaldekningen i bankene i enkeltkvartaler¹⁾

	3. kvartal 2008		4. kvartal 2008		1. kvartal 2009		2. kvartal 2009		3. kvartal 2009	
	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK
Netto renteinntekter	11,30	1,64	11,91	1,60	10,11	1,32	10,28	1,33	10,47	1,34
Andre driftsinntekter	2,53	0,37	1,55	0,21	5,59	0,73	6,79	0,88	5,62	0,72
Provisjonsinntekter	2,35	0,34	2,24	0,30	2,13	0,28	2,27	0,29	2,55	0,33
Verdipapirer, valuta og derivater	-0,81	-0,12	-0,97	-0,14	3,90	0,52	4,12	0,53	2,21	0,29
Andre driftskostnader	7,35	1,07	7,78	1,05	7,76	1,02	7,51	0,97	7,47	0,96
Personalkostnader	4,24	0,62	4,35	0,59	4,52	0,59	4,27	0,55	4,38	0,56
Driftsresultat før tap	6,49	0,94	5,68	0,77	7,93	1,04	9,57	1,24	8,61	1,10
Tap på utlån og garantier	0,92	0,13	3,83	0,52	2,15	0,28	1,69	0,22	2,31	0,30
Resultat før skatt	5,43	0,79	1,36	0,18	5,78	0,76	7,55	0,98	6,71	0,86
Resultat etter skatt	3,77	0,55	0,59	0,08	3,95	0,52	5,48	0,71	4,79	0,61
Kapitaldekning (%)	11,4		11,2		11,6		11,9		12,1	
Kjernekapitaldekning (%)	8,8		8,6		9,0		9,2		9,5	

1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge. Resultatstørrelsene i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital (GFK) er annualiserte

Kilde: Norges Bank

Tabell 5 Resultatutviklingen og kapitaldekningen i bankene¹⁾

	2006		2007		2008		1.-3. kv 2008		1.-3. kv 2009	
	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK	Mrd. kr.	% GFK
Rentenetto	34,51	1,62	36,72	1,50	43,16	1,55	31,25	1,50	30,84	1,48
Andre driftsinntekter	18,11	0,85	18,47	0,75	10,69	0,38	9,13	0,44	18,00	0,86
Provisjonsinntekter	10,39	0,49	10,24	0,42	9,34	0,34	7,09	0,34	6,95	0,33
Verdipapirer, valuta og derivater	6,44	0,30	3,58	0,15	-1,42	-0,05	-0,46	-0,02	10,23	0,49
Andre driftskostnader	28,21	1,32	28,17	1,15	29,57	1,06	21,79	1,05	22,74	1,09
Personalkostnader	15,52	0,73	15,61	0,64	16,72	0,60	12,38	0,59	13,18	0,63
Driftsresultat før tap	24,40	1,14	27,02	1,10	24,28	0,87	18,60	0,89	26,10	1,25
Tap på utlån og garantier	-1,45	-0,07	-0,01	0,00	5,41	0,19	1,59	0,08	6,15	0,30
Resultat før skatt	27,14	1,27	27,41	1,12	18,28	0,66	16,92	0,81	20,02	0,96
Resultat etter skatt	20,64	0,97	20,78	0,85	13,02	0,47	12,43	0,60	14,21	0,68
Kapitaldekning (%)	11,2		11,7		11,2		11,4		12,1	
Kjernekapitaldekning (%)	8,7		9,3		8,6		8,8		9,5	

1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge

Kilde: Norges Bank

Tabell 6 Balansestruktur i norske banker.¹⁾ Prosentvis fordeling

	2008	3. kvartal 2008	3. kvartal 2009
Kontanter og innskudd	11,6	9,8	9,2
Verdipapirer (omløpsmidler)	11,6	8,2	19,1
Brutto utlån til publikum	59,4	64,8	54,4
Andre utlån	11,3	11,1	9,8
Nedskrivinger på utlån	-0,3	-0,3	-0,4
Anleggsmidler og øvrige fordringer	6,4	6,4	8,0
Sum eiendeler	100,0	100,0	100,0
Kundeinnskudd	38,5	40,3	37,9
Innskudd/lån fra innenlandsk finansinstitusjon	4,5	4,6	4,8
Innskudd/lån fra utenlandsk finansinstitusjon	12,9	13,3	14,5
Innskudd/lån fra Norges Bank	1,8	0,4	1,4
Andre innskudd/lån	4,5	3,7	8,8
Sertifikatgjeld	5,4	4,1	3,2
Obligasjonsgjeld	19,0	19,5	16,4
Annen gjeld	5,5	6,0	4,9
Ansvarlig lånekapital	2,5	2,4	2,2
Egenkapital	5,4	5,9	5,7
Sum gjeld og egenkapital	100,0	100,0	100,0
Memo:			
Forvaltningskapital (milliarder kroner)	3 088	2 822	3 120

1) Alle banker med unntak av utenlandske filialer i Norge

Kilde: Norges Bank

Tabell 7 Rating fra Moody's,¹⁾ forvaltningskapital, kapitaldekning²⁾ og egenkapitalavkastning for nordiske finanskonserner, datterbanker i Norge og norske banker per tredje kvartal 2009. Konserntall

	Finansiell styrke	Kort-siktig	Lang-siktig	Forvaltningskapital (mrd. kr.)	Kjernekapitaldekning (%)	Kapitaldekning (%)	Andel av delårsres. med (%)	Egenkapitalavkastning	
								2007	2008 1.-3. kv. 2009
Nordea Bank AB	C+	P-1	Aa2	4 131	10,3	12,2	0	19,7	15,3
Danske Bank	C	P-1	Aa3	3 748	12,6	16,3	100	15,1	1,0
DnB NOR	C	P-1	Aa3	1 849	7,3	10,1	0	22,0	12,4
SEB	C-	P-1	A1	1 847	12,5	14,1	100	19,3	13,1
Handelsbanken	C+	P-1	Aa2	1 776	8,9	12,7	0	23,3	16,2
Swedbank	D+	P-1	A2	1 500	8,8	12,1	100	18,9	15,2
Nordea Bank Norge	C	P-1	Aa2	508	7,8	10,3	0	13,2	17,6
SpareBank 1 SR-Bank	C-	P-1	A1	122	6,9	9,3	50	19,4	8,0
Sparebanken Vest	C-	P-1	A2	94	8,4	9,9	0	16,2	4,9
SpareBank 1 SMN	C-	P-1	A1	90	10,6	13,9	50	18,9	11,9
SpareBank 1 Nord-Norge	C	P-1	A1	65	10,1	12,1	0	18,1	8,1

1) Rating per 23. november 2009. Moody's ratingskalaer: Finansiell styrke: A+, A, A-, B+, B, B-, C+, C, C-,... Kortsiktig: P-1, P-2,... Langsiktig: Aaa, Aa1, Aa2, Aa3, A1, A2,....

2) Andelen av delårsresultatet som inkluderes ved beregningen av kjernekapital- og kapitaldekning varierer fra institusjon til institusjon. Dess høyere andel av (positive) delårsresultat som inkluderes, dess høyere kapitaldekningstall. Dersom institusjonen har oppgitt kapitaldekningstall hvor 0 prosent av periodens resultat er inkludert, er dette benyttet. Ulike nasjonale regler, blant annet for innkonsolidering av livsforsikringssekskaper, medfører at norske finanskonserns kapitaldekningstall ikke er direkte sammenliknbare med kapitaldekningstall for andre nordiske finanskonsern.

Kilder: Bankenes nettsider og Moody's

Tabell 8 Balansestruktur og resultat i bolig- og næringskredittforetak¹⁾

	2008	3. kvartal 2008	3. kvartal 2009
Balanse. Prosentvis fordeling			
Kontanter og innskudd	3,6	2,3	4,2
Verdipapirer (omløpsmidler)	8,4	3,2	3,6
Brutto utlån	87,5	94,0	91,7
Nedskrivninger på utlån	0,0	0,0	0,0
Anleggsmidler og øvrige fordringer	0,5	0,5	0,5
Sum aktiva	100,0	100,0	100,0
Sertifikatgjeld	0,2	0,3	0,1
Obligasjongjeld	59,1	51,0	67,8
Lån	37,0	43,0	26,3
Annen gjeld	0,2	1,8	0,7
Ansvarlig lånekapital	0,7	0,9	0,6
Egenkapital	2,9	3,0	4,4
Samlet gjeld og egenkapital	100,0	100,0	100,0
Resultat. Prosent av GFK (annualisert hittil i år)			
Netto renteinntekter	0,77	0,52	1,04
Driftskostnader	0,22	0,24	0,22
Tap på utlån og garantier	0,04	0,02	0,01
Resultat før skatt	0,77	0,45	0,40
Memo:			
Nedbetalingslån (milliarder kroner)	220	187	354
Forvaltningskapital (milliarder kroner)	359	275	547
herav boligkredittforetak	359	275	530
herav næringskredittforetak	0	0	17

1) Kredittforetak med rett til å utstede obligasjoner med fortrinnsrett (OMF) i henhold til regelverk som trådte i kraft 1. juni 2007. I september 2008 er utvalget 7 selskaper, i desember 2008 er utvalget 8 selskaper og i september 2009 er utvalget 18 selskaper, herav 2 næringskredittforetak

Kilde: Norges Bank

Tabell 9 Balansestruktur og resultat i livsforsikrings- selskaper¹⁾

	3. kvartal 2008	3. kvartal 2009
Balanse. Utvalgte eiendeler i prosent av forvaltningskapital		
Bygninger og faste eiendommer	13,0	12,2
Finansielle eiendeler til amortisert kost, herav:	29,4	31,9
Investeringer som holdes til forfall	21,6	17,2
Utlån og fordringer	6,9	13,8
Finansielle eiendeler til virkelig verdi, herav:	50,9	51,1
Aksjer og andeler	17,3	13,6
Obligasjoner og sertifikater	28,8	32,7
Resultat i prosent av GFK (annualisert hittil i år)		
Premieinntekter	15,8	10,6
Netto inntekter fra finansielle eiendeler i kollektivporteføljen	-3,7	4,9
Resultat av teknisk regnskap (kundeporteføljene)	-2,9	0,4
Resultat av ikke-teknisk regnskap (selskapsporteføljene)	-0,9	0,3
Verdijustert resultat før skatt	-8,1	2,7
Memo:		
Bufferkapital (prosent av forvaltningskapital)	3,1	5,1
Forvaltningskapital (milliarder kroner)	731	774

1) 11 livsforsikringsselskaper. (Netfonds Livsforsikring, som startet sin virksomhet i 1. kvartal 2009, er ikke inkludert i tallene.)

Kilde: Kredittilsynet

Tabell 10 Stresstest av bankenes tap og resultater. Fremskrivninger stressalternativ (Referansebane¹⁾ i parentes)

	2009		2010		2011		2012	
Makroøkonomisk scenario. Prosentvis endring fra foregående år								
BNP for Fastlands- Norge	-1¼	(-1¼)	0	(2¾)	¾	(3¼)	1½	(2¾)
BNP for Fastlands-Norge forrige rapport ²⁾	-2	(-1)	-1¼	(2½)	½	(3¾)	1½	(3)
KPI	2¼	(2¼)	1¾	(1¾)	3¼	(2¼)	3¾	(2½)
KPI forrige rapport	2	(2)	1¾	(2)	1½	(2¼)	1	(2½)
Årslønn	4	(4)	4	(4¼)	3	(4½)	3½	(4¾)
Årslønn forrige rapport	4	(4)	3¼	(3¾)	2	(4¼)	1¾	(4¾)
Registrerte arbeidsledige ³⁾	2¾	(2¾)	3¼	(3)	4	(2¾)	4½	(2¾)
Registrerte arbeidsledige ³⁾ forrige rapport	2¾	(2¾)	4	(3¼)	5¼	(2¾)	5½	(2½)
Oljepris (USD per fat)	54	(62)	40	(82)	42	(87)	50	(87)
Oljepris (USD per fat) forrige rapport	36	(49)	31	(57)	32	(62)	38	(62)
Bankenes utlånsrenter (prosent)	4½	(4½)	4¼	(4¼)	5	(5½)	6	(6¼)
Bankenes utlånsrenter (prosent) forrige rapport	4¼	(4½)	3	(4)	2¾	(5)	3¼	(5¾)
Boligpriser	2½	(2¾)	¼	(8¾)	-9	(4½)	-9	(3½)
Boligpriser forrige rapport	-4	(-1)	-4¼	(3)	-8¼	(4)	-11½	(5)
Kreditt til husholdninger	6½	(6¾)	5	(7¼)	4	(7½)	3¾	(7)
Kreditt til husholdninger forrige rapport	5¼	(6½)	4	(5¼)	2¼	(5¼)	¾	(5¼)
Kreditt til ikke-finansielle foretak	½	(1)	-¼	(4½)	-2	(5)	½	(5¼)
Kreditt til ikke-finansielle foretak forrige rapport	-1¾	(2¼)	-5½	(5½)	-½	(7¼)	1½	(8)
Gjeldsbetjeningsvevne foretak								
Andel av foretakenes gjeld med misligholdssannsynlighet over 5 prosent	11,5	(11,1)	16,0	(14,9)	18,7	(15,7)	19,6	(15,9)
Andel av foretakenes gjeld med misligholdssannsynlighet over 5 prosent forrige rapport	14,6	(14,0)	17,3	(16,0)	20,2	(17,7)	23,2	(18,3)
Bankenes tap og resultater								
Problemlån								
Problemlån, prosentandel ⁴⁾ , husholdninger	1,0	(1,0)	0,8	(0,7)	0,9	(0,6)	1,2	(0,6)
Problemlån, prosentandel ⁴⁾ , husholdninger forrige rapport	0,9	(0,9)	0,9	(0,8)	1,0	(0,7)	1,2	(0,7)
Problemlån, prosentandel ⁴⁾ , ikke-finansielle foretak	3,8	(3,6)	6,9	(4,0)	10,4	(4,0)	11,1	(4,0)
Problemlån, prosentandel ⁴⁾ , ikke-finansielle foretak forrige rapport	7,3	(5,7)	10,9	(5,1)	13,1	(4,2)	16,2	(3,6)
Banktap								
Banktap, prosent av samlede utlån	0,7	(0,5)	1,9	(0,9)	2,5	(0,7)	2,9	(0,5)
Banktap, prosent av samlede utlån, ekskl. ekstra tap skipsfart og de baltiske landene	0,6	(0,5)	1,3	(0,9)	1,9	(0,7)	2,1	(0,5)
Banktap, prosent av samlede utlån forrige rapport	2,5	(1,1)	3,0	(0,9)	3,9	(0,8)	3,7	(0,8)
Resultat etter skatt								
Resultat etter skatt ⁵⁾	0,5	(0,6)	-0,1	(0,5)	-0,6	(0,6)	-0,8	(0,6)
Resultat etter skatt ⁵⁾ , ekskl. ekstra tap skipsfart og de baltiske landene	0,6		0,0		-0,4		-0,6	
Resultat etter skatt ⁵⁾ forrige rapport	-0,5	(0,3)	-0,9	(0,4)	-1,3	(0,4)	-1,3	(0,3)
Netto renteinntekter								
Netto renteinntekter ⁵⁾	1,2	(1,2)	1,1	(1,2)	1,0	(1,2)	0,9	(1,2)
Netto renteinntekter ⁵⁾ forrige rapport	1,2	(1,3)	1,0	(1,2)	1,0	(1,2)	0,9	(1,2)
Kjernekapitaldekning								
Kjernekapitaldekning	9,6	(9,5)	9,0	(9,7)	7,6	(9,6)	6,0	(9,5)
Kjernekapitaldekning, uten varslet tilførsel av kapital	8,3	(8,2)	7,8	(8,4)	6,4	(8,4)	4,8	(8,4)
Kjernekapitaldekning forrige rapport	7,2	(8,1)	5,8	(7,9)	3,7	(7,8)	1,6	(7,6)
Ansvarlig kapital								
Ansvarlig kapital	12,5	(12,4)	11,9	(12,7)	10,5	(12,8)	8,7	(12,8)
Ansvarlig kapital, uten varslet tilførsel av kapital	11,2	(11,1)	10,6	(11,5)	9,3	(11,6)	7,6	(11,7)
Ansvarlig kapital forrige rapport	10,5	(11,4)	9,4	(11,5)	6,3	(11,4)	3,1	(11,3)

1) Referansebane for KPI, årslønn, oljepris, registrert arbeidsledighet og BNP for Fastlands-Norge er hentet fra Pengepolitisk Rapport 3/2009

2) Finansiell stabilitet 1/09

3) I prosent av arbeidsstyrken. Referansebane for registrert arbeidsledighet i Finansiell stabilitet 1/09 er ikke fullt sammenliknbar med referansebane i Finansiell stabilitet 2/09, da serien tidligere ble beregnet ved å benytte samme prosentvise endring som i referansebane for AKU-ledighet

4) Misligholdte lån og andre særlig tapsutsatte lån, som prosentandel av bankenes totale utlån til sektoren

5) Prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene, Thomson Reuters, Norges Eiendomsmeglerforbund, ECON Pöyry, Finn.no, Eiendomsmeglerforetakenes Forening og Norges Bank

Tabell 11 Nøkkeltall

	Gjennomsnitt 1987 – 1993	Gjennomsnitt 1994 – 2007	2008	2009	Fremskrivinger 2010 2011 – 2012	
Husholdninger						
Gjeldsbelastning ¹⁾	141	141	196	196	197	202
Rentebelastning ²⁾	9,7	5,9	8,9	5,1	5,7	7,5
Lånerente ³⁾ etter skatt	9,1	4,9	5,3	3,1	3,0	4,1
Realrente etter skatt ⁴⁾	4,3	2,9	1,5	0,6	0,9	1,7
Netto fordringsrate ⁵⁾	8	46	26			
Arbeidsledighet (AKU) ⁶⁾	4,7	4,0	2,6	3 ¼	3 ¾	3 ½
Boligprisvekst ⁷⁾	-1,3	10,4	-4,1			
Foretak						
Gjeldsbelastning ⁸⁾	1 087	829	1 453			
Rentebelastning ⁹⁾	44	28	56			
Totalkapitalavkastning ¹⁰⁾	3	5	3			
Egenkapitalandel ¹¹⁾	27	37	37			
Banker¹²⁾						
Resultat ¹³⁾	-0,4	1,2	0,7	0,9		
Rentemargin ¹⁴⁾	5,2	3,0	2,7	2,5		
Misligholdte lån ¹⁵⁾		1,9	0,9	1,4		
Tap på utlån ¹⁶⁾	2,3	0,1	0,3	0,5		
Utlånsvekst ¹⁷⁾	4,7	11,3	4,1	-8,9		
Egenkapitalavkastning ¹⁸⁾		15,3	9,0	11,9		
Egenkapitalandel ¹⁹⁾		7,4	5,4	5,7		
Kjernekapitaldekning ²⁰⁾	6,3	9,5	8,6	9,5		

1) Lånegjeld i prosent av disponibel inntekt korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte 2000/2005 og innløsning/nedsettelse av egenkapital 2006 – 2012
2) Renteutgifter etter skatt i prosent av disponibel inntekt korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte 2000 – 2005 og innløsning/nedsettelse av egenkapital 2006 – 2012 pluss renteutgifter

3) Bankenes utlånsrenter til husholdninger

4) Lånerente etter skatt justert for inflasjon målt ved KPI

5) Husholdningenes totale fordringer fratrukket total gjeld som andel av disponibel inntekt korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte 2000 – 2005 og innløsning/nedsettelse av egenkapital 2006 – 2008

6) Tallene omfatter gruppene 16-74 år

7) Basert på boligpriser fra Norges Eiendomsmeidlerforbund, Eiendomsmeidlerforetakenes forening, ECON Pöyry og Finn.no

8) Foretakenes totale gjeld i prosent av resultat før skatt og av- og nedskrivninger. Aksjeselskap eksklusive bank/forsikring, offentlig forvaltning og utvinning av olje/gass. Inkluderer bare foretak som har gjeld

9) Foretakenes totale finanskostnader i prosent av resultat før skatt, finanskostnader og av- og nedskrivninger. Aksjeselskap eksklusive bank/forsikring, offentlig forvaltning og utvinning av olje/gass. Inkluderer bare foretak som har gjeld

10) Foretakenes resultat før skatt i prosent av totalkapital. Aksjeselskap eksklusive bank/forsikring, offentlig forvaltning og utvinning av olje/gass

11) Foretakenes bokførte egenkapital i prosent av totalkapital. Aksjeselskap eksklusive bank/forsikring, offentlig forvaltning og utvinning av olje/gass

12) Statistikkgrunnlaget er årsregnskap for det enkelte år og beholdninger ved årsslutt. Resultat, tap på utlån, utlånsvekst og egenkapitalavkastning for 1.-3. kvartal 2009 er annualiserte tall

13) Resultat før skatt i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. For perioden 1987 – 1989 er utenlandske filialer i Norge og norske bankers filialer i utlandet inkludert. Dette gjelder ikke de andre periodene

14) Prosentenheter. Gjennomsnittlig utlånsrente minus gjennomsnittlig innskuddsrente for alle banker i Norge, basert på beholdninger ved årsslutt

15) Misligholdte lån i prosent av brutto utlån til publikum

16) Tap på utlån i prosent av brutto utlån til publikum for alle norske banker eksklusive utenlandske filialer i Norge og norske bankers filialer i utlandet

17) Årlig prosentvis vekst i utlån til nærings- og personmarkedet fra alle banker i Norge

18) Resultat etter skatt i prosent av gjennomsnittlig egenkapital for alle norske banker eksklusive utenlandske filialer i

Norge og norske bankers filialer i utlandet. Grunnet manglende data på egenkapital fram til 1. kvartal 1990 kan ikke gjennomsnittet for perioden 1987 – 1993 beregnes

19) Bokført egenkapital i prosent av forvaltningskapital for alle banker eksklusive utenlandske filialer i Norge

20) Kjernekapital i prosent av beregningsgrunnlaget for alle norske banker eksklusive utenlandske filialer i Norge.

Gjennomsnittet for perioden 1987 – 1993 er for årene 1991 – 1993 på grunn av manglende data

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Norges Eiendomsmeidlerforbund, Eiendomsmeidlerforetakenes forening, ECON Pöyry, Finn.no og Norges Bank

Finansiell stabilitet nr. 2 – desember

2009